

A TÁRSASÁG MUNKÁJÁBÓL

KAZINCZY ÜLÉSSZAK

NÉHÁNY BEKEZDÉS KAZINCZYRÓL

Már-már megszokottá vált, hogy múltbéli nagyjaink születésének, halálának kerek, nagy évfordulói alkalmából emléküléseket tartunk; legnagyobbjaink jubileumaikor többnyire országos ünnepségsorozatokat is rendezve. Az 1759-ben született és 1831-ben meghalt Kazinczy Ferencnek ebben az esztendőben semmi jeles évfordulója nincsen. Mégis helyesen járt el a Bölcsészettudományi Kar Felvilágosodás- és reformkori tanszéke – mai emlékülésünk kezdeményezője és szervezője –, hogy jubiláris alkalom nélkül is szükségét érezte Kazinczyval kapcsolatos kérdések tudományos elemzésének. A kezdeményezéshez készséggel csatlakozott a Magyar Irodalomtörténeti Társaság, mivel a tanszékhez hasonlóan jól tudja, hogy az újabb elemzés és a réginél árnyaltabb új értelmezés nem lehet csupán a jubileumi alkalmak feladata. És az is bizonyos: – a mostani ülésünkhöz hasonló rendezvények nyilván nem kisebb megbecsüléssel, de talán kothurnuszmentesebben vizsgálhatják témájukat, mint az ünnepi ülésszakok. Akárhogyan is van; Kazinczy Ferenc személyiségének és művének újraelmézése aktuális feladat, s a mai előadók – akik a kornak és magának Kazinczynak legjobb értői – bizonyosan új megvilágításba fogják helyezni az idevágó kérdéseket.

Mióta Pándi Pál barátom megkért, hogy ülésünket nyissam meg, bennem is fel-felmerül Kazinczy személye és műve. Faggatom magamat, mivel ifjúságomban vissza-visszatérő kérdésem volt múltunknak e közel másfél százada elhunyt nagy egyénisége. Ez a faggatás nem más, mint ellenőrzése mindannak, amit évtizedekkel ezelőtt – legkorábban immár közel fél évszázada – megfogalmaztam róla. De ellenőrzöm gondolatban azt is, amit a kiterjedt Kazinczy kutatás és elemzés mindeddig leírt. Gondolkozom felőle, s bizonyosnak tartom, hogy eddig nem hangsúlyozott, vagy kellően nem hangsúlyozott megfigyelések fognak emlékülésünkön felszínre kerülni. De abban is biztos vagyok, hogy személyiségének hajdani nagy ereje mára sem csökkent, és azok a vonásai, melyeket már Petőfi megbecsült, s Kossuth Lajos is nagyra

értékelt, a mai interpretálásban sem módosulhatnak alapjaiban. Emberi nagysága, elveihez való hűsége, szervező tevékenysége, a nyelv és az ízlés érdekében folytatott következetes harca részleteiben is jórészt ismeretes, s ténykedésének eredményei felszívódtak műveltségünkbe, annak kiiktathatatlan részévé váltak. Más a helyzet önálló irodalmi alkotásával, azok értékelésével, s elemzésével. Írói munkái közül a késői prózai műveit – köztük is többnyire az *Erdélyi leveleket* – szoktuk legtöbbször értékelni. Ha nem tévedek – Kőlcsey nyilatkozatára megy vissza ez az értékítélet. Kőlcsey amikor a széphalmi mestertől kéziratban kölcsönkapott művet visszajuttatja, kísérő levelében ekként szól: „Az Erdélyi levelek, melyeket ez a levélhordó visszavisz, valóban szépek és higgye nekem Uram Bátyám, hogyha valaha ezen mi literatúránk virágozni fog, akkor ezen levelekről a Kazinczy nevet emlegetni fogják, midőn sok más dolgozásai elfeledtetnek.” Kőlcsey helyesen értékelt; máig ezt az alkotást – együtt emlegetve a *Pályám emlékezetével* és a *Fogságom naplójával* – érezzük a még mindig elevenen ható Kazinczy műnek. Reális meglevenítő erőt fedezünk fel ebben a hármásban; szenvedélytelen hangot, amit azonban gyakorta feszültség jár át; találkozunk bennük indulatokkal, a gyűlölettel ugyanúgy, mint máskor bájos kedvességgel, közvetlenséggel. Egyéb műveihez hasonlítva – mondjuk meg –, élettel telítettek ezek az írások.

Az eddig mondottakhoz fűzve szeretnék még egy gondolatot felvázolni, kérdezve magamtól és kollégáimtól: – vajon az *Erdélyi levelek*, a *Pályám emlékezete* és a *Fogságom naplója* mellett nincsen más élettel teli alkotása a széphalmi mesternek? A kérdésre igennel kell válaszolnom, s gondolom lényege szerint hasonlóan vélekednek a jelenlévők is. Kazinczy hatalmas terjedelmű levelezésére gondolok, ami – az emlegetett – három prózai műnél elevenebb valóságot, tömény életet áraszt. Egy terjedelmes, gazdag élet hossz- és keresztmetszete tárul fel számunkra általa; egy magyar *Comédie Humaine*, egy *Emberi Színjáték* rejtőzik a hatalmas kötetekben; olyan bőséggel, ami egyedülivé teszi irodalmunk történetében. Igen, mindez így van – hangzik némán is a felelet. De máris gyengíti a pozitív feleletet a válaszadás folytatása –, misztikus levelek ezek, amelyek semmiként sem illeszthetők be az irodalom műfajainak sorába. Ehhez csupán annyit: – fél évszázaddal ezelőtt régi műveltségünk művészi tekintetben is kiemelkedő emlékiratai is pusztán történeti forrásként emlegettettek, ellentétben a mi irodalmunknál sokkalta gazdagabb franciánál, ahol a Saint-Simonok és társaik minden időben az irodalomtörténet részeként tárgyaltattak. Az emlékiratok tekintetében megtörtént már nálunk is a fordulat, miért ne következhetnék be ugyanez Kazinczy levelezésével kapcsolatban is? !

Legvégül szólunk kell még egy valóban jogos kérdéstről. A huszonhárom nagy kötetet kitévő levelezés birtokbavételét nagymértékben akadályozza éppen a hatalmas terjedelem. Valljuk meg, hasonló nehézségek voltak – nemcsak az idegen nyelvű fogalmazás folytán – Széchenyi István Naplói esetében is. De ahogy már 1943-ban, kezdeményezésemre megjelent, magyarra fordított egykötetes válogatás, majd a közelmúltban kiadott nagy gyűjtemény közelhozta s – ha tetszik – irodalomtörténetesítette a legnagyobb magyar remekét, úgy vélem, hasonló eljárást kellene véghezvinni Kazinczy levelezésével is. Egy két-kötetes jó válogatás elkészítésével ez a műve emelkednék a legmagasabbra alkotásai sorából.

TOLNAI GÁBOR

RÁDAY ÉS KAZINCZY

A *Pályám emlékezetének* 1787-ről szóló fejezetében Kazinczy így jellemzi korát: „Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék, és ha az ügynek új munkás barátja tűne fel, kicsinységgel ugyan talán, talán egy alkalmi verssel, de amely lelket mutata s reménységet hagyott hogy az író ott meg nem áll, mely öröm vala mindenfelé! mint repüle az új név egy szájról más szájra! az új társ felkeresése a régieket s a régiek kiterjesztett karral jövének az új elébe; tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel.” (*Pályám emlékezete*. Magyar Klasszikusok. 1960. 88. a továbbiakban: P. e.) Így volt valóban. Bessenyeiék köre és Kazinczyék tisztelői, követői s munkatársai voltak az előző nemzedéknek; a kulturális megújulás kimunkálásának szándéka erős szálakkal kötötte össze a fiatalabbakat és az idősebbeket. Sokuknak volt írói mintaképe Faludi; mecénásuk, tanácsadójuk, barátjuk volt Orczy; példaképük, irányítójuk, kritikusuk, szervezőtársuk és támogatójuk Ráday.

Az ifjú Kazinczy két példaképet jelölt ki magának: Báróczy Sándort és Ráday Gedeont. Báróczy Marmontel fordításának „édes szólása olvastán fel-fei sikoltozám” – írja, az 1778–79-es évekre emlékezve; s tíz esztendővel későbből is azt, hogy minden óhajtása, hogy Báróczy tanítványát ismerjék fel benne; „az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, ami lesz.” (P. e. 31., 78.) Báróczyban tehát a stílművész, a fordító, a közvetítő példáját választja vezércsillagául. Rádayhoz személyesebb, pályáját, műveltségét mélyebben befolyásoló kapcsolat fűzte, benne olyan tekintélyes literátor-típust ismert meg, akinek irodalmi nézetei, tevékenysége – amint ezt sokszor leírták már –

Legvégül szólunk kell még egy valóban jogos kérdéstről. A huszonhárom nagy kötetet kitévő levelezés birtokbavételét nagymértékben akadályozza éppen a hatalmas terjedelem. Valljuk meg, hasonló nehézségek voltak – nemcsak az idegen nyelvű fogalmazás folytán – Széchenyi István Naplói esetében is. De ahogy már 1943-ban, kezdeményezésemre megjelent, magyarra fordított egykötetes válogatás, majd a közelmúltban kiadott nagy gyűjtemény közelhozta s – ha tetszik – irodalomtörténetesítette a legnagyobb magyar remekét, úgy vélem, hasonló eljárást kellene véghezvinni Kazinczy levelezésével is. Egy két-kötetes jó válogatás elkészítésével ez a műve emelkednék a legmagasabbra alkotásai sorából.

TOLNAI GÁBOR

RÁDAY ÉS KAZINCZY

A *Pályám emlékezetének* 1787-ről szóló fejezetében Kazinczy így jellemzi korát: „Íróink s olvasóink száma mindinkább szaporodék, és ha az ügynek új munkás barátja tűne fel, kicsinységgel ugyan talán, talán egy alkalmi verssel, de amely lelket mutata s reménységet hagyott hogy az író ott meg nem áll, mely öröm vala mindenfelé! mint repüle az új név egy szájról más szájra! az új társ felkeresése a régieket s a régiek kiterjesztett karral jövének az új elébe; tézénk egymást, mint a rómaiak, hogy a külvilág nyűgétől megszabadulhassunk. Jobb lélek kezde szárnyallani a közügy mezején, s most közelíte igazán a várva várt reggel.” (*Pályám emlékezete*. Magyar Klasszikusok. 1960. 88. a továbbiakban: P. e.) Így volt valóban. Bessenyeiék köre és Kazinczyék tisztelői, követői s munkatársai voltak az előző nemzedéknek; a kulturális megújulás kimunkálásának szándéka erős szálakkal kötötte össze a fiatalabbakat és az idősebbeket. Sokuknak volt írói mintaképe Faludi; mecénásuk, tanácsadójuk, barátjuk volt Orczy; példaképük, irányítójuk, kritikusuk, szervezőtársuk és támogatójuk Ráday.

Az ifjú Kazinczy két példaképet jelölt ki magának: Báróczy Sándort és Ráday Gedeont. Báróczy Marmontel fordításának „édes szólása olvastán fel-fei sikoltozám” – írja, az 1778–79-es évekre emlékezve; s tíz esztendővel későbből is azt, hogy minden óhajtása, hogy Báróczy tanítványát ismerjék fel benne; „az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, ami lesz.” (P. e. 31., 78.) Báróczyban tehát a stílművész, a fordító, a közvetítő példáját választja vezércsillagául. Rádayhoz személyesebb, pályáját, műveltségét mélyebben befolyásoló kapcsolat fűzte, benne olyan tekintélyes literátor-típust ismert meg, akinek irodalmi nézetei, tevékenysége – amint ezt sokszor leírták már –

mintegy előképe volt Kazinczy későbbi pályájának. Követte Ráday tanácsait, tisztelte, továbbgondolta s nemegyszer tovább is adta véleményeit; máskor meg éppen ő készítette ellentmondásra, új utak keresésére – a mester és a tanítvány kapcsolatának mindekkori törvényei szerint.

Rádayt 1772-ben ismeri meg egy ünnepségen; 1775-ben maga viszi Pécelre a kissé álszerű mentetetőkéséssel emlegetett első fordítását, a *Magyarországi geográfiát*. Ráday véleményét nem ismerjük – úgy látszik, Kazinczy is jobbnak tartotta, ha hallgat föléle. Ráday ekkor már közismert, nagy tisztelettel övezett közéleti személyiség. Kazinczy is úgy tudja, hogy az 1751. és az 1764. évi országgyűlésen Pest megye követeként és a protestánsok ügyének szószólójaként egyike volt a legbátrabb szónokoknak, „. . . semmi tekintet által nem forgattathatót ki, nem némíttathatót meg semmi tekintet által.” (*Magyar Pantheon*. Kiad.: Abafi Lajos, é. n. 15. a továbbiakban: M. P.) Nevezetes volt már ekkor péceli könyvtára és az egész országot behálózó könyvgyűjtő munkája is. Közéleti kapcsolatba azonban később került Rádayval. „Juratus koromban 1782 és 1783-ban sokat forogtam Ráday körül. Ő nagy barátja volt a theatrumnak, s ha Pesten volt, ritkán mulasztotta el a játékokat” – írja, s többször elbeszéli azt is, hogy ő is, meg többen fiatalok sokszor csak azért mentek színházba, hogy meghallgathassák Ráday magyarázatait az előadott műről, a drámai műfaj sajátosságairól, drámaszerzőkről. „. . . Shakespeare, Corneille, Racine, Voltaire és Goethe felől folyt a szó.” (M. P. 5.) Jellemes, tekintélyes, a kultúráért áldozó, nagy műveltségű, biztos ítéletű literátort ismert meg az ifjú Kazinczy. Érthető tehát, hogy 1785-ben Gessner-fordítását Rádaynak küldi, mivel olyan bírálót keres, „. . . aki hibáit érzékeny fülekkel és szemekkel érezze, és aki azokat nékem egész szabadsággal tudtomra adja. Nagyságodon kívül nem esmerek senkit, aki kívánságom teljesíthetné.” (*Kaz Lev.* I. 77.) Ezzel indul meg levelezésük s kezdődik baráti és munkatársi kapcsolatuk, mely Ráday haláláig tart.

Kazinczy ezúttal persze biztos volt Ráday elismerésében, bármilyen szigorú kritikusnak tartotta is. Beszélgetéseik során megismerhette ízlését, műveltségének irányát, mely nagyon is egybehangzott az övével. Igen jellemzőnek tartjuk, hogy nem eredeti művel, hanem fordítással jelentkezik Rádaynál. „Akkor, midőn én éltem, talán legokosabb volt fordítani jót s minél lehet, jobban, hogy követésre méltó példát adjon mind a teremtésben, mind a szólásban, s a kettő által az ízlést nemesítse” (P. e. 133.), s erre ösztönözte Ráday munkássága is, aki elsősorban fordító, interpretátor, átültető volt. Ráday az ókori klasszikusok mellett legszívesebben a német irodalomból fordított, a fordításra választott művek azonban már pontosabb képet adnak ízlésének idilli –

naiv irányáról. Ráday Gellert meséi mellett elsősorban dalokat fordít: Jacobitól, Rudolphi Carolinától; dalt az „oxóniai” Mapestől; az olasz Metastasiótól; a klasszikus költészetből pedig főként Anakreont s Vergiliustól (az *Aeneis* bevezetője mellett) az eclogákat. A német irodalomnak domináns szerepe volt az ifjú Kazinczynál is. Orczy, Bessenyei, Báróczy, Barcsay franciás műveltségétől határozottan elkülöníti magát: „. . . én az elsőbbséget a németnek adám, s bátor valék kimondani, hogy ha csudálom is a franciákat a társalkodás nyelvén, nekik nincs poézisok, s azért nincs, mert nyelvök nincs hozzá”. (P. e. 79.) Ne vitassuk most elfogultságát; állapítsunk meg csupán annyit, hogy Rádayban mintegy szövetségest talált tájékozódásának választott irányához. – A kritikát különben megkapta Földitől 1791-ben: „Gróf Rádaynak leginkább a németek tetszenek. Te rajtad is meg tetszik a németeskedés”. (*KazLev.* II. 212.)

A *naiv* követésében azonban már nem oly egyértelmű mester és tanítvány összhangja. A küldött Gessner-fordítás még nagyon is beletartozik e körbe; a várt dicséret meg is érkezik, s mellé buzdítás is az ének és dal-műfaj folytatására: „Az Úrnak az ilyen naiv munkákba különös könnyűsége és tehetsége vagyon”, – írja 1786-ban, majd 1790-ben Kazinczynak. (*KazLev.* I. 118–119.; II. 22.) Kazinczy azonban többre vágyott, pályája e kezdeti szakaszán is; fordításaiban is. Ha az író nem akar elveszni az idegen minták mögött, ha a fordításokban a saját hangját akarja kiművelni, sokszínűsége kell törekednie fordításaiiban: „. . . azt látám legtanácsosabbnak, hogy ne egy író fordítsak hanem minél többeket, s ne egy nemből, hanem többekből: franciát és németet, újat és régit, Wielandot és Klopstockot, Cicerot és Sallustius.” (P. e. 133.) E sokirányú fordítói munkából emeljük ki az akkoriban divatos Youngot, akit Ráday nagyon nem kedvel. Ezt írja róla Kazinczynak: „. . . olvasását semmi némű fordításban nem szerettem; mert ámbár magam sem vagyok igen víg, de az ő szomorú, és mindenkor az felyhők közt járó homályos epe sárját nem szenvedhetem.” (*KazLev.* I. 159.) Ám az ifjú tanítvány néhány hónappal később lelkesen számol be Young fordításairól – melyet természetesen nem küld meg Rádaynak. – Helyenként kritikai nézeteikben is a „naiv tón” fontossága miatt mutatkozik némi ellentét: Kazinczy szidja Kónyit; Ráday mentegeti a Magyar *Democritust*, mivel „a naíve elő adásában egész addig nála jobb elbeszélőnk nincsen.” (*KazLev.* I. 159.) – Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Ráday műveltsége, tájékozottsága egyoldalú volt. Sokoldalúsága tűnik ki könyvtárából, a Magyar Museum körüli tevékenységéből, tanácsaiból, javításaiból; vitába keveredik pl. Batsányival Malherbe megítéléséről; Osszián fordításait is itt adja közre stb.

Kevésbé ismert, hogy Ráday maga is szervezni akart egy folyóiratot – Kazinczy valószínűleg tudott erről, s ez lehetett az oka, hogy a Magyar Museum megalapításáról csak némi késséssel és némi biztatás után Kovachich és Baróti Szabó ösztönzésére számol be Rádaynak. (*Batsányi János Összes Művei*. Krit. kiad. 1960. II. 439.) Nem volt oka a tartózkodásra: a mindig szerény Ráday félreteszi saját tervét, azonnal és örömmel csatlakozik hozzájuk. (*KazLev.* I. 165.) Ráday különben kitűnő szervező volt. A Magyar Museum nyomtatásának, korrigálásának, terjesztésének gondja főként az ő vállain nyugodott, mivel a szerkesztők Kassán, maga pedig Pesthez közel (Pécelen) vagy éppen Pesten lakott. A folyóirat indulásakor javasolja, hogy tekintélyes személyiségeket nyerjenek meg (Orczyt, Telekit, az alkancellár Pálffy), s akkor könnyebb lesz előfizetőket gyűjteni; Erdélybe maga küld példányokat, s ő hozza össze Kazinczyval Arankát és az erdélyi literátorokat; ő szerzi meg korrektornak Földit, majd Verseglyt. Ráday jellemes ember volt kritikusként és szervezőtársként is. A leoninus-költő Gyöngyössi János ellen írott versét megküldi ugyan Kazinczynak, de kéri, hogy ne terjessze addig, míg maga nem küldte meg a szerzőnek; a szigorú kritikát a maga számára is igényelte, ezért nem engedte meg – Kazinczy többszörös könyörgése ellenére sem –, hogy egyes munkái alá nevét is kiírják. Megőrizte pártatlanságát a Kazinczy és Batsányi között kipattanó vitában a Magyar Museum bevezető tanulmánya, majd Kazinczy kilépése körül. Kazinczy most is tart Rádaytól: ismét csak egy idő után, ezúttal Horváth Ádám biztatására írja meg a történeteket Rádaynak. Aki válaszelevelében semmit nem ír e témáról; Kazinczy még egyszer tudatja kiválásáról, de Ráday ekkor sem bocsátkozik perükbe, noha a bevezetést illetően inkább Kazinczyval ért egyet (Batsányiét túl hosszúnak, s a két tanulmányt fölöslegesnek is tartja). Objektivitását nem befolyásolta az sem, hogy társadalmi nézeteiben szintén inkább Kazinczyhoz állhatott közelebb: mindketten II. József hívei, tisztelői voltak, mindketten az ő kormányrendeletei révén tevékenykedtek, tevékenykedhettek protestánsként a közéletben. A Batsányi és Ráday, valamint a Kazinczy és Ráday között folyó további levelezésből világosan kitűnik, hogy mindkét fél (mi tagadás, a másik szidalmazásától sem tartózkodva) megpróbálja bevonni vitáikba. Ráday számára azonban soha nem a háttérben munkáló politikai és egyéni ellentétek, soha nem a személy, s főként nem a személyeskedés a fontos, hanem az ügy – ezúttal a folyóiraioké. Lelkesen köszönti az Orpheust, fáradhatatlanul segít Kazinczynak is. Semmit nem ír viszont Kazinczy lapjának radikálisabb világnézeti és politikai programjáról – pl. a polgári szabadságjogokat hirdető Rousseau- és Helvetius-fordításokról; tanácsai, kor-

rekciói tisztán irodalmiak; számára az Orpheus is elsősorban kulturális életünk nyeresége. Határozottan közli Kazinczyval, hogy változatlanul munkatársa a Magyar Múzeumnak is, s egy pillanatig sem titkolja, hogy Batsányival továbbra is jó kapcsolatban maradt. Tudatja Kazinczyval, hogy Batsányinak is megírta az Orpheus alapításának tervét („talám nem vétettem benne” *KazLev.* I. 515.), s egyben tanácsolja, hogy „ne keressen ebben sok segéd társokat, akik gyakran az igaz szándékot inkább megzavarják, mint segítik” (*KazLev.* I. 514.) – ez volt az egyetlen, nagyon közvetett és visszafogott megjegyzése a Magyar Museum szerkesztőinek vitájához. Az új laptól, s egyáltalán a több laptól, több társulástól azt reméli, hogy „a gyűjtemény szerző társaságok is fognak egymás között aemulálódni, hogy csak a legjobb darabokat vegyék be.” (*KazLev.* I. 513.)

Az igényesség, a múgond mindkettejük kritikai nézeteinek is alapkövetelménye. Ráday szigorú önkorrekciót, válogatást követel az íróktól – ennek hiánya miatt szidja Kazinczyval egyetértésben pl. Poóts András verseit; külön megdicséri viszont Kazinczy kötetének, a *Heliconi virágoknak* gondos szelekcióját. Hasonló elv alapján ítélik el mindketten a *leonius*-verseket, a bőbeszédűség, a fölösleges „piperézés”, az „untató fecsegés” miatt (M. P. 6.) Ráday kritikai normái, esztétikai nézetei jól kivehetők a Gessner-fordításhoz és a Magyar Museum egy-egy írásához javasolt korrekcióiból is. Mindenekelőtt pontosságot, világosságot követel (a Gessner-fordítás javításaiból (*KazLev.* I. 95–100): *víg tréfa* helyett *víg nyájaskodást* javasol, mivel a német Scherz szónak ez pontosabban megfelel; *szikla fejére* helyett *tetejére*, mivel ez nálunk így érthetőbb; nem tűri a homályt a leírásokban, a képi kifejezésekben sem „karikáiban tűnt el: karikás buborékjaiban el tűnt. Így megvilágosítva világosabb értelme; ugyanis azok a vízben valamit vetnek, az csinált buborékoktul az ábrázat nem látható”; helyenként finomít „s ha el mosolyodna s el tüzesedne: s gyenge mosolyodása között el pirulna”; – Aranka versében meg a neveket finomítja: Miska és Susika helyett Mykont és Sylviát javasol (*KazLev.* II. 40.); másutt viszont az erőteljesebb nyelvi sajátosságokat védi, a plasztikus, frappáns kifejezés igényével (*menj utadra* helyett legyen inkább *takarodj*; *igaz* helyett *emberséges ember* stb.) Múgond, tömörség, pontosság, világosság, a köznapi kerülése, plasztikusság – a klasszicizmus követelményei, Kazinczy ifjúkori és későbbi irodalmi és kritikai munkásságában is alapkövetelmények maradtak. Levelezésükben mindez nem elvont esztétikai fejtegetés, irodalmi vagy elméleti tekintélyekre hivatkozó normarendszer, hanem a sajtójukká hasonított elv és kritikai mérce, melyet egy-egy mű kapcsán fejtenek ki.

Látszólag a klasszikus ízlés jegyében értékeli át Ráday két nagynevű előd munkásságát: Gyöngyösi Istvánét és Zrínyiét. A „bőség szépségéért” elismert (Bessenyei, Batsányi, Ányos, Gvadányi és a Gyöngyösi munkáit kiadó Dugonics mellett és ellenében) a kevésbé értékelt Zrínyinek adja a pálmát, szilárd kompozícióját, a „dolgok eleven kirajzolását” és „hathatós expressioit” dicsérve (*KazLev.* I. 158.). Zrínyi munkáinak kiadatásáért fárad; kritikai nézeteivel – mint ez közismert – Zrínyi utóéletének reneszánszát indította meg – többek közt épp Kazinczy közvetítésével. Zrínyi művészetének megítélésében még a klasszikus ízlés nevében dicsérhette az egységet, a tömörséget, a plasztikus kifejezést. Verseléséről szólva azonban már más, modernebb elveket hangoztat. A látszólag hibás sorokról, a változó és változatos metszetekről azt írja, hogy a költő „nem hibábul cselekedte, hanem szán szándékkal, rész szerént, hogy az által az affectust nagyobb mértékben adgya ki, rész szerént, hogy az verseiben nagyobb varietás légyen.” – ezért ajánlja, hogy sorait ne a „szokott hemistichiumok szerént, hanem commák szerént olvassa.” (*KazLev.* I. 159.) Verstanírodalmunkban közismert, hogy Ráday e véleményében nemzeti versformánk szólamszerű egységeinek megsejtése (vagy felismerése) rejlett; most inkább mást emelnénk ki nézeteiből. Érdekesnek tartjuk ui., hogy a klasszikus ízlésű Ráday verstani nézeteiben – Zrínyinél és a nyugat-európai formákban – a variációkat, a nem-normatív szépet dicséri. Köztudott, hogy a rímes-időmértékes, nyugat-európai versformának Ráday volt az első nagy tekintélyű propagátora (mellesleg: épp Kazinczy nyomán nevezték sokáig Ráday-nemnek); azt azonban kevésbé hangsúlyoztuk, hogy e versnemben is a komplex szemlélet, a variábilisabb rendszer híve volt. Ráday e formában háromtényezős rendszert látott: szerepe van benne a hím- és nőrimnek, mint a sor kicsengését meghatározó tényezőnek; a metszeteknek; az időmértéknek – s különösen ez utóbbiban tűnik ki a változatosság, a szabadabb formák iránti igénye. Mintának ezúttal a német helyett a franciák szabadabb verselését ajánlja. E változatosabb, több „licenciát” megengedő formában voltaképpen a legmodernebb, csak a 20. században tudatosodó változat előfutára, ill. korai megsejtője volt, s tudomásunk szerint az első, aki még Arany előtt ráérezett a choriambus „magyaros” jellegére, otthonosságára nemzeti verselésünkben. Részletesebb vizsgálatra érdemes e kérdés: milyen szerepe van Ráday elméleti nézetei mellett verselésében is a „commák” szerinti és a francia alexandrin mintája nyomán alkalmazott metszeteknek és az időmértéknek, s jelesül a choriambusnak? Ezúttal – nem verstani témáról lévén szó – csak figyelemre méltó véleményét idézzük, melyben a követésre ajánlott francia versformákról írja: „. . . az versek-

nek több helyein széltiben vegyítenek pyrrichiust, dactylust, ana-paestust kiváltképen pedig choriambust, az minthogy magam is tapasztaltam, hogy ez a vegyítés a mi magyar verseinkben nemcsak rút hangot nem okoz, de gyakorta verseinket ékesíti, és az által a német verseknek egyenlő hangzását elkerülvén, változtatóbb harmóniát csinál.” (*Gróf Ráday Gedeon Összes Művei*. Kiad.: Váczy János, 1892. 54.) Kazinczy a szabályosabb formák híve; burkoltan ugyan, de határozottan korrigálja mesterét. Ő a jambusi formákról ír levelében, de épp Ráday rím-elméletéből kiindulva ragaszkodik különösen a sorvégek időmértékének tisztaságához s tiltakozik a jambus és trocheus keverése ellen: „Amit a trochaikus versek iránt megjegyzett, a jambikus versek regulái e diametro ellenkezők, úgyis a trochaikus versekben a páros syllabájú sor mindenkor nőstény vers, a páratlan mindig hím; ellenben a jambikus versekbe a páratlan nőstény és remanens rövid syllabájú, a páros pedig hím. Úgy valamint a trochaikus vers a jambust, úgy az jambikus a trocheust az említett helyeken nem szenvedheti.” (*KazLev.* II. 166–167.) Verstörténeti szempontból talán Kazinczynak volt inkább igaza, amikor a szabályosabb időmértékes formákat védte – a költői gyakorlat még hosszú ideig az ő nézeteit igazolta. Mindez azonban nem cáfolja Ráday hajlékonyabb, a szabálytalan-szépet is értékelő ízlését.

Ráday fogékonyságát, nyitottságát sokoldalú műveltség, széles körű olvasottság alapozta meg. „Rend és metodus nélkül olvasott és mindent” – írta róla Kazinczy (M. P. 14.) Ráday hatvanon túl is tele volt különféle tervekkel. A Magyar Museum számára tanulmányt ígért a fordításról, ismertető cikket régi íróinkról – sajnos egyik sem készült el; nem írta meg tervezett tanulmányát Dürerről, a virtus szó magyarításához kapcsolódó nyelvművelési nézeteiről (M. P. 14–15.). De aligha tévedünk, ha azt mondjuk, hogy az idős mester tervei ösztönzően éltek tovább az ifjú pályatársban akkor, amikor később régi íróink kiadásán fáradozott, amikor megírta képzőművészeti tanulmányait; amikor a nyelvújítási harc cikkeiben, tanulmányaiban fejtette ki nézeteit, szavakról, újításról, a nyelv természetéről; amikor bírálattal, tanácsokkal, műveik közvetítésével s a kiadatás gondjaival fáradozva segítette pályatársait; s amikor a gazdag főúr anyagi biztonsága nélkül, óriási áldozatokkal egy életen át gyűjtögetett könyveket, kéziratokat, metszeteket. „Erit ille mihi semper deus!” (isten lesz ő nekem mindég) – írta Rádayról később meghatottan: (M. P. 19.) De fordítsuk most a „deust” tisztességben, fáradhatatlan munkában, műveltségben, ízlésben, objektív ítékezésben követésre méltó mintának – s elmondhatjuk, hogy az ifjú Kazinczy jó „istent”, jó példaképet választott.

Elmondhatjuk, elmondhatnánk – de azért álljunk meg egy percre. Mi, kései emlékezők a múlt szélesebb folyamának ismeretében hajlamosak vagyunk arra, hogy könnyű kézzel szép, egyenes vonalakat húzzunk korszakok és írók – jelen esetben két literátor, Kazinczy és Ráday között. Csakhogy: mást jelentett literátornak lenni a 70-es, 80-as években Rádaynak és mást a nyelvújítás korában Kazinczynak. S azt se feledjük, hogy Kazinczy pályája első szakaszában még nem tudta, nem tudhatta, hogy történelem és egyéni sors tragikus fordulói után végül is a Ráday-féle szerep lesz számára a leginkább folytatható és folytatandó. Életrajzából és a *Pályám emlékezetének* lapjairól egészen világos, hogy az ifjú Kazinczy többre vágyott: közéleti és politikai szerepre – emlékezzünk erre most is, ne csak akkor, ha a jakobinizmus, a börtön, s majdnem a vérpadig vezető útján kísérjük pályáját. S innen nézvést jellemzőnek kell tartanunk azt is, ami a Rádayval folytatott levelezésből s – Kazinczy leírása szerint – társalgásaikból is kimaradt. „Beszélgetéseink tárgya mindig a hazai literatúra volt.” (M. P. 8.) S csakugyan, levelezésüket pásztázva a művelődés irányairól, írókról, művekről, kritikai elvekről, verselésről olvastunk – Kazinczy világnézeti válságaiban, politikai tájékozódásában nem Rádaytól várt segítséget. Rádaynál, a bölcs, művelt, tevékeny literátornál a kultúra, az irodalom szolgálata a társadalmi szolgálattal, a hasznosságtudattal problémátlanul egybeesik még; ezért tudott elfogulatlanul ítélni – látszólag – tisztán irodalmi szempontok szerint, akár a Magyar Museum vitatott címéről, akár Dugonics munkájának értékéről, akár az Orpheus cikkeiről volt szó; s ezért fogadták el fenntartás nélküli tisztelettel korrekcióit egymással szemben álló munkatársai, de még a gorombán szidott leoninus-költők is. Mire azonban Kazinczy lesz a vezető literátor, a kulturális élet kérdéseibe, vitáiba élesebb ellentétek, súlyosabb világnézeti és társadalmi problémák sűrűsödnek, a politikai eszmék és a kulturális élet (a nyelvújítás vagy az irodalmi munkásság) tartalma, iránya, éricke inár koránt-sincs oly szép összhangban, mint pályája kezdetén. (Mostanság zajló vitáink a nyelvújítási harc és Kazinczy tevékenységének polgári avagy nemesi-konzervatív jellege körül épp a tartalom és irány problematikus konvergenciáján és divergenciáján alapulnak.) Úgy látszik tehát, hogy Kazinczynak a nyelvújítás korában vállalt literátor-szerephez már nem lehetett elégséges a Ráday nemes példája. Pályája reggelén még található vezetőt, munkatársat a méltán tisztelt idősebb generációban; pályája alkonyán azonban ő már nem lesz „deus” az ifjú nemzedék számára; elvi ellentétek, viták zilálják szét az egy célért küzdő kortársak, a fiatalok és az idősebbek sorait.

MEZEI MÁRTA

KAZINCZY ÉS CSOKONAI

Ismeretes Kazinczy és Csokonai kezdeti jó viszonya, Kazinczy Csokonai iránti, a fenntartásokat beleszámítva is érvényesülő nagyra-becsülése, amellyel végül is a költőt Árkádia lakói közé sorolja. Viszonyukra jellemző az a levele, amelyet 1803 augusztusában anyjához intéz, aki valami haszontalan ember nála heverő leveléről értesíti. Kazinczy reagálása: „Csokonainak vannak igen szép oldalai, mellyért őtet nem én, de a legnagyobbak is distingválják. Én ő vele szoros kötelékben nem vagyok. De nekem nem válik gyalázatoma az ő barátsága stb.” (*KazLev.* III. 83.). E szavak jól jellemzik azt a távolság-tartó személyes kapcsolatot, mely közöttük fennállt. Erre az alapjában véve udvariasnak nevezhető jó viszonyra mutatnak azok a sorok is, amelyek Kazinczynak egyik Szentgyörgyi Józsefhez írott levelében található: „Csokonay urnak mondjad, hogy Bácsmegyeire irt versecskéje a Lillában igen édes érzésekre fakasztott s szidtam a Censort, hogy belőle nevetem ki-törlötte” (*KazLev.* III. 234.).

Ugyancsak ismert a nyelvújítási csatározások, s a debreceni ortológusok tevékenysége nyomán kiéleződő ízlésbeli ellentét, s annak Csokonai megítélésére kiható következménye.

Kazinczy ízléséhez közelebb állt Dayka költészete, helyesebben az a típusú költészet, amelyet Dayka képviselt, s a művei kiadása körüli szorgoskodása is hozzájárult Csokonai életművének időleges feledésbe merüléséhez abban a vonatkozásban, hogy az elismert irodalmi vezér egyértelműen Dayka költészetét tekintette példaadónak. Hozzá kell tennünk: Csokonai halálakor Kazinczynak szándékában állt a költő verseinek kiadása. Fried István feltételezése szerint (*Csokonai, der osteuropäische Dichter.* Studia Slavica. XXI. 1975) valószínűleg Rummy Károly tette közzé az Allgemeine Literaturzeitungban a Csokonai haláláról tudósító közleményt, amelyben a következő sorokat olvashatjuk: „Der vortreffliche Literator, Herr Fr. v. Kazintzi hat öffentlich versprochen, den schätzbaren Nachlass dieses ungr. Anakreons, von dem bisher nur Gelegenheitsgedichte im Drucke bekannt waren, ans Licht zu fördern.” Természetesen nemcsak ily kerülő úton bizonyítható Kazinczy kiadási szándéka, többször nyilatkozik szándékáról levelezésében is. Például a Szentgyörgyi Józsefhez intézett 1805. február 5-én kelt levelében: „Kérlek szóllj az anyjával írásai eránt; azokban sokat kell rendbe szedni, kihagyni, és úgy változtatni, ahogy idegen munkában változtatni szabad. Az illy munkát pedig az az ember viheti csak jól végbe, aki az Író-t ismerte, és érzéseiben vele harmonizált. Erre szeretném Társnak Fazekas Mihály urat. Ha Dombinak a kezébe esne a

munka *megovidiusozná* etc., ha Szilágyinak etc. etc. *megszilágyizná.*” (*KazLev.* III. 260.). E sorokból kihangzik az az ízlésbeli eltérés is, amely Kazinczy és Csokonai felfogását kétségkívül megkülönbözteti.

Előrebocsátható, hogy Csokonai költészetének egy jelentős rétegét, amelyben a helyi színezet, a sajátlagosan magyar milió dominál, Kazinczy nem méltányolta, s ezt lényegében csak évtizedek múltán, Petőfiék nemzedéke fedezi fel és ismeri el saját előzményének.

Ami a Dayka költészetére vonatkozó megítélést illeti, ebben Kazinczy és Csokonai véleménye korántsem állt távol egymástól, legalábbis a Dayka verseit beleéléssel s nagy szakszerűséggel elemző Kazinczyhoz írt Csokonai-levél erről tanúskodik: „Ez ám a poétai Nachtstück stb.” (*KazLev.* III. 12.). Az a többlet, az az „ízlésbeli tarkaság”, amelyről Horváth János szól Csokonaival kapcsolatosan, azt is jelenti, hogy szemben Dayka egynemű költészetével Csokonaié több-rétegű. Azt a költői egyéniséget, amely egységbe foglalta a nem is ritkán divergáló elemeket, sem Kazinczy, sem más kortársa nem ismerte fel, s abban a konkrét irodalmi helyzetben egy ilyen felismerés nem is igen lett volna elvárható. Kazinczy Csokonairól alkotott véleményét erőteljesen befolyásolja az a körülmény, hogy lényegében csak a klasszicizáló, rokokó, érzelmes költemények egy része egyezett saját stílus-esszéjével, s még a költemények e csoportjában is irritálták a „nem választékos” köznyelvi-népnyelvi fordulatok.

Csokonai különleges érdeme voltaképpen a Magyarországon akkor ható költői irányok összefoglalása a felvilágosult gondolatiságtól a patriarchális szórakoztató költészetig, a stilizált rokokó kecsességtől a vaskos diákversek nem éppen szalonba illő hangneméig. Ez az összefoglaló teljesítmény azonban jórészt a körülmények nyomása alatt született meg, az óhajtott vagy vélt megrendelőhöz való alkalmazkodás körülményei közepette, az alkalmosság jegyében. Csokonai hányattott életsorsától, de talán egyéniségétől is idegen (bármennyire tervezgette is műveit) az egyenletes építkezés, erre már csak szociális helyzete sem adott volna lehetőséget. Tehát lényegében a klasszikus költői „életvitel” hiánya az, amit Kazinczy kifogásol. Erre több levélben is céloz.

Budai Ézsaiásnak írja például 1805 márciusában: „Züge von Genie – aber wenig Correction! mindig ezt kiáltoztam én Csokonainak, és azt hogy sok verselését . . . égetné meg.” (*KazLev.* III. 309.) Nem kevésbé tanulságosak a Kozma Gergelyhez írott levél e sorai: „Kis Imre Úr, Csokonainak szoros barátja, mihelytt Csokonayt sírba tettük, azonnal ment Váradra, Lilláját nyomtattatni. Ez hadd legyen így! A Kis Imre kiadása híven előadja, mit csinált Csokonay, az enyém azt fogja

mutatni, hogy mit változtattam. Cs-nál egy rendetlenebbül élő embert képzelnem nem lehet, s írásainak csinra van szükségük.” (*KazLev.* III. 275.) Kazinczy leveleiből kiviláglik az az „igazítási” szándék is, amellyel a fentebb stíl jegyében el lehet tüntetni a pongyolaság és póriasság okozta stiláris vétségeket. Pápay Sámuelhez írott levele arról tesz bizonyosságot, hogy a csinositást nemcsak elvben tartotta szükségesnek (olyannyira, hogy kiadási szempontként is vallotta), hanem meg is kísérlete a versek átírását: „Csokonai-nak némely megigazított versei, de igen kevés számúak, szekrényemben állanak. Szörnyen nehéz munka az. Rajta nagyon kitetszik az az ízlés, amit *Mendikásságnak* nevezünk.” (*KazLev.* VIII. 381.) Ezt a véleményét Kazinczy 1811-ben veti papírra.

Ugyanebben az esztendőben készít Rummy Károly számára egy rövid német nyelvű életrajzi összefoglalást a jelesebb új magyar költőkről, amelyben e vonatkozásban is megismétli a Csokonai költészetével kapcsolatos, immár véglegesnek tekinthető kifogásokat: „Sowohl seine Ausdrücke als auch die Region, in welcher seine Bilder aufgefangen sind, sind sehr oft niedrig, unedel u. schlüpfzig, was man auch Bürgern vorwirft.” (*KazLev.* VIII. 508.). A Bürger népies költeményeire való utalás sem tanulság nélkül való.

Az irodalmi népiesség kérdésköre az, ahol Kazinczy és Csokonai véleménye, illetőleg gyakorlata a leginkább eltér. Ha pályafutásuk végső irányát, tendenciáját szemléljük, akkor az éles megkülönböztetés jogosult. Ha a fejlődés során kibontakozó egyes tényezőket vetjük össze, akkor a távolság már nem olyan szembeötlő. A szó mai értelmében vett tudatos népies törekvés ugyanis csak Csokonai pályája végén bontakozik ki, különböző tényezők hatására (a régiség irodalmi felfedezésének európai gyakorlata, a herderi eszmék feltehetően közvetett hatása stb.). Nem szabad ugyanis a Horváth Jánostól emlegetett „népszerű” irodalom kategóriáját (alkalmi költészet, diákhatározomány, provinciális barokk stb.) a népiességgel mint irodalmi iránnyal azonosítani, noha természetesen adódnak összefüggések és áthatások. Ez a népszerű költészet Csokonai társadalmi és szellemi környezetében tenyészik, Kazinczytól ez a típusú irodalom eleve idegen volt; Csokonairól szólva Kazinczy és követői egyaránt ezt a tematikát és stílust kárhóztatják vaskossága, durvasága, pajzansága miatt. (Érdemes megjegyezni, hogy a francia felvilágosodás íróitól, Voltaire-től és Diderot-tól korántsem volt annyira idegen ez a hangnem). Csokonai azonban, s költői talentumának ez egyik legfeltűnőbb jegye, éppen ezt a lokális koloritot tudja átvinni a „fentebb” költészetbe, mégpedig nemcsak a népies témájúakba, hanem pl. a rokokó jellegűnek mondott személyes lírába is.

A provinciális ízlés közegellenállása azonban a Csokonai halála utáni időszakban olyannyira felerősödik, hogy Kazinczy minden erre emlékeztető stílusjegyet még fokozottabban elítél, s ezt az elítélő véleményt a polémia hevében még tovább élezi, s a dolgok logikája szerint átviszi Csokonai költészetére is. Csokonai „kiiktatásában” azonban nem Kazinczy, hanem a Kölcsey-kritika a legradikálisabb.

Pedig Kazinczy és Csokonai irodalmi műveltségének legalábbis iskolai alaprétege nem sokban különbözhetett egymástól. Csokonaiét (s részben Kazinczyét is) Szauder József jellemezte igen alaposan (*Az Estve és az Álom*). Kettejük levelezése szerint nagyjából ugyanazokat a stilisztikai és esztétikai munkákat forgatták. Az újabb európai irodalomhoz és a hagyományhoz való viszonyuk azonban már korántsem azonos. Csokonai, mint ahogy költészetében, úgy érdeklődésben is – mai szóval élve – teljességgel „nyitott” volt, mind a fentebb, mind pedig a populárisabb műfajok irányában. Kazinczy ízlésrendszere egy zártabb műveltségtípust képvisel, a későbbi normatíva-képződésnek az ízlésreform polemikus körülményei közepette ez a körülmény biztosítja az avult tradicionális műformáktól való szigorú elhatárolódás lehetőségét. Érdekes módon Csokonai és Kazinczy tevékenysége között a legnagyobb rokonság világszemléleti téren áll fent: ez a közösség azonban nem bizonyul elegendőnek a szociális és ízlésbeli különbségek áthidalására.

A magyar nyelvű, irányában nemzeti irodalom megteremtése a felvilágosodás szellemi talaján mindkettőjük* közös törekvése volt. A nemzeti irodalom megalapozásának szándéka azonban valamiféle nemzeti öntudatot tételez fel. Hogy ez miért jelentkezik, annak szerzteágazó okai, s ezeket politikai-gazdasági-ideológiai síkon, s egyéb síkokon is elemző terjedelmes szakirodalma van. A művészetek körében ez az öntudat az adott történelmi fázisban nem az utólag felderített komplexumban, hanem igen egyszerű, mondhatni triviális formában nyilatkozik meg. Például abban a meggyőződésben, hogy magyar nyelven is ki lehet fejteni bonyolultabb gondolatokat és finomabb érzéseket, megfelelő körülmények megteremtésével, így a nyelv ki-művelésével, jeles példák követésével, eredeti munkákkal, egyesüléssel, a jó módúak és a műveltek támogatásával. Kazinczy a tübingai pályáiratban lényegében a magyar nyelvű kultúra életképességét bizonygatja. Csokonai nem sokat töpreng a kópia-, illetőleg az eredetiség-elv elsődlegességének kérdésén: csatlakozik az új áramláshoz, magától értetődően eredeti, de ha szükségesnek és hasznosnak véli: a kópiától sem riad vissza. Költői gyakorlatának e vonásaival megelőzte kortársait, a

kor azonban ezt az életművet valódi jelentőségében sem felmérni, sem befogadni nem tudta.

Pedig, ha az izlésbeli ellentétől eltekintünk, Kazinczy a Csokonai-életmű egyes vonásait, mégpedig lényeges sajátosságait nemcsak felismerte, hanem ezeket meg is fogalmazta. Így például abban a levelében, amelyet Cserey Farkasnak írt 1805. márc. 31-én. E levélben, az Árkádia-pert motiváló félreértéshez és félremagyarázáshoz hasonlóan, a debreceni Kazinczy-ellenes kör részéről sérelmezett kifejezések védelmében (hogy ti. Kazinczy mizantrópnak és cinikusnak nevezte Csokonait) nemcsak értelmezi e szavaknak a francia felvilágosodásban használatos jelentését, hanem (fenntartva a Csokonai „rendetlen” életviteléről szóló véleményt) talán éppen itt szól a legemelkedettebben a költőről: „Ezek a Bölcsök tehát abban az egész jelentésben nem a totus habitus orationist, hanem csak két szót láttak. – S ha jól van-e ez így? – Osztán a két görög szó alatt nem a francia értelmű *misanthropiet* és *cynismust* értettek, hanem Timonhoz illő embergyűlölést és kutyához illő mordacitást. S mi hát az a *misanthropia*, a miből ember szeretet sugáról, mi az a *cynismus*, a miből *aesthetica* lélek látszik? . . . A Csokonai rendetlen, gondatlan, *planum* nélkül való, kevéssel megelégedni tudó, hiú fényt kerülő, nemes tettek, szép munkák által kijegyzett élete kinek hasonlított inkább életéhez, kinek akart inkább életéhez hasonlítani, mint Rousseauéhoz?”

Szorgalmas levelező társa, Cserey Farkas, 1805. ápr. 8-án válaszol, s meghatóan avult fogalmazásban helyesel Kazinczynak, keményen fedvén a Debretzeni Böltséket: „Hogy a *Misanthropiet* és *Cynismust* nem értették, vagy talán érteni nem akarták – csudálnunk nem lehet, mert a minden Dolgotat feszegetni kívánó sápadt indulat olj garázdaság erejével bir, melj kötelözködni, és mindent megtámodni, minden igazi Jót fel forgatni igyekezni meg szokta stb.”

Az olyanfajta irodalomfelfogásbeli ellentét, amely Kazinczy nézetei és Csokonai költői gyakorlata között fennállt, egy organikus irodalmi életben, ahol teret kaphatott volna a különböző irodalmi jelenségek megítélését elősegítő szélesebb alapozású eszme- és véleménycsere, bizonyára csökkenthető lett volna. Ilyen esetekben látszanak meg az organizált irodalmi élet, s az ahhoz kapcsolódó – bármily kezdetleges – intézmények, fórumok hiányának következményei. Az a „virtuális” centrum, amelyet Kazinczy szervező tevékenysége és személyisége jelentett, tiszteletre és megbecsülésre méltó vonásai és eredményei ellenére sem fedhette el ezeket a hiányokat.

Sőt az elsősorban a levelezés révén teremtett – noha rendkívül kiterjedt – szellemi és személyes kapcsolatok, a maguk közvetett jelle-

généel fogva a nem teljesen kielégítő információtól az akart vagy akaratlan dezinformációig számos nem ellenőrizhető, tapasztalatilag át nem élhető elemet tartalmaztak. A közvetett kapcsolatok szinte elképesztően széles köre mellett sem tagadható magányos művelődési és élethelyzet elősegítő bizonyos vélemények és értékítéletek megrogzódását, másrészt pedig sérülékennyé és türelmetlenné tesz a vitakérdésekben. Az olyan típusú nyilvánosság hiányáról van tehát szó, amely lehetővé tette volna a sokoldalú megközelítést, a nagyobb megértést az egyéni felfogástól eltérő értékvariánsok iránt, az eltérő irányok valóságos lényegének jobb felismerését.

Ám a nemzeti nyelvű irodalmiság valójában még nem funkcionált, centrummal nem rendelkezett, intézményei egyelőre óhajok voltak, számottevőbb közönsége is jobbára az avult változatoknak volt. E körülmény határozza meg Kazinczy irodalomszervező tevékenységének lehetőségeit, elveit és módszereit, s ez határolja be Csokonai alkotó tevékenységét, mozgásterét.

Szauder József Csokonai tanulmányainak egyik fontos gondolata az a megállapítás, hogy a Csokonai-életmű szervező elve a felvilágosult klasszicizmus. E szerint Csokonai életműve és Kazinczy tevékenysége lényegében azonos fő irányt képvisel, noha annak két változatát. Csokonai felvilágosult klasszicizmusa az európai aufklérizmus jellegzetes gondolati motívumaira épül, míg Kazinczy, különösen pályája második szakaszában egyre inkább a weimari klasszika egy sajátosan értelmezett, inkább stílárís, mint tartalmi szempontból értelmezett elvont modelljét tekinti minden mást megelőző példának. A fentebb stíl is ebből az eszményből nő ki. Furcsa paradoxona a fejlődésnek, hogy egy fontos periódusban ez a türelmetlenül hirdetett s lényegében steril stílus-eszmény igen hatékonynak és gyakorlatiasnak bizonyult a konzervatív provinciális tradíciókkal szemben. Olyannyira, hogy Csokonai originális tehetsége sem tudta átvészelní a neológia történetileg indokolt, s minden belső ellentmondása mellett is szükséges, Kazinczytól mesterien szervezett és irányított mozgalrát.

Nem szükséges ezek után hangsúlyoznunk, hogy Kazinczy nem ismerte fel Csokonai tehetségének jelentőségét, s azt a tényt, hogy éppen Csokonai művészete igazolta az új magyar irodalom életképességét. A személyes ízlés emberileg érthető, s ez esetben nehezen összeegyeztethető eltérései mellett közrejátszott ebben irodalmi viszonyaink fejletlensége is, ami viszont az ízlésirányok polarizálását tette szükségessé. Így áll elő az a furcsa eset, hogy a tudós botanikus és mineralógus, aki 1805 márciusában írja Kazinczynak, hogy „Különös örömmel olvastam a Magyar Kurirbul, hogy a Tek. Ur ezen derék iffiu

Hazafinak Kéz Írásba maradt Munkáit közre botsítani meghatározta.” (*KazLev.* III. 282.), egyszóval Cscrey Farkas jobban buzgólkodik Csokonai emlékének ápolásán, mint levelező partnere. Tervezgeti Csokonai emlékoszlopát, s még tekintélyes anyagi támogatást is ajánl fel. Dehát ő csak lelkes irodalombarát és olvasó volt, következőképpen szava nem sokat számít. Így tehát a tekintélyes irodalomszervező s a költő szellemi találkozása, mint sok más esetben, ezúttal sem jött létre, s az irodalomtörténetnek nem maradt más hátra, mint e tény tudomásulvétele, időnként elemzéssel egybekötött sajnálkozás kíséretében.

WÉBER ANTAL

KAZINCZY ÉS KISFALUDY SÁNDOR

Minél többször, s minél alaposabban olvassuk a múlt század első évtizedének legélesebb irodalmi pörét, a neológia körüli harcok dokumentumait, s ezek közt is a legizgalmasabbakat, tehát azokat, melyek a Kazinczy és Kisfaludy közötti szembenállást idézik fel, annál kevésbé lehetünk biztosak ítéleteinkben, s az irodalomtörténetírás hagyományozódott képében. A dokumentumok, levelek és tanulmányok ugyanis csupán rögzítik a szembenállást, de ezeknek még alapos elemzése is csak alig vet fényt, nemcsak hogy a szemben álló felek indulatainak végtelenségére, hanem magára a szembenállás okára is; s ha nagyon bizonytalanul is, de talán megkockáztathatjuk a feltevést: az ellenségeskedő felek közt a vitában talán még valódi, döntő, elvi megalapozottságú ellentétet sem fedezhetünk fel. Bizonytalanságunkban nagy szerepet játszik az, hogy irodalomtörténetírásunkban e két évtized kutatása meglehetősen elhanyagoltatott, a nyelvújítási vitáknak kielégítő leírása és értékelése – mind nyelvészeti, mind irodalmi szempontból – égetően hiányzik, továbbá az, hogy még ma is túlságosan közvetlenül hat az a már százados, de újra megerősített megítélés mód, mely Kazinczy szerepét kizárólagos értékmérőként és egyértelmű vízváltóként állítja be, esztétikai és politikai értelemben egyaránt. Töredékes megjegyzéseink, melyek azt célozzák, hogy Kazinczy és Kisfaludy vitájában egyik félnek sem volt, semmilyen szempontból nézve sem, kizárólagos igazsága, hogy ők ketten alighanem sokkal inkább hasonló dolgokat akartak, mint képzelték, vagy mint egy egyoldalú történelemfelfogás láttatni szeretne volna, tulajdonképpen

Hazafinak Kéz Írásba maradt Munkáit közre botsítani meghatározta.” (*KazLev.* III. 282.), egyszóval Cscrey Farkas jobban buzgólkodik Csokonai emlékének ápolásán, mint levelező partnere. Tervezgeti Csokonai emlékoszlopát, s még tekintélyes anyagi támogatást is ajánl fel. Dehát ő csak lelkes irodalombarát és olvasó volt, következésképpen szava nem sokat számít. Így tehát a tekintélyes irodalomszervező s a költő szellemi találkozása, mint sok más esetben, ezúttal sem jött létre, s az irodalomtörténetnek nem maradt más hátra, mint e tény tudomásulvétele, időnként elemzéssel egybekötött sajnálkozás kíséretében.

WÉBER ANTAL

KAZINCZY ÉS KISFALUDY SÁNDOR

Minél többször, s minél alaposabban olvassuk a múlt század első évtizedének legélesebb irodalmi pörét, a neológia körüli harcok dokumentumait, s ezek közt is a legizgalmasabbakat, tehát azokat, melyek a Kazinczy és Kisfaludy közötti szembenállást idézik fel, annál kevésbé lehetünk biztosak ítéleteinkben, s az irodalomtörténetírás hagyományozódott képében. A dokumentumok, levelek és tanulmányok ugyanis csupán rögzítik a szembenállást, de ezeknek még alapos elemzése is csak alig vet fényt, nemcsak hogy a szemben álló felek indulatainak végletességére, hanem magára a szembenállás okára is; s ha nagyon bizonytalanul is, de talán megkockáztathatjuk a feltevést: az ellenségeskedő felek közt a vitában talán még valódi, döntő, elvi megalapozottságú ellentétet sem fedezhetünk fel. Bizonytalanságunkban nagy szerepet játszik az, hogy irodalomtörténetírásunkban e két évtized kutatása meglehetősen elhanyagoltatott, a nyelvújítási vitáknak kielégítő leírása és értékelése – mind nyelvészeti, mind irodalmi szempontból – égetően hiányzik, továbbá az, hogy még ma is túlságosan közvetlenül hat az a már százados, de újra megerősített megítélés mód, mely Kazinczy szerepét kizárólagos értékmérőként és egyértelmű vízváltóként állítja be, esztétikai és politikai értelemben egyaránt. Töredékes megjegyzéseink, melyek azt célozzák, hogy Kazinczy és Kisfaludy vitájában egyik félnek sem volt, semmilyen szempontból nézve sem, kizárólagos igazsága, hogy ők ketten alighanem sokkal inkább hasonló dolgokat akartak, mint képzelték, vagy mint egy egyoldalú történelemfelfogás láttatni szeretne volna, tulajdonképpen

figyelemfelhívó és előkészítő jellegűek, s csupán néhány feloldatlan ellentmondásra kívánnak rámutatni.

A Kazinczy és Kisfaludy közti nagyívű irodalmi vita azért is érdemel figyelmet, mert benne a kor irodalmi életének két legjelentősebb alakja: a nagy irodalomszervező és a legsikeresebb szépiró került szembe egymással. Magának a vitának, s a körülöttük és általuk lezajlott ortológus-neológus háborúnak adatai közismertek (Kazinczy két recenziója a *Himfy szerelmeiről* és a *Regékről*, Dayka szájába adott epigrammája a *Tövisek és Virágokban*, levélváltásuk Ruszek apáton keresztül a 10-es évek közepéről – továbbá a Mondolat körül kitört országos botrány), ezért nem is a történetek ismertetését, hanem a szembenállás egyes mozzanatainak elemzését tűznénk ki célul.

Először is le kell szögeznünk: a vita személyes mozzanatainak elemzésétől teljes mértékben eltekintünk. Az irodalomtörténetnek különben sem feladata az egyes írók jellemének vagy jellemhibáinak vizsgálata; e vita pedig már szinte példázza is, hogy a személyes indulatból táplálkozó irodalmi események, amennyiben valóban *irodalmi* események, meghaladják a személyeskedés szintjét. A személyes bántások természetesen itt is nagy szerepet játszottak: Kisfaludynak, a büszke nemesnek bizonyára fáj a nyilvánosság előtt elhangzó kemény, a Dayka-féle epigrammában éppenséggel metsző bírálat; Kazinczyt igen mélyen érinthette a Kisfaludytól nem független Mondolat otromba gúnyja, vagy az, hogy Kisfaludy őt asszonytermészettel és irigységgel vádolta – ám legalább ugyanilyen súllyal szerepelnek e szóváltás során a pozitív, bókoló kitételek, sokszor dicsőítő ömlengések is, s semmi okunk nincs arra, hogy csupán udvariasságnak vagy taktikázásnak minősítsük, mikor Kazinczy többször is zseniálisnak mondja *Himfyt*, vagy mikor Kisfaludy hosszan fejtegeti, mennyire nagyra becsülte Kazinczyt, s mennyit köszönhet hatásának stb. A vita személyes jellegének visszaszorítását azonban legjobban kibékülésük lehetősége és tényleges megtörténte bizonyítja: Kazinczy folyamatosan tesz kísérleteket a jó viszony helyreállítására, Kisfaludy is hangsúlyozza, hogy nem zárkózik el ez elől, s valóban, a nagy nyilvános vita elhalkulása után meg is kötik a békét. S bár a megbékélés nem hoz barátságot, s elveiket mindketten továbbra is fenntartják, a korábbi ellenségeskedés – kiváltképp az új generáció másságával való szembenállás során – potenciális szövetséggé alakul át: egy ilyen szövetségnek reményét ugyanis a vitának időnkénti durvasága sem zárta ki sohasem.

A vita alapját – legszélesebb értelemben – a nyelvhez, a nyelvújításhoz való viszonyuknak eltérése okozta. Felállásuk egyértelmű: Kisfaludy ortológus, Kazinczy neológus volt. Legfőbb ki-

fogásuk a másik ellen mindvégig a másinak éppilyen állásfoglalását célozta, s mivel ők voltak a vezérek, e kérdést illetően mindketten szinte csoportvéleményeket mondhattak ki. Ha azonban az álláspontok mélyére nézünk, még a két tábor elkülönülésének karakterisztikáját sem tudjuk biztos körvonalakkal megadni, s ha ki is jelenthetjük, hogy rokonszenvünket messzemenően a neológuspárt bírja, akkor sem tudjuk nézeteiknek elvi igazát elfogadni. S elsősorban az álláspont tisztázatlansága miatt: hogy a neológuspárt nem tudta megfogalmazni, még a maga számára sem, mit is akar pontosan. Igaz, a neológusok filozófiai, nyelvészeti tanulmányai mélyebbek és korszerűbbek voltak, mint ellenfeleikéi, ám elveiknek a gyakorlatba ültetése már távolról sem nevezhető sem sikeresnek, sem korszerűnek. S ennek nehézségei korántsem a véletlenek vagy esetleg az írói tehetség gyengéségének voltak köszönhetőek: a teória maga felelős értük. A neológia ugyanis végső soron aligha volt más, mint a modern nyugati irodalom iránti nosztalgia által kiváltott, irodalmi-stilisztikai átalakulást célzó újító vállalkozás, melynek a nyelv egészére való teoretikus kiterjesztése, a nyelvnek mint anyagnak ellenállása folytán, a dolog lényegéből fakadóan kellett, hogy körvonalazatlan maradjon.

De a vállalkozásnak tisztán irodalmi vetülete is csak újabb ellentmondásokhoz vezethetett. Kazinczyék azáltal, hogy elfogadták és abszolutizálták az irodalmi művek megítélésének nyelvi módszertanát, maguk választották saját zsákcújukat: bár szándékaik már mai értelemben véve is esztétikaiak voltak, a művek és tartalmaik helyett ők is másról, a művek fölé helyezett és önmagában szemlélt nyelvről beszéltek. A másik buktatója pedig Kazinczy neologizmusának az volt, hogy egy szigorú, tudományos nyelvszemléletet egy viszonylag szabad, a szubjektum nagyobb érvényesülésére bázírozó esztétikával próbált egyeztetni. Így alakult ki teóriájában lassan az a paradox igény, mely szerint az író nyelve „grammatisch correct” kell, hogy legyen; ugyanakkor e nyelvet, neologizáló kényében senki (sem a szokás, sem a grammatika) nem korlátozhatja, hiszen a nyelvnek „törvényalkotója” az író, akit a szépségnek (csak a művész számára megnyilvánuló) princípiumai vezetnek. Kisfaludy, amikor Kazinczynak diktátori ítéleteit kárhoztatja, alighanem erre az ellentmondásra – vagy legalábbis arra céloz, hogy Kazinczy e szempontjait meglehetősen gyakran, s valóban némi önkénnyel, cserélgette is.

Másrészt az ortológus-neológus vita során figyelembe kell vennünk, hogy most az ortológusok – minden konzervativizmusuk mellett is – már távolról sem egy merev, elzárkózó purizmust hirdetnek. Kisfaludy maga is neologizál, Kazinczy igen jó véleménnyel van Kisfaludy barátai-

nak, Péteri Takácsnak vagy Pázmány Horváthnak felkészültségéről, az ortológus tábor szellemi atyja, Versey pedig szintén nemcsak teoretizál, hanem – ha igen szolid mértékben is – maga is csinál szavakat. Az ellentét a két csoport *elvei* között (most nem az irodalmi gyakorlatról beszélünk) csupán az újítás mértékében áll. Kazinczyék, leveleikben, többször gúnyolódnak az ortológusok intésén (mely egyébként sokban megegyezik a mai Kazinczy-irodalom értékelésével: Kazinczy, úgy mond, a 10-es években stilisztikai túlzásokba esett): „ne újítsanak sokat” – ám érvényes választ adni nem tudnak.

Egyrészt köti őket érvelésüknek az ortológusokéval közös nyelvi logikája, melyen belül a válasz nem is adható meg; másrészt az ilyen kifogással szemben csak egyetlen érvelés állja meg helyét, a Kölcseyé, amely büszkén vállalja: „a progresszió véghetetlen”, a nyelvi-nyelvújító szabadság tehát korlátlan. Az ő véleményét viszont nem tekinthetjük a neológia elismert princípiumának: Kazinczy ezt és így sohasem fogadta el; maga az állítás is csak Kölcsey saját rendszerén belül nyeri el igaz értelmét, s végezetül az sem hanyagolható el, hogy Kölcsey, két évvel a kijelentése után, radikálisan szembefordul az egész neológiával. Sőt: alighanem a neológia elveinek e tisztázatlanságában kell keresnünk annak is okát, hogy a neológus tábor, épp a viták tetőpontján, mikor az elméleti tisztázás lenne soron, látványosan felbomlik, s hogy Kazinczy, mind irodalomszervező gyakorlatát, mind alkotásait, stílusát tekintve, egyedül marad. Végszavában is, az álnevű Füredi Vida (= Kisfaludy Sándor) ellen irányított *Ortológus és neológus* . . . c. cikkében, érzésünk szerint ez nyilvánul meg: nem annyira taktikai kompromisszumot javall, hanem inkább beismeri (természetesen kombattáns mivoltát megőrizve) teóriájának ellentmondásait; s nem annyira dialektikus feloldást teremt a kategóriák között, hanem inkább belátván a kérdésseltevés hiábavaló voltát, visszametszi a kérdések életét, ezzel pedig, bár műveltségét, retorikáját valóban páratlan módon csillogtatja, tulajdonképpen lehetetlenné teszi, nem pedig, mint mondani szokták, lezárja a vitát.

Kazinczy és Kisfaludy irodalmi nézetei közt a kapcsolatok és ellentétek még bonyolultabbak. Legfontosabb azt kiemelnünk: mint írók mindvégig nagyra becsülték egymást. Kisfaludy, leghevesebb támadásai során is állandóan dicséri Kazinczynak jó néhány (többnyire korai) művét, s Kazinczy is mindig elismeri a *Himfy* érdemeit. Elmondhatjuk: bizonyára igazságosabb Kazinczy akkor, mikor recenziójában csak egyharmadát, mint amikor Dayka-epigrammájában hétnyolcadát ítéli tűzre a Szerelmeknek, bizonyára igazságtalan akkor, mikor a három, egyébként valóban gyenge regéből összesen egy strófát ítél figyelemre méltónak; de az is tény, hogy ítéleteinek ilyen ingadozásai során is

kitart a *Himfy* úttörő és nagyszerű volta mellett (elég itt utalnunk a kései *Pannonhalmi utazás* Kisfaludyt védő kifakadásaira!)

Rendkívül fontos viszont az, hogy Kazinczy mindvégig *csak* a Himfy szerelmeit dicséri, a regékre azt mondja, hogy beléjük lehet halni, oly unalmasak, s drámáját is csak feddeni tudja. Nemcsak azért lényeges ez, mert mi is úgy gondoljuk, hogy a későbbiekben Kisfaludy már sosem érte el a *Himfy* színvonalát, hanem azért, mert e választás kettejük irodalmi gondolkodásának alapvető különbségeire mutat rá. A döntő: az irodalmi művek autonómiája. A *Himfy* páratlanságát alighanem az okozta, hogy Kisfaludy e művében került a legközelebb a modern allúziókat sejtető öntörvényű műalkotás ideájához, s ezt lírai vénájának néha valóban rendkívüli ereje révén, néhány dalban meg is tudta valószínűsíteni. (Valószínűleg ennek köszönhető a kortársi siker: Csokonai, Kölcsey patetikus elragadtatása is.)

Az ilyen típusú esztétikai alkotás, mely az alkotó bensőségeinek, érzékenységének kicsapódásaként volt felfogható, méltán vívhatta ki Kazinczy elismerését. Kisfaludy azonban a továbbiakban nem ezt az utat folytatta, hanem – feláldozván tehetségének legjavát, líraiságát – mind teoretikusan, mind gyakorlatilag visszavonta a mű autonómiáját, s műveit ideologikusan propagandaanyagként termelte és kezelte, ha a fogalomnak nem is mindig legközvetlenebb értelmében. Későbbi művei – már az első regék is, de különösen a majd következők, s a drámák – az ideologikusan felfogott hazafiságnak lesznek kifejezői, bennük az ideologikum minden egyes művészi, formai jegyet maga alá rendel, s – nemegyszer nyíltan, sőt büszkén vállalva – a megformálásnak még az igényét is elutasítja. Az ilyen művészetfelfogást Kazinczy már nem fogadhatta el. Az ő esztétikájának (legalábbis látenszen) a műalkotás öntörvényűsége volt a sarkköve – s ebben valóban európai szinten is korszerűnek mondható, ám ezzel valóban nem férhet össze egy olyan teória, mely a művészetnek tartalmát (a hazafiságot) s formáját (a veretes magyar nyelvet) egymástól elszakítva, önmagában is absztrakte szemléli, s a kettő összekapcsolását, a művészi megformálást csupán járulékosnak, mellőzhetőnek véli. Világosabban: Kazinczynak feltehetően nem a hazafiság propagálása volt bántó Kisfaludy műveiben, ezzel sok szempontból bizonyára egyetértett, hanem az, hogy e hazafiság nem a mű megformáltságán keresztül érvényesül. Mikor Kisfaludy lemond arról, hogy Hunyady-drámája remekmű legyen, s csak azt tekinti fontosnak, hogy hazafiúi tendenciája érvényesüljön, Kazinczy teljesen következetesen ítéli el a művet: mindezt *jó* drámában is lehetett volna . . .

Kazinczynak azonban ezen kívül még sok minden más sem tetszett Kisfaludy irodalomfelfogásában, s bár ízlésítéleteivel többnyire egyet is

lehet érteni, ezeknek esetében már korántsem biztos, hogy elmélete is elfogadható. Nem arról van itt szó, hogy nem lenne igaza a *Himfy* formai monotóniáját, időnkénti pongyolaságát, a *Regék* unalmasságát illetően, hanem arról, hogy mindezt ő a *tudós* költő ideáljának nevében kifogásolja, s eközben épp azt nem veszi észre Kisfaludyban, ami a nagy kortársak számára (Csokonai, Kölcsey) a legnagyobb értéket jelentette: a költői fantázia szabadságának, érzelmi gazdagságának és eredetiségének, képteremtő líraiságának nagyvonalúságát.

Ő a *Himfy*ben is azt tartja fontosnak, hogy a főhős magasabb szellemi régiókban is megfordul, a Múzsákkal társalog, s meglátszik rajta az olvasottság, s eközben – látszólag – nem vesz tudomást arról, hogy Kisfaludy programatikusan bejelentette előszavában: „Én tudós, én literátor nem vagyok.” Kazinczy szinte meg akarja téríteni még a *Himfy*t is: rendbeszedni nyelvét, rímelését, szorgalmas munkára inti Kisfaludyt, s javallja, hogy térjen át a kiművelt Ráday-nemű verselésre. Holott Kisfaludy mindezzel tudatosan szegül szembe, s állásfoglalása legalább annyira jellegzetes és releváns, mint a Kazinczyé. Igaz, az ő gesztusában is egyszerre kell látnunk az előremutató és ugyanakkor konzervatív mozzanatokat. Hiszen az a véleménye, mely a költő szabadságát tekinti a legfőbb értéknek (Hunyady-drámájában pl. még a jambus szabatoságát is saját kénye alá rendeli), egyrészt előlegezi a romantikus költőmagatartás öntörvényűségét, eredetiségét és kötetlenségét, másrészt azonban, éppen műveltség-ellenes irányulásával, paradox módon, a mű érvényesülésének autonomitását veszélyezteti.

Természetesen itt sem abszolút az ellentét kettejük közt: Kisfaludy maga is igen művelt költő volt, s csupán ideologikusan határolta el magát az „imitátorként” felfogott literátor szerepétől. Az a hév is, mellyel az egyébként szeretett Petrarca feltételezett hatása ellen tiltakozik, innen magyarázható. Eredetiség-felfogása – mely, úgy tűnik, közvetlenül is Kármán koncepciójára támaszkodik – a korszakban talán a legerőteljesebb: ebből eredeztethető az is, ahogy a fordítások erőltetése ellen minden fordítás jogosultságának kétségbevonásáig menően tiltakozik; s bár e gesztusában is erősebb az aktuális célzat, az is kétségtelen, hogy a lírai művek anyanyelvbe ágyazottságát illetően modernebbül ítél, mint Kazinczy (vö. leveleit a *Himfy*t fordító Majláth grófhhoz). Nyelvhasználati kérdésekben ugyanezt a kettősséget figyelhetjük meg. Ismeretes, hogy Kazinczy kifogásolta Kisfaludy műveiben a provincializmusokat s a csúnya, esztétikaellenesnek tűnő szavakat (mint pl. töpörödött boszorkányok, ragyás aszott bagoly, biceg, undok béka, Júdás, dög stb. – a *Himfy* recenziójából), ő azonban nem állt el használatuktól. E megítélési különbségben ismét a klasszicista ala-

pozottságú általános esztétizálás (a szép egyértelmű voltának feltételezése) és a romantikus egyediség útkeresése (a nyelvi rétegek keverésének jogossága) ütközött össze; s a vita e mozzanatában Kisfaludy volt a korszerűbb. S talán ugyanezt a (költői és nemzeti) egyediséget védő gesztust fedezhetjük fel még abban is, ahogy Kisfaludy mindvégig kitart (egyébként nyilván bizonyos költői korlátoltság miatt is) a magyaros verselés és annak teljesjogsága mellett, hiába inti Kazinczy a nyugat-európai verselés modernségére. Mindebből csupán annyi következtetést szeretnénk levonni, hogy Kisfaludy irodalmi nézetei szinte közrefogják Kazinczyéit. Egy hagyományosabb, konzervatívabb műveltség nevében, bizonyos modern követelményekről nem véve tudomást, költőként mégis tudott modernebb lenni, mint az élő irodalom Kazinczyja: amennyivel le volt maradva mögötte, legalább annyival előtte is járt.

Végezetül azt kell megvizsgálnunk, elsősorban az irodalomtörténeti hagyomány politikusan szembeállító felfogása által indítva, milyen ellentét figyelhető meg kettejük között a közvetlenül kifejtett társadalmi nézetek, s a szerepük révén betöltött társadalmi funkció terén. Véleményünk szerint a radikális választás itt sem lehetséges: szembefordulásuk nem értelmezhető úgy, mintha a társadalmi haladással szemben elfoglalt pozíciójuk polárisan ellentétes volna. Bár Kazinczytól távol állt Kisfaludy ókonzervatív politikai felfogása, az ő ekkori állásfoglalásai sem minősíthetők sem egyértelműen polgárinak, sem egyértelműen haladónak. Kazinczy, fogsága után, komolyan és meggyőződéssel fordult el a társadalmi változtatás gondolatától, s az esztétikai kultúra megváltó és felemelő lehetőségeiben bizakodván, minden modern irányulású esztétizálása mellett is, a fennálló viszonyokba való belenyugvás, s azoknak lassú finomítása mellett döntött. Ha elvetette is Kisfaludynak agresszíven feudális magyarkodásait (pl. inszurrekcionális szövegét vagy Hunyady-drámáját), kifogásai nem a Kisfaludy-féle álláspont alapjait, hanem csak módszereit érintik. Sőt, úgy véljük, annak is, ahogy a nagy vita lezajlott, kiprovokáltatott és folyamatosan fenntartott, tulajdonképpen kettős társadalmi funkciója volt: a kultúra terjesztésének hatalmas pozitívítása mellett az a tendencia is érvényesült – s döntően alighanem ez érvényesült –, hogy a társadalmi kérdéseknek irodalmi-kulturális kérdésekké való desztillálása során maguk az alapkérdések veszítették el tényleges súlyukat, s csupán műveltségbéli belterjes kérdésekké minősültek át: ennek révén pedig a vita a valódi társadalmi feszültségeknek nem megoldására, hanem levezetésére szolgált. Ha metaforikusan akarjuk ezt kifejezni: úgy tűnik, a 10-es évek nagy vitáiban beteljesült a Tübingai pályázat ördögi zsenialitással kiötlött csapdájának átka, s emiatt a legjobb szándékok s legnagyobb

erőfeszítések is, a legjobb esetben is, fél eredménnyel kellett, hogy járjanak. Természetesen mindezzel egy pillanatra sem kívánjuk kétségbe vonni Kazinczy kultúra-terjesztői szerepének hatalmas erejét és hatását, csupán azt a halk megjegyzést kockáztathatnánk meg: nem valószínű, hogy az európai szintű műveltség terjesztésének épp a Kisfaludy-féle ortológusok voltak az igazi akadályai.

Kettejük szerepének társadalmi vonatkozásai közül egyben azonban teljes biztonsággal ítélnünk Kazinczy javára: a nyilvánosság igényének kérdésében. Az a gesztus, amellyel Kazinczy a recenziókat, vitákat, veszekedéseket mind fontosaknak, gyümölcsözőknek minősíti, valóban előre mutató, a tekintélyelvű elzárkózás sérthetlensége ellen irányul, s burkoltan *minden* kérdés nyilvános megvitatásának igényét is magában rejt. A nyilvános vitaszellem provokálása Kisfaludyt viszont mélyen sértette: konzervativizmusa itt valódi ellentétét képezi Kazinczy álláspontjának. Ellenállását, sőt erőteljes rosszhiszeműségét, mely híres cikkét A recenziókról áthatja, természetesen szelídíti elméleti bizonytalankodása (hiszen a jó, bölcs, tanácsló recenziókat már ő is kénytelen elfogadni), de gyakorlata, indulata a vita legerősebb visszahúzó erejeként hatnak. Kazinczy itt valóban úttörőként lépett fel – azt pedig, hogy vetése gyümölcsöző volt, saját bőrén kellett tapasztalnia akkor, mikor a következő nemzedék már az ő számára is elfogadhatatlan élességgel vitázott, saját fegyvereit fordítván vele is szembe.

Befejezésül, illusztráció gyanánt, utaljunk vitájuk megítélésének történeti sorsára: úgy látszik, mintha a közvetlenül utánuk következő generációk is inkább egységükben látták volna kettejüket, mint ellentétükben. Az Auróra-kör legalább annyira támaszkodott Kazinczyra, mint Kisfaludyra, vagy pontosabban fogalmazva: legalább annyira eltér Kazinczy ideáljaitól, mint Kisfaludyéitól. Amit az Aurórák csináltak, sem a nyelv, a nyelvújítás, sem az irodalmi irányzatok kérdésében nem közvetlen és szerves kibontakozása a megelőző viták tendenciáinak: ők mintha megkerülték volna a 10-es években kínált alternatívának mindkét oldalát. Az Auróra után következő generációk pedig (pl. Eötvös, Erdélyi) már ugyanazon szellemi mozgás részeként kezelték őket, s vitájukat e mozgás irodalmi belügyeként értékelték. Kettejük közt a különbségeket elmosni természetesen nem lehet: a két író közti nagyságrendi eltérés már önmagában is meghatározó. Ám úgy véljük, szembenállásukat szimbolikussá fokozni nemcsak túlzás, hanem egyenesen torzítás is lenne.

MARGÓCSY ISTVÁN

KAZINCZY ÉS BERZSENYI

Kazinczy és Berzsenyi viszonyát illetően e kapcsolat szükségképpen kétoldalú, kölcsönös feltételezettségében ható személyes elem, érzelmi igény szerepéről, minőségéről szólnunk. Mégpedig azért, mert a kapcsolatnak ez az erőteljesen személyi-érzelmi alaprétege korántsem csak és egyszerűen személyes és érzelmi természetű, ha ezt a formát ölti is. Alkalmasint az irodalmi tudatosság és programvállalás menedéke, haladékadója az irodalmi élet kiépülésének kezdetén; a személyiség különböző rétegeiben még olykor tisztázatlanul összeszövődő célok, törekvések átmeneti biztonságot és igazolást nyújtó foglalata. Rajongó, érzékeny, „ömlendő” egységét idővel kiábrándulások kérkedően takargatott vagy szemérmesen fölhánytorgatott érzelmi skizmái hasogathatják föl – abban a mértékben, ahogy az érzékeny barátokban tudatosul: érzelmeik nem is annyira egymásnak, mint inkább önmaguknak szóló önvédelmi illúziók voltak, s kapcsolatuk az irodalmi tudatosság ügye.

Sinkó Ervin Kazinczy-tanulmányában a vezér és a köréje sereglő kör érintkezésformáját, etikettjét, stíljét elemezve egy olyan mozzanatra irányítja figyelmünket, amely a Kazinczy–Berzsenyi viszony alakulásában is lényeges szerepet játszik. Az arisztokratikus-érzelmes érintkezésforma öncsaló, illuzórikus fűtöttségének – mint termékeny tévedésnek – fejtegetésére gondolunk; melyet Sinkó Ervin „a magyar valóság durva és szellemtelen közömbös józanságának” szüleményeként és ellenmérgeként értékel, s úgy tekint, mint valami „narkotikumot”, mellyel „önmagukat és egymást igyekeznek kárpótolni a pótolhatatlánért: azért, hogy egy torz irodalom munkásai, egy irodalomé, melynek hiányzik az emberi médiuma, a reagáló, befogadó olvasók közössége.” (Sinkó Ervin: *Szemben a bíróval. – Válogatott tanulmányok.* Bp. 1977. 365.) A jogos szükségletből fakadó kifinomult öncsalás, mint minden valóságot átformáló illúzió: sérülékeny. Bármikor kiderülhet, hogy a toborzó buzgalom első eufóriájában fogant barátság legerősebb kötőanyaga az önindukciós és kölcsönösen projektált érzelmek túlbecsülése, s hogy netán „kezdettől fogva a kölcsönös félreértés volt az, ami összekapcsolta őket.” (Sinkó: I. m. 363.) De a stílus – a szükséglet – túléli a kiábrándulásokat. Kazinczynak olykor sikerül évtizedekre vagy mindvégig megőriznie illúzióját, s ha egyes esetekben csalódní kényyszerül is, újabb toborzásokkal nyerhet új erőt. Mert valójában forma ez az érzelmi lelkesülés; nem a partner személyes valójának szól egészen; ennyiben anonim érzelemstíl, mely sérülékenységének nincs is maradéktalanul kiszolgáltatva. Egy irodalmi-kulturális törekvés célját, értelmét, közegét, energiáját fedező-igazoló vágy formájaként extrovertálódik,

hogy visszaverődjön, a törekvést eredménynek mutatva – s nem teljesen pótolhatatlan a személy, akiről visszaverődik. Egy-egy érzelmes kapcsolat csak addig zavartalan, amíg ezt a visszaverő szerepet szolgálja. Másod-harmadvonalbeli szellemekkel láthatóan fenntarthatóbb, mint a hasonlóan fanatikus, autonóm illúzióteremtőkkel. Az illúziót nem rombolhatják makacs renegátok, mert annak a minden fanatizmust igénylő irodalomszervező törekvésnek az egyetlen igazoló, erőt adó közegét kezdenék ki, mely az „interna vocatio” szerint élő tevékeny ember létalapja. S ez állít az érzelmeknek is csapdát: Kazinczy kivételes kvalitásérzéke mindig pontosan jelzi, hogy olykor a renegátok – mint Berzsenyi – adják az illuzórikus valóság igazi fényét, legerősebb igazolását. A stíl kiheverheti a veszteséget, de az emberben mégis ott marad a tüske: miért hagyja el, akit mindenestül „szeretetébe” fogadott, a „jobbak” egyike? S a csalódás, veszteség lappangó és erősödő sejtelve az ellene való küzdelem kettős módját ismeri: stílusban, egyre üresedő formaként tartani, bizonygatni tovább az érzelmet; másfelől racionalizálni – írói magatartás, irodalomszemlélet, ízlés, stílus különbségeként fogalmazni meg a hidegülést, egyre kritikusabban, polémikusabban, makacsabban, azaz irodalmi ügyként objektíválni, s ezzel legyűrni, ami a stíl illúziója mögött tényleges érzelmi veszteséggé lett.

Berzsenyi hasonló „köcsönös félreértésen” alapuló hevülettel lép kettejük kapcsolatának küszöbére, s ennyiben megnyilvánulásai, felismerései mutatnak némi hasonlóságot. De különbséget is. Az ő illúziója kevésbé praktikus és célrátörően etikettszerűvé formált, viszont szubjektíven elementárisabb, s így tisztázatlanabb is. Őt nem csupán az irodalmi társaság illuzórikus védelmével és ösztönző erejével erősíti meg ez az érzelemforma, neki teljes szubjektivitása igazolására van ezen belül szüksége a barátságban. Annak a szubjektivitásnak az igazolására, melyet csak annyi hánykódó kétség és belső küzdelem után (s a Kazinczyval való szakítással párhuzamosan) tud csak végül elismerni költői én-je leküzdhetetlen, tragikus tartalmának, költészete törvényadójának. Számára ez a kapcsolat a teljes személyes és költői egzisztencia tisztázó felemelésének, jelentőségadó elismertetésének „egoista” várakozásával teljes; nemcsak anonim stíl, ezen belül követelően személyes tartalom is. Pályája végén nem véletlenül ábrázolja személyesége és költői én-je megbonthatatlan egzisztenciális egységgé érett lényegét a kudarcot vallott Pygmalion képmásában: Kazinczyhoz sem tudott másként közeledni, mint a valóságot átszínező illúzióiba önelkét lehelő héroszteremtőként. Baráti érzelme nem Kazinczynak – az embernek és irodalmi vezérnek – szólt egyszerűen, hanem annak az átél magónak, melyé – önnön teremtményeinek objektívációjá-

ként – kifaragta: egy teljes nemzeti-emberi ideál személyes megtestesítőjének, alkotóját igazoló-megváltó vágyképének. Ez az introvert pygmalioni valóságbűvölés, mely nem egy „társaság” visszfényéből táplálkozik elsősorban, hanem mindenkori egyetlen tárgyából, érzelmi vonatkozásban is különbözik a kazinczyánus illúziótól: számtalan idólumot faraghat ugyan, de minden egyes csalódásának végletesen kiszolgáltatott, hiszen minden egyes teremtményének személyessége, egyénisége egészét ajánlja föl feltétel nélkül, hogy a teremtésben igazoltan visszanyerje tőle – s így létében semmisül meg minden kudarcával. Csalódása katasztrófikusabb, amennyiben költői egzisztenciájának ön maga előtt is problematikus, tilalmasnak érzett, de leküzdhetetlen „lelkét”, lényegét látja elutasítva, vagy inkább kezdettől el nem fogadva – s ezért nem kárpótol más barátság, önmagából meríthet csak erőt. A felülemelkedés útja, a racionalizáció, számára is adott. De ennek során neki egy olyan költészet- és irodalomestmény megfogalmazásáért kellene küszködnie, mely alapjaiban, történeti minőségben eltér már Kazinczyétól; olyan elvekért, melyekkel ő nem a „társaság” igazoló illúzióját védelmezi, hanem éppen a társtalanságba szakadást, az ismét magára-utaltságot kénytelen – kétes gyógyírként – megfogalmazni.

Az érzelmek illuzórikus felszíne mögötti valóság már első leveleiből kivillan. Kazinczy 1808. októberi kezdeményező levele terjedelmének mintegy felében esztétikai-nyelvi méltatás. Ezt fogja közre a lelkes csodálat és feltétlen szeretet vallomása, kétszeri visszatéréssel is árulkodó formában. Először: „Hamis tettetés nélkül s igaz örömmel nyomom vissza homlokodra a szent koszorút, s azt vallom, hogy az tégedet illet, nem engemet. Elég dicsőség az nékem, hogy te engem szeretsz.” (*Kazinczy Ferenc–Berzsenyi Dániel Levelezése*. 1808–1831. Kiad. Kazinczy Gábor. Pest, 1860. 3.) S másodsor: „Ne hidd, hogy az a melegség, melylyel szívem hozzád szóll, tettetés vagy a csapodáron illetett önszeretet míve: nem, nagy fényű Ifjú! valóságos hajlandóság s becsülés szava az, s az azon támadott öröme, hogy magamat hazámnak egy igen nemes fija által szeretettetni látom.” (Id. *Lev.* 4.)

Berzsenyi válaszvallomása nem kevésbé árulkodó. A Kazinczy levele okozta lelki reakcióját fejti egészében ki, s ennek organikus része az a magáról adott karakterológia, mellyel látenszen már a Kazinczy-féle irodalmi elvekkel fordul szembe. „... igen szent innepet jegyzett az Úrnak levele az én életemnek napkönyvében” – kezdi; majd a méltánylást mint a jó szándék jutalmát, a jók egymásratalálását, saját már-már rejtve maradt igyekezete megváltó felemelését értékeli, s nevezi oly mély „bénymás”-nak, mely nem múlhat el következmények nélkül. Kazinczy serkentését úgy tekinti, mint egy egész nemzet szavát, de

minthogy ez a szó az ő egész műzsáját „öleli”, „kegyeli” és „koszorúzza”, arra kötelez, hogy a lélek minden erőit összpontosítva „tehetségemnek, hajlataimnak titkosabb csíráit, melylyet magamba sejtek, felkeressem, kifejtsem...” E titkosabb csírákat ugyanakkor mint „orvosolhatatlan” karakteri „fogyatkozásokat” közli: lényegében az orthographiával, interpunctioval s más efféle „kicsin” tárgyakkal szembeni közömbösségként, „szüntelen izgó kalóz elmé”-je „nagy tárgyak”-hoz vonzó késztetéseiként. A végső vallomással aztán megpecsételi öntudatos jogait, s nem hagy kaput a visszavonulásra: „Hadd végezzem . . . leveletem úgy, hogy azt se a hízelkedés alacsonyysága, se a pedanteria pathosa be ne mocskolja, hanem a tiszta szeretetnek s tisztetletnek minden jó kívánsága és magamnak egész áttadása zárja be.” (Id. Lev. 4–5.)

Kapcsolatuk valóságának – a félreértésnek – felderengése nem követhető most részletesen nyomon. Általában úgy foglalható össze a tendenciája, hogy benne a látható impulzust rendre Berzsenyi adja: nyugtalanító hallgatásaival, majd a növekvő csöndjeiből feltörő egyre rezignáltabb, fojtottan érzelmes megnyilatkozásaival. Szimptomatikus hallgatásai jellemző pontokra esnek: véleménykülönbségek, illetve a Kazinczy nézeteivel, távolságot jelző vagy kioktató reagálásaival való alaposabb találkozások után. A hallgatások Kazinczyból fokozott stílris-érzelmi bizonykodásokat – s egyszersmind terjedelmesebb, makacsabb nézet-fejtegetéseket csiholnak. Valami enyhén divergáló szemléleti, hangnembeli jelleg erősödik föl egyre több finom „oldalvágást”, gyanútlan példálódzást tartalmazó leveleikben: míg Kazinczy fokozottan a stílus és a gyakorlati irodalomszemlélet vetületére fordítja le érintkezésüket, addig Berzsenyi igazi hangsúlyait fokozódóan a „lélek”, az egyéniség, a benső tartalmak vetületére fordítja át. Ez a folyamat 1817-ben, a Kölcsey-kritika kapcsán vezet nyíltabb robbanáshoz. Berzsenyi először kéri azt nyíltan, amit már korábban sem érezhetett egészen biztosítottnak: Kazinczy teljes lojalitását. Az eredményre – az előzmények ismeretében – tulajdonképpen számíthatott. Épp ez volt tán hatásának igazi kulcsa: hogy végleges megerősítést kapott a „szeretközö” bizonygatásokkal eddig kendőzött gyanú. Egy olyan pillanatban, amikor a már két éve költőként is úgyszólván hallgató Berzsenyinek kritikussával és önmagával szemben lett volna szüksége védelemre, bizonyosságra. Számára ez volt a felismerés pillanata, reakciói ettől kezdve jelzik egyértelműen a csalódás legyűrésének kapkodó, görcsös küzdelmét.

Az Antirecensio indulati paraxizmus után, jóvátételéért kínlódva, 1820 decemberében jó hároméves hallgatásából önként fordul

Kazinczyhoz: „... nem akartam úgy elmenni mint képzelt ellenség . . .” (Id. Lev. 228.) S bocsánatot kér mindazért, amit Kazinczy ellen tett. Dehát mit *tett*? – Bizonyítékok híján, mégis kézenfekvő szubjektív evidenciával Kazinczyt nevezte ki magában a recenzió szerzőjének: hogy megcsalt szeretetéből és szeretetigényéből következő érzelmi ítéletének egyértelműbb jogalapot teremtve így önmaga előtt, Kazinczyt tegye felelőssé azért a személyes-költői egzisztenciáját megrendítő válságért, melyet nem magyarázhatnak pusztán külső okok: „... az a lélek, melylyel Te valaha annyit vesződtél, többé nincs”. (Id. Lev. 228.) Csalódott indulatát ennyiben objektívalva fordulhatott egyáltalán újra közeledően Kazinczyhoz. Aki viszont megtartva a szeretetteljes stílus burkát, minden korábinál jellemzőbb „érzékletlenséggel” folytatja saját racionalizációs irányát: a síri hangú Berzsenyi-levél költői remeklésének örvend; jelzi, hogy a recenzió tartalmára kevésbé ügyelt, stíljét, hangját, színét, érettségét tekintette és üdvözölte elsősorban: biztosítja Berzsenyit, hogy ha jogos védelemre szorulna, nálánál később nem lenne erre senki. (Id. Lev. 23–31.) Ennél egyértelműbben már nehéz szólni. Berzsenyi el is hallgat nyolc és fél évre, hogy 1829-ben is csak Kazinczy megkeresésére válaszoljon, aki Berzsenyi verseinek kiadási jogáért folyamodik, magának „kevélykedő” érzelmes stílben. (Id. Lev. 234–35.) Ezzel beismeri: neki van szüksége Berzsenyire, s szeretete e szükség eszköze. Megkönnyíti így az elutasító felülkerekedést Berzsenyinek, aki azonban ezen a ponton váratlan fordulattal úgy fogalmazza meg immár viszonyukat, mint személyes barátságot s egyszersmind feloldhatatlan elvi ellentétet, esztétikai „principiumaik” antagonizmusát – hogy 1817 óta először újíthassa föl feltétlen szeretet-vallomását: „... reményem, mindenikünk távol van azon nagy erőtlenségtől, hogy a véleményi ellenkezőt a személyes ellenségtől megválasztani ne tudná vagy akarná.” (Id. Lev. 236.) – Kazinczy válasza leleplező: „E pillanatban veszem leveledet, s szeretetet látok benne, s éppen ezt óhajtottam. De mi tehát az, ami kettőnket elválaszt? Higjy nekem, nem tudom.” (Id. Lev. 237.) Annak elismerése, hogy tudja, sejti: egyértelmű lenne Berzsenyi elvesztésével, egy olyan pillanatban, amikor már túl sok veszteség nyomja Kazinczyt. S amint már odáig megy, hogy kijelenti – 1829-ben! –: verstani kérdésekben soha nem ellenkezett Berzsenyivel, sürgősen ki is bukik az ok: „Kölcsény sok esztendő óta egészen elhidegedett erántam”. (Id. Lev. 237.) Végső „vallástételként” így még azt is visszavonja, hogy valaha is egyetértett volna a recenzióval, s egyáltalában értesült volna készülésétől, tendenciájától. (Id. Lev. 238.) – Amikor tehát a „lélek” embere elvi ellentétét racionalizálja kapcsolatukat, hogy így mentse a Kazinczy

íránti nem illuzórikus szeretet lehetőségét, őrizze kapcsolatuk emlékének pozitívumát, akkor az „elvek” embere teljesen visszalép a szeretet hangsúlyához, egységesítő illúziójához, hogy megtarthassa – immár nem is csak törekvései számára, minőségi igazolásul, hanem valóban érzelmi vigaszul is – Berzsenyit. Kazinczy szemszögéből e váratlan visszalépéssel válik szét végül – jellemzően: *gyakorlatilag*, s már soha nem gondolatilag, elvileg elismerten – kapcsolatuk valóságának személyes-érzelmi és irodalmi-tudati rétege: a kiszolgáltatottságban. Különböben hogy tudná „alkalmazni” – felcserélve célja szerint mozgatni – e rétegeket?

Az 1820 után tanulmányírásba merülő, „aesthetikusá üstököltetett” (Id. Lev. 236.) Berzsenyi – közvetlenebbül *A versformákról, A kritikáról, a Btrálatok* és a *Kritikai levelek* írója – a személyi-gyakorlati vonatkozású tisztázáson túl az elvileg, gondolatilag elismert szétválasztás igénye útján lép tovább, autonóm irodalomelméletként próbálván megfogalmazni ellentétüket. A tanulmányok hordereje így túlnő kapcsolatuk körén, de ugyanakkor épp kapcsolatuk szintjén mutatja föl, hogy Berzsenyi reagálása történeti minőségében, elvben pozitíve meghaladta Kazinczyét, s ha az eredményt tekintve ellentmondásos, vitatható és heterogén értékű is, az nem utolsósorban ebből az eltolódásból következő, funkcionális magyarázatot is kap. Nemcsak arról van szó, hogy egy gyakorlati szinten mozgó „ízlés”-elvű tájékozódással szemben kényszerül elméletileg formalizált szintre törő polémiát folytatni, hanem arról is, hogy törekvése ellenére ténylegesen ő sem tudta még magát egészében túltenni az elméletalkotás személyi vonatkozásán, indítékán. Kitűnik ez kapcsolatuk utolsó dokumentumából, Berzsenyi végső „válaszából”, mely már nekrológ: a *Kritikai levelek* IV. darabja. A levelezéshez képest lényegében már nem hoz továbblépést, csak világosabban mutatja a képletet az ő oldaláról. Nemegyszer alogikus, mégis oly evidencia-erejű gondolatkapcsolásaiban ismét egyetlen tudatos törekvés erősködik, annak bizonygatása, amit summázattá tesz: „Alapnézeteink . . . ellenkezetéből folytak minden ellenkezetek.” (*Berzsenyi Dániel: Összes művei*. Bp. 1968. 237.) Az írás egyebekben folytonos görcsös bizonykodás Kazinczynak, az embernek, és saját íránta való szeretetének értéke és ténye mellett. Érzelmek és elvek bizonygatott szétválasztása mögött mégis feltűnik az az illúziós alapréteg, melyben a kettő még egybefonódott, s amit a költői életöszton leküzdeni kényszerített. Az alapnézetek ellenkezetét képviselő külkritikai és belkritikai szemlélet szembeállítás a Kazinczy-karakterológiát adó részben szemléletileg és a fogalmazás szintjén is összefonódik Kazinczy érzelmeinek, baráti „hiúságának” és „könnyelmű-

ségének” minősítésével. S a saját romolhatatlan szeretetének bizonyítására hozott érv: hogy tudniillik ő a poétát mindig szerette Kazinczyban, csak elveivel ellenkezett (s ugyanígy érzett az is Őiránta) szemléleti-logikai következetlenségével épp azt sejteti árulkodón, amit megfegyelmelni, legyűrni kívánna: hogy hol sértette meg *őt* Kazinczy.

Úgy látjuk tehát, mind Kazinczy, mind Berzsenyi eljutottak végül – egymás „segítségével” – kapcsolatuk valóságának felismeréséig, ha nem tudtak is már valóban adekvát módon, egyértelműen megbirkózni vele. Egy torz irodalom munkásai, szükségképpen torzító – bárha jogos – illúziójukkal nem számolhattak le tisztán és maradéktalanul személyes igazolást is igénylő egyetlen életük határain belül. De amit a ténykedésük eredményeként is „egészségesebbé” váló irodalom valóságának küszöbére jutva mégiscsak felismertek, s bármily esendően, s különbözőképp, de tisztázni kezdték: hogy személyesség és elvszerűség, szeretet és igazság az irodalom valóságában fájdalmasan sűrűlődhöz, de nem azonos, az olyan eredmény és tanulság, mely nélkül aligha képzelhető el a következő generáció útja, s mely máig figyelmeztet. Irodalmunk újkorának e kezdeti „érzelmei” máig sugározzák hatásukat. Jobb, ha nem csak az illúziót.

BÉCSY ÁGNES

KAZINCZY ÉS DÖBRENTÉI

Nincs még egy korszaka a magyar irodalomtörténetnek, melyről oly sokat lehetne elmondani egyetlen központi alak személyi kapcsolatainak felsorolásával, mint a magyar felvilágosodás korának az a szakasza, melyet már Kazinczy-kornak is hívtak. S nincs még egy olyan írói pálya, melynek jelentőségét ennyire kortársi kapcsolatai határoznák meg az utókor számára, mint az övé. Saját életművéből – esztétikai értékét tekintve – nagyon kevés ugyanis az örökkévalóságé: tevékenysége azonban, szervezőereje és az adott korszakban egy ideig kétségtelenül legkorszerűbb irodalomfelfogásának kisugárzó ereje epochát teremtett irodalmunk fejlődésében. Igazi jelentőségét tehát két szempont segíthet megmérni: 1. mennyit emelt izgatásaival, éles polémiáival és fáradhatatlan tudatosító-szervező tevékenységével a korabeli magyar irodalom átlagszínvonalán, mennyivel vitte közelebb alakulató irodalmi életünket az európai vezető irodalmak mércéjével mérhető szinthez; 2. mily mértékben, mekkora intenzitással befolyásolta a kor

ségének” minősítésével. S a saját romolhatatlan szeretetének bizonyítására hozott érv: hogy tudniillik ő a poétát mindig szerette Kazinczyban, csak elveivel ellenkezett (s ugyanígy érzett az is Őiránta) szemléleti-logikai következetlenségével épp azt sejteti árulkodón, amit megfegyelmelni, legyűrni kívánna: hogy hol sértette meg *őt* Kazinczy.

Úgy látjuk tehát, mind Kazinczy, mind Berzsenyi eljutottak végül – egymás „segítségével” – kapcsolatuk valóságának felismeréséig, ha nem tudtak is már valóban adekvát módon, egyértelműen megbirkózni vele. Egy torz irodalom munkásai, szükségképpen torzító – bárha jogos – illúziójukkal nem számolhattak le tisztán és maradéktalanul személyes igazolást is igénylő egyetlen életük határain belül. De amit a ténykedésük eredményeként is „egészségesebbé” váló irodalom valóságának küszöbére jutva mégiscsak felismertek, s bármily esendően, s különbözőképp, de tisztázni kezdték: hogy személyesség és elvszerűség, szeretet és igazság az irodalom valóságában fájdalmasan sűrölődhet, de nem azonos, az olyan eredmény és tanulság, mely nélkül aligha képzelhető el a következő generáció útja, s mely máig figyelmeztet. Irodalmunk újkorának e kezdeti „érzelmei” máig sugározzák hatásukat. Jobb, ha nem csak az illúziót.

BÉCSY ÁGNES

KAZINCZY ÉS DÖBRENTÉI

Nincs még egy korszaka a magyar irodalomtörténetnek, melyről oly sokat lehetne elmondani egyetlen központi alak személyi kapcsolatainak felsorolásával, mint a magyar felvilágosodás korának az a szakasza, melyet már Kazinczy-kornak is hívtak. S nincs még egy olyan írói pálya, melynek jelentőségét ennyire kortársi kapcsolatai határoznák meg az utókor számára, mint az övé. Saját életművéből – esztétikai értékét tekintve – nagyon kevés ugyanis az örökkévalóságé: tevékenysége azonban, szervezőereje és az adott korszakban egy ideig kétségtelenül legkorszerűbb irodalomfelfogásának kisugárzó ereje epochát teremtett irodalmunk fejlődésében. Igazi jelentőségét tehát két szempont segíthet megmérni: 1. mennyit emelt izgatásaival, éles polémiáival és fáradhatatlan tudatosító-szervező tevékenységével a korabeli magyar irodalom átlagszínvonalán, mennyivel vitte közelebb alakulató irodalmi életünket az európai vezető irodalmak mércéjével mérhető szinthez; 2. mily mértékben, mekkora intenzitással befolyásolta a kor

esztétikailag legjelentősebb írói életműveit s főleg, meddig volt az ő programjának felszabadító, gazdagító hatása ezekre az életművekre, s mikor és miben vált inkább már nyüggé, béklyóvá számukra.

Döbrentei Gábor nem tartozott az esztétikailag jelentősebb alkotók közé; ő is inkább mint szervező, programadó fontosabb, a vele való összevetés tehát többnyire az első szemponthoz tartozó problémák pontosabb megvilágítását segítheti elő; egyben azonban talán valamivel hozzájárulhat a Döbrentei körül másfél évszázad alatt alaposan megsűrűsödött előítéletek oszlatásához. Csak a 20. század politikatörténetében jártas ember képes megérteni azt a situációt, melynek Döbrentei folyamatosan szenvedő alanya: szembekerülése a kor legjelentősebb alakjaival visszamenőleg is kedvezőtlenül befolyásolta legpozitívabb pályaszakaszának értékelését is. Az 1820-as évek közepén végbement Kazinczy-ellenes fordulata a későbbi kazinczyánus irodalomtörténet-írással, az évtized végén a Conversations Lexikon-pörben történt szembekerülése a Bajza–Toldy-nemzedékkel a későbbi toldyánus irodalomtörténeti irányzattal fordította szembe; ráadásul a Gyulai–Horváth János-féle vonulat – mint Gyalui Farkas tanulmánya óta tudjuk – nem túl jogosultan őt okolja Katona József pályatorésével is; mindez háromféle elfogultságok addícióját tette lehetővé, s ezért nézzük még az Erdélyi Múzeum korszakát is a gyanakvás görcsőve alatt.

Az adott keretek között szükségszerűen vázlatos áttekintés hadd kezdje azzal, hogy a soproni evangélikus líceumnak és Kazinczy barátjának, Kis Jánosnak befolyása nem tétetett rossz választást az ifjú Döbrenteivel, amikor Kazinczyhoz fordult támogatásért s az irodalmi életbe való bevezetésért. De a Kazinczy életének utolsó éveiben oly gyakran felhányt pályakezdet, az evangélikus papjelöltség más hatáslehetőségeket is fenntartott számára: amivel Kazinczy, minden rajongása ellenére, csak könyvekből ismerkedhetett meg, a német kultúrát és egyetemeket Döbrentei egy ideig közvetlenül tanulmányozhatta, s közben, kedvező véletlenként, átélhette szemlélőként kora világ-történelmét, tevékenységében láthatta a lovon járó világszellemet, Napóleont, s talán valami kisugárzott már rá a megaláztatástól megújuló német nemzeti szellem hatalmas ébredéséből. Kazinczyról, az exjozefinusról tudjuk, hogy élete folyamán néhányszor kitört belőle a nagy magyar érzés (1790-ben, amikor azt kívánja, hogy az idegen országunkban vagy tanuljon meg magyarul, vagy haljon éhen, 1808 körül a *Tübingai pályairat* írásának időszakában és 1818-ban, amikor kinnal születő *Erdélyi leveleiben* a szászokat becsmérli), mégsem egyetlen azoknak az álláspontja, akik Kazinczyban a felvilágosodás kozmopolitizmusának továbbélését hangsúlyozzák a börtönevei utáni időben

is, s a Kazinczy fejlődését a rendi nacionalizmushoz kiemelő Kosáry Domokos vallotta felfogással szemben a *Tübingai pályairatból* is azt emelik ki, hogy Kazinczy a patriotizmust a kozmopolitizmussal nemesítette. Ezzel szemben Döbrentei idegenben tanulva szobájában hazájának oltárt állított, s minden nap áldozott előtte. A kétfajta korszellemről fogantatottság még viszonylag legzavartalanabb együttműködésük idején is érződik.

Kazinczy nem sokra becsülte Döbrentei szépírói működését s ezért, ha együttműködésük jobb korszakaiban meg is engedett magának néhány nem sokra kötelező komplementet, inkább csak fanyalgott művein. Viszont nagyon jó érzékkel fedezte fel a fiatalember más irányú tehetségét, és ezért saját játszmájában jelentős szerepet szánva neki, „beszerezte” nevelőnek az erdélyi gróf Gyulainé, egykori kassai egyik szerelme, családijához. Leveleivel nemcsak tevékenységében, hanem személyes fejlődésében is irányította Döbrenteit s amíg tehette, gyakran éreztetta vele fensőbbiségét. Mindketten a német idealizmus hívei: de Kazinczyban több van még a felvilágosodás korának szabadabb szerelmi felfogásából s amikor az ifjú Gyulai grófnővel levelezés útján kibontakozó szerelmi játékának – melyről Szauder József legszebb tanulmányát, a *Veteris vestigia flammae*-t írta – résztvevőjévé teszi Döbrenteit, igyekszik időnként világasságból is leckét adni a papos és didaktikus ifjúnak. Nincs könnyű dolga: bár azt is megengedi magának, hogy az egykori evangélikus papjelölt pátrónusának, Luther Mártonnak rovására élcelődjék, isteni voltát ironikusan a házasságkötése után 13 nappal megszületett első gyerekével „igazolva”, Döbrentei mégis meg fogja róni egy évvel később születő erotikus ízű epigrammája frivol befejezéséért. Később pedig, nagy drámaelméleti tanulmányában, melyet az Erdélyi Múzeum utolsó, X. számában közölt, a plutarchoszi hérosz-szemlélet jegyében született tragédiákat idealizálja s a szerelmi tematikát élesen elveti. De különbségeik nemcsak ilyesmiben, hanem irodalompolitikai elképzeléseikben is hamar kibukkannak. Döbrentei nyelvszemlélete kezdettől puristább, vagyis nacionalistább, mint Kazinczyé, gyakran kifogásolja merész szókurítításait és erőltetett újításait is, s amit Döbrentei helytelenített, azt többnyire nem is vette be a nyelvhasználat (pl. fekv). Ugyanakkor, amióta tervezeti folyóirata megjelenését, tehát a 10-es évek fordulója óta, már kialakult véleménye van az éles hangú kritikálás ellen, így későbbi, a kritikáról írott tanulmányának koncepciója is valószínűleg kialakult már a folyóirat megjelenése előtt. Nem igazolható tehát Kazinczyék gyanakvása, hogy Döbrentei megriadt a széphalmi mester Kisfaludy-kritikájának visszhangjától és azért nem mert több kritikát közölni folyóiratában, nehogy

elveszítse előfizetőit: éppen az a szerkesztői jegyzet, mellyel kiadta folyóirata I. füzetében Kazinczynak a Himfyről írott bírálatát, s melyet Kazinczy annyira rossz néven vett, bizonyítja, hogy a kedvezőtlen visszhangok beérkezése előtt sem értett teljesen egyet Kazinczy kritikájának ítéletével és hangnemével.

Kazinczy, miután pesti barátai sorban feladták folyóirat-teremtési terveiket, lelkesen buzdítja ifjú erdélyi hívét, aki jó kapcsolatokat teremtvé az erdélyi magyar arisztokráciával, hivatali és egyházi körök szívós ellenállásával szemben is kivívja a megjelenés engedélyezését. Tehetségét az Erdélyi Muzéum színvonala is igazolja: a folyóirat fenntartásának diplomáciája terhére írható néhány közlemény kivételével mind szépirodalmi, mind elméleti anyagában legfeljebb Batsányiék kassai Magyar Museumához hasonlíthatóan magas az az igényesség, ami jellemzi. S a jelentőségét igazán meghatározó elméleti anyag jó része épp Döbrenteitől származik, aki nem stílusművész, de esztétikailag sokkal alaposabban és korszerűbben iskolázott, mint Kazinczy, s ezért elméletileg magasabb színvonalú tanulmányokban fejt ki lényegében ugyanazt az irodalmi programot, melyet Kazinczy is magáénak vallott: a weimari német klasszikán nevelkedett németes neoklasszicizmus programját. Ez már magától értetődően tartalmazza a Kant által megfélékezett, de egyben szentesített zsenielméletet; a világirodalom nagy példáin nevelt és felszabadított ihletett költői tevékenység pedig eszerint eleve eszményektől befolyásolt, preformált ihlet és nem a vadzseni spontaneitása, s az általa teremtett mű is megköveteli a nagy műalkotásokhoz és a humanista mediációs rendszer műfaji eszményéhez való utólagos hozzávetést s az ennek jegyében történő korrigálást. Nem indokolt tehát a hagyományos elfogultság alapján való megközelítésnek az a nézete, mely részben romantikus nézeteket, részben ezeknek ellentmondó iskolásságot és eklekticizmust lát tanulmányaiban. Igaz, hogy Döbrenteihez valószínűleg közelebb van a neoklasszikából Schillernek a nemzetit is magába foglaló művészete, mint a Kazinczyhoz közelebb álló Goethe világpolgársága; igaz, hogy a nemzeti (és nem annyira a művészi) eredetiség Sturm und Drang-követelménye, mely majd a német romantika második nemzedékében fog új életre galvanizálódni, nála nagyobb nyomatókat nyer, de ezt aligha indokolt a Kazinczy-féle fordításprogrammal úgy szembevetni, mint romantikusát a neoklasszicistával, mert az európai irodalmak neoklasszicizmusa sehol sem merült ki a fordításprogramban, sőt pl. a német korai romantikusok sokkal többet fordítottak, mint a weimari klasszikusok.

Míndez, s ennek tanulmánybeli kifejezése is együtt lehetett a folyóirat indulásakor, mint ahogy már az I. számban megjelent *Eredetiség és*

jutalomtétel, majd a később publikált *Magyar literatúrát* illető jegyzések bizonyítják. Ennek tudatában érezhette magát egyenrangúnak Kazinczyval s ezért tegezte vissza az e téren elég bizonytalankodó mestert Döbrentei. Kazinczy ezen kissé fanyalgott, megjegyezve, hogy a hozzá közelebb álló Szemeréék sem tegeztek (valóban végig urambátyámozták), de aztán elfogadja a tegezést. Azt viszont nehezebben, hogy a nézeteikben rejlő ellentétek néhány helyen a folyóiratban is kifejeződjenek: részben Döbrentei már említett szerkesztői lábjegyzetében, melyet Kazinczy Himfy-recenziójához illesztett, s melyben elhatárolta magát a Tövisék és virágok Dayka–Himfy epigrammájában is kifejeződő igazságtalan Kazinczy-ítélettől. Másrészt viszont a nyelvújítási harcokhoz hozzászóló purista jellegű Zombori-tanulmányban, mely a nyelvet nem enyémnek, nem tiédnek, hanem édes mindnyájunkénak vallja, s amellyel Kazinczy sokáig vitázni akart, s ha Döbrentei óhajára le is mondott róla, még Orthológus és neológusában is visszatért rá egy polemikus megjegyzés erejéig. Egy ideig kiéleződött ellentétek azáltal csökkentek, hogy Döbrentei több publikációjából kiderült, s levelei is ezt erősítették: nem ellensége az irodalmi neológiának, vagyis az írók nyelvteremtő és fejlesztő tevékenységét a zseniell és az ihletettség jegyében hajlandó elfogadni. Tisztán kell látnunk ugyanis, hogy a szótári szókészlet gazdagítása jegyében az ún. ortológusok is nyelvújítók voltak s a legbuzgóbb nyelvújítók éppen a puristák, akik – különösen a szaknyelvekben – az idegen szavak teljes kiirtására s helyettük – sokszor a mintájukra – létrehozott magyar nyelvű megfelelőjükkel való helyettesítésükre törekedtek. Néhány lelkes puristához képest Kazinczy nyelvújítási iránya a szótári szókészlet bővítése értelmében még óvatoskodónak is mondható.

Ami a nyelvújítási harcok szorosabban nyelvi oldalát illeti, az ortológia és a neológia közti frontvonal tehát ott húzódik, hogy egyrészt híve-e valaki az írók szabad nyelvalkotó jogának, másrészt hogy Kazinczy értelemben mennyire hajlandó nyelvünket kaptázni fejlettebb nyugati nyelvek mintájára, sokszor idegenes nyelvi fordulatok átültetésével. A nemzeti nyelv szellemét hangsúlyozó álláspont a nagy kortársi nyelvtudományi eredményekre (Révai, Verseghy) támaszkodva a nyelvtörvények elleni vétségnek fogta ezt fel és nem jótalanul s nem is korszerűtlenül, hanem a herderi nyelvszellem-felfogás jegyében, mely majd a nemzeti romantikában fog újra kibontakozni. Ezzel szemben a neológusok álláspontja nyelvtudományi szempontból tudománytalanabb, mert abból indul ki, hogy a magyar nyelv törvényei és szelleme kialakulatlan, nincs még „konstrukciója”, s ezért szabadon újítható, mégpedig a kevésbé kötött szórendű latin és német nyelvvel,

mint „inverziós” típusú nyelvekkel való rokonság alapján az ő mintájukra. Ehhez képest a nyelvtudósok felismerése nyelvünk keleti jellegéről, még ha a nyelvhasznláti módszerek kezdetlegessége miatt sokféle keleti nyelvvel folyó kalandos-romantikus rokonításba is torkollott, feltétlenül helyesnek bizonyult.

Ha viszont irodalmi nyelvújításunkban elsősorban nem a nyelvi oldalt szemléljük, hanem – és teljes joggal – az irodalmi és stílusújítási momentumokat s azok elméleti alapvetését emeljük ki, akkor már bonyolultabb a helyzet. Elsősorban Szauder József kutatásainak eredményei óta tisztán látjuk, hogy Kazinczy irodalomújító programja mily mértékig adósa a humanista mediációs rendszer retorikai és műfajelméleti felfogásának. Ezt pedig, még ha a századforduló előtt újra megerősödő európai neoklasszicista hullámok sajátos időszerűséget is adtak neki, akkor, amikor Kazinczy nekifog programja erőszakos keresztülvitelének, a legkorszerűbb európai irodalmak felől nézve aligha lehet abszolút korszerűnek nevezni: az angol és a német romantika első nemzedéke már a századforduló előtt felújítja a 18. század korábbi primitivista tendenciáinak a támadását a humanista mediációs rendszerre támaszkodó nyelveszmény jegyében túlstandardizált irodalmi nyelv és dikció életidegensége ellen. Ezzel a „lebontó” jellegű nyelvi programmal homlokegyenest szemben áll Kazinczy nyelvújításának a 19. század első évtizedeiben uralkodó „felzárkózó” tendenciája, amely a humanista nyelveszmény differenciáltság-követelményének megfelelően akarja, egymástól élesen elválasztott minőségekként, megvalósítani a funkcionális nyelvhasználat stíluszintjeit és -árnyalatait, témához és műfajhoz hozzárendelten. A Henrik Becker Sprachbundjának legfejlettebb irodalmaiban jelentkező antiklasszicista tendenciák fenyegetésének árnyékában Kazinczy szinte puritán önkorlátozással s e tendenciák jogosultságával szemben magára kényszerített tudatos süket-séggel vállalja sokak által arisztokratikusnak érzett gesztusok kíséretében egyértelműen „felzárkózó” jellegű, civilizáló programját. S hogy ez a program mily rövid idő alatt korszerűtlenné válik, azt nyelvújítási harcainak legelkötelezettebb harcostársától, Kölcseytől kell megtudnia, mikor az 1817-es lasztóczyi leveleiben pont a nyelvszellem kategóriáját fogja szembefordítani vele.

Mégis, az igazi korszerűséget egy rövid ideig ez az idegenes és felzárkózó jellegű neológia képviselte. A korszerű lebontó és demokratizáló tendenciák ugyanis túlcivilizált és túlstandardizált nyelvi és irodalmi állapotok ellen támadtak a polgári fejlődés magasabb színvonalán, nálunk viszont épp e civilizáló és standardizáló törekvések voltak aktuálisak. Kulturális és nyelvi fejlődésünk ugyanis a magyar történelem

gyakori kataklizmái következtében gyakran volt akadályoztatott, s ilyenkor lépten-nyomon radikális és a hagyományos kulturális és nyelvi kereteket sértő gyorsaságú felzárkózási korszakokra volt szükség a korszerű európaisághoz, hogy azután az újonnan beáramlott szellemi javak megemésztésének, meghonosításának, új identitás keresésének és a magasabb színvonalon való helyreállításának korszakai következzenek be. Így lehet az egyik évtizedben minden tekintetben haladó és korszerű törekvés a következő évtizedre már teljesen elavulttá, s lesz kénytelen a 20-as években már maga Kazinczy is, legalább a nyilatkozatok mimikrijében alkalmazkodni ahhoz a korszellemhez, mely a nyelvet a saját forrásaiból akarja megújítani és idegenességeket.

Kazinczy programja, részben túlzásai, részben az európai anti-klasszicista szellemi tendenciák hazánkban is fokozódó érezhetősége miatt, már a 10-es évek közepére válságba jut: nemcsak az ún. ortológusok, vagyis a szélesebb értelemben vett nyelvújítók kerülnek vele szembe, hanem saját, az írói nyelvújítást buzgón képviselő tábora is lemorzsolódik; először pesti triásza bomlik fel, majd 1817-től elfordul tőle Kölcsey és Berzsenyi, s lényegében megszűnik az eddigi kapcsolata Szemerével is. Nem paradoxon tehát, hogy az *Ortológus és neológus* szinkretista álláspontjára kényszerülő Kazinczy győzelme pyrrhusi győzelem: annyi győzött ügyéből, amennyi elfogadható volt tehetesebb ellenfeleinek is, s közben ő tábor nélküli vezérré vált. Illetve maradt egy tábora: Döbrentei erdélyi köre, mely éppen a legválságosabb évek egyikében, 1816-ban szolgált jóleső elégtétellel Kazinczynak, diadalmenettel felérő erdélyi utazásának megszervezésével. S ott tudta felmérni Kazinczy, hogy milyen nagy befolyásra tett szert ifjú barátja, aki ugyanakkor annyira őszinte hívének mutatkozott, hogy teljesen megnyerte hajlandóságait. Így ír róla 1816. okt. 25-i levelében Szentmiklóssy Alajosnak: „Moralisabb – tisztább és igazabb lelkű, tettetést és mesterkélést utálób, barátjaihoz hívebb embert nem lehet képzelni; dicsőséget keres a maga tisztjeinek teljesítésében s lángol mind azért a mi jó és a mi a Nemzetet fenntebb lépcsőre hágathatja. Feje tiszta, mint a lelke, s Erdély kevélykedik vele . . .” stb. (*KazLev.* XXIII. 251.)

Mindezek után megkínálja születő harmadik fia keresztapaságával, s így családirag is igyekszik magához kapcsolni. Ezekben az években, amikor már régi tanítványai elfordultak tőle, Döbrentei a legjobb irodalmi barátja. Mégis a Döbrentei által szervezett felejthetetlenül szép erdélyi utazás irodalmi utóélete lesz fokozatos elhidegülésük kiváltója: Döbrentei, akinek hatása annyira fokozódik Kazinczyra, hogy még erdélyi akadémiai törekvéseihez is megnyeri jóindulatát, pedig Kazinczy mindig félt a szabályozó jellegű akadémiának az írói szabadságot

korlátozó hatalmától, ez a Döbrentei, helyismeretében és erdélyi tervei érdekében, megalázó procedúrát járát az *Erdélyi leveleit* író Kazinczyval, oly sokszor avatkozik bele a munkába szövegjavítási igényeivel, oly követelőleg, kioktatólag lép fel vele szemben, hogy az egy ideig túri a preceptoroskodást, de amikor Kazinczy Sallustius-fordításának idegenességeivel a nyilvánosság előtt is szembefordul 1824-ben, a Tudományos Gyűjtemény hasábjain, engedve a korszellemnek, Kazinczy valósággal a sértett szerelem bosszúvágyával telik meg, s attól kezdve leveleiben hemzsegnék a Döbrentei-ellenes kirohanások.

Döbrentei új álláspontjának megtalálható az irodalmi vetülete is az 1828. nov. 21-én Berzsenyihez írott levelében: „Én pedig emlékszem épen ime most, báró Hormayrnak egy észrevételére. 'Hallom – mondá nekem Bécsben – Kazinczy kész akarva szedi a germanismusokat beszédetekbe, igaz?' Ugy van, felelém. 'Nem helyeslem, *szóla hamar*, A magyart, Európa, irodalmi sorában igen kicsi serkenetnek nézi, s ha majd unttában a maga halmai közül kegyetekre tekintendene, de ott is csak megszokott övéinek lehabzását leli, rátok se néz többé. Őrizzétek keleti sajtáságotokat, figyelmünket annak újsága fogja ingerleni.” (*Berzsenyi D. összes művei*. Kiad. Döbrentei G. Buda, 1842. 276.) Talán itt hangzik fel először irodalmunk történetében ez az érv, melyet századunkban legkiválóbb népi íróink oly gyakran visszhangoznak.

Döbrentei purizmusa nem új jelenség, csak a 20-as évek nacionalista légkörében erősödik fel, de európai kitekintése és korszerű műfajelméleti tájékozottsága nem változik, csak a nálánál még korszerűbb és tehetségesebb fiatalok dinamizmusával ütközik össze a Conversations Lexicon pörében. Ezeknek a fiataloknak a Döbrentei elleni támadása téveszti meg az öregedő Kazinczyt, aki ekkor már Döbrenteiben ördögöt és vetélytársat egyaránt látva, mindenütt ellene keresi a szövetségeseket. Kétségtelen, hogy Döbrentei nem volt olyan tiszta jellem, mint amilyennek Kazinczy 1816 végén látta, de olyan gazember sem volt, mint amilyennek utolsó éveiben találta, fűnek-fának írogatva, hogy nélküle az egykori evangélikus papjelölt, akinek a bátyja vas-áros, semmi sem lett volna: ha értékei, melyeket egy évtizeddel korábban eltűzött, nem lettek volna, aligha játszhatott volna akkora szerepet a 20-as évek második felének szellemi életében és a Tudós Társaság megszervezésében. Bajza-féle „megsemmisítése” sem akadályozta meg azt, hogy az akadémia első főtitkára legyen egy fél évtizedig, s ne haszontalan munkát végezzen ott is. Kazinczynak pedig Toldy Pyrker-bírálatát után élete végén rá kellett döbennie, hogy Döbrenteinél veszélyesebb ellenfelei is vannak az ő korszerűtlenné vált irodalomfelfogásának; épp azok a fiatalok, akikben Döbrentei ellen szövetségesre

talált, akiknek a jottizmusa és neológiája ügyének győzelmét ígerte (s végül meg is hozta) és akik sok vonatkozásban még Döbrenteinél is nacionalistábbnak bizonyultak, vagdalkozásuk vadságával elriasztva és kétségbeesett kirohanásra kényszerítve a *Pannonhalmi utazás* hatyúdálát író széphalmi mestert.

Összegezésül: aligha jogos Döbrenteit az utolsó évek Kazinczyja szemszögéből megítélni, s nem figyelembe venni, hogy abban az évtizedben, amikor Kazinczy irodalmi életünk vezéregyénisége volt, sokban egyenrangú s néhány tekintetben fölötte álló szilárd szövetségest talált és látott benne.

CSETRI LAJOS

KAZINCZY ÉS KÖLCSEY

„Éldelek annak hitelében, hogy kedves Öcsémuram egykor munkás tagja lesz nemzetünknek, és hogy az isméretek masszája egy új, dolgos társ által fog gyarapíttatni.” – írja Széphalomról Kazinczy Ferenc 1808. június 13-án, az akkor mindössze tizennyolc esztendő Kölcsey tudós levelére válaszolva, döntő impulzust adva ezzel egy magát sokra hivatottnak, mégis mindenre alkalmatlannak érző fiatalembernek. A modern pszichológia traumatikus átalakulásnak nevezi azt az érzelmi folyamatot, amely az ifjú Kölcsey személyiségében eme egyetlen mondat hatására lejátszódhatott, s bizonyára ilyen traumatikus változás történt a lelkében kilenc esztendővel később is, amikor utolsó alkalommal kereste fel soraival az időközben atyai barátjává lett széphalmi mestert. „Én a múlt telet Pesten töltém – írja –, litterátoraink közül többeknél megjelentem, a Tudományos Gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, s alkalmam volt látni s megítélni, miben feküdjének a litteratúrai dolgok. (. . .) Új ideák, új filológiai vizsgálatok s új következtetések.” (. . .) A nyelvi „változásokat, melyek magokban jöttek, s előmentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni, s végre oltalmazni s nekik nevet adni, ez ami a dolgot elrontotta. (. . .) Írni a neologizmus ellen, ez az egy vala, amit Szemerével a harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük mégis azt, hogy az a név töröltessék el, soha egy szó a nyelvnek ezen oldaláról ne tétessék.” (*Kölcsey F. Ö. M.* Bp. 1960. III. 256–258. l.) Így gyakorol bírálatot s egyben önbírálatot Kölcsey a Kazinczy oldalán folytatott nyelvújítási küzdelmek felett, de a levél utolsó részéből az is nyilvánvalóvá válik, hogy nem pusztán az ügyhöz, hanem a személyhez való viszonyán is radikálisan

talált, akiknek a jottizmusa és neológiája ügyének győzelmét ígerte (s végül meg is hozta) és akik sok vonatkozásban még Döbrenteinél is nacionalistábbnak bizonyultak, vagdalkozásuk vadságával elriasztva és kétségbeesett kirohanásra kényszerítve a *Pannonhalmi utazás* hattyúdalát író széphalmi mestert.

Összegezésül: aligha jogos Döbrenteit az utolsó évek Kazinczyja szemszögéből megítélni, s nem figyelembe venni, hogy abban az évtizedben, amikor Kazinczy irodalmi életünk vezéregyénisége volt, sokban egyenrangú s néhány tekintetben fölötte álló szilárd szövetségest talált és látott benne.

CSETRI LAJOS

KAZINCZY ÉS KÖLCSEY

„Éldelek annak hitelében, hogy kedves Öcsémuram egykor munkás tagja lesz nemzetünknek, és hogy az isméretek masszája egy új, dolgos társ által fog gyarapíttatni.” – írja Széphalomról Kazinczy Ferenc 1808. június 13-án, az akkor mindössze tizennyolc esztendő Kölcsey tudós levelére válaszolva, döntő impulzust adva ezzel egy magát sokra hivatottnak, mégis mindenre alkalmatlannak érző fiatalembernek. A modern pszichológia traumatikus átalakulásnak nevezi azt az érzelmi folyamatot, amely az ifjú Kölcsey személyiségében eme egyetlen mondat hatására lejátszódhatott, s bizonyára ilyen traumatikus változás történt a lelkében kilenc esztendővel később is, amikor utolsó alkalommal kereste fel soraival az időközben atyai barátjává lett széphalmi mestert. „Én a múlt telet Pesten töltém – írja –, litterátoraink közül többeknél megjelentem, a Tudományos Gyűjteményt redigáló gyűléseken ott voltam, s alkalmam volt látni s megítélni, miben feküdjének a litteratúrai dolgok. (. . .) Új ideák, új filológiai vizsgálatok s új következtetések.” (. . .) A nyelvi „változásokat, melyek magokban jöttek, s előmentek volna, nagyon kiismertetni, siettetni, s végre oltalmazni s nekik nevet adni, ez ami a dolgot elrontotta. (. . .) Írni a neologizmus ellen, ez az egy vala, amit Szemerével a harapódzó gonosz ellen gondolánk, de legjobbnak hisszük mégis azt, hogy az a név töröltessék el, soha egy szó a nyelvnek ezen oldaláról ne tétessék.” (*Kölcsey F. Ö. M.* Bp. 1960. III. 256–258. l.) Így gyakorol bírálatot s egyben önbírálatot Kölcsey a Kazinczy oldalán folytatott nyelvújítási küzdelmek felett, de a levél utolsó részéből az is nyilvánvalóvá válik, hogy nem pusztán az ügryhöz, hanem a személyhez való viszonyán is radikálisan

változtatni akar. „Én magam, ha az Uram Bátyám munkáit recenzálni szerencsés lehetnék, sokat fognék azokban kimutatni, melyekről az Ó Testamentom legjobb prófétáihoz hasonló bizonyossággal merném jövendölni, hogy azok a maradéokra nem mennek által.” (Uo. 258.)

Vajon miért ez a kíméletlenség?! Kazinczy semmiképpen nem szolgáltatót rá okot. Az a felismerés, hogy a nyelv minden művi beavatkozás nélkül is folytonosan változik, új szavakkal, kifejezésekkel s grammatikai sajátosságokkal bővül, éppen tőle származik; nem kellett őt erre másnak kioktatni. És miért kell írói önérzetében gázolni, több évtizedes műfordítói fáradozásának hiábavalóságára figyelmeztetni éppen most, s éppen Kölcseynek, akinek többszöri unszolására végre eredeti munkák írásához fogott. Elkészült az *Erdélyi levelek* első változatával (Kölcsey ezt is lelkesen üdvözölte), s hozzákezdett „lejegyezni” élete történetét: a *Pályám emlékezetét*. A Kazinczyról szóló irodalom nem is nagyon keres választ erre a rejtélyre; annál jobban foglalkoztatja a kérdés Kölcsey monográfusait. Kétségtelen, hogy a hirtelen elhidegülés pszichológiai magyarázatát nem Kazinczyban, hanem Kölcsey alkatának és fejlődésének törvényszerűségeiben kell keresnünk. Paradox dolog, hogy az a személyiségfejlődési folyamat, amely most, 1817-ben, a Kazinczyhoz írott három lasztóci levél (s milyen szokatlanul gyors egymásutánban születnek ezek a levelek: június 11., 12., 14.!) kegyetlen őszinteségében kulminál, éppen a mesterrel való személyes kapcsolat születésekor kezdődik. A debreceni katedra visszautasítása az első lépés azon az úton, melynek nagy állomásai majd a Csokonai-recenzió, a Berzsenyi-kritika, az *Iskola és világ* című kis esszé s a *Vallásról* írott töredékek első változata lesznek, mert tárgyi tartalmuktól és praktikus értelmüktől függetlenül mindegyik mögött a kivételes egyéniség önmagára találásának, önmeghatározásának a szándéka munkál – hisz csak a legközelebb állókhoz való távolságát mérheti fel egészen pontosan az ember. S hogy mennyire megrendíthette Kölcseyt az önmeghatározásnak ez az utolsó kísérlete, arról három évig tartó némasága tanúsodik. Egyetlen levelet ad még ki a kezéből két héttel a Kazinczyval történt „leszámolás” után, s aztán 1820 áprilisáig nem keres fel senkit. S elhallgat a lírikus, el a tanulmányíró is. Két verstöredék lesz mindössze e három esztendő termése.

Mennyiben tartozik mindez Kazinczyra? Annyiban, hogy erre a kíméletlen, s a Kölcsey-pálya későbbi alakulása szempontjából mégis oly szükségszerű s oly termékeny leszámolásra – ha okot nem is, de – lehetőséget ő adott fellebbezhetetlen cáfolatául azoknak a jellemzéseknek, mely a szó pejoratív értelmében is a diktátor vonásait hangsúlyozták alkatában. Nincs semmi okunk sem pózolásra, s éppen nincs

diktatori rafinériára gyanakodni gyakran ismétlődő baráti gesztusa láttán, mellyel levelező partnereit inti, biztatja, engeszteli: ellenkezhetnek egymással gondolkodásmódban, ízlésben, hitben, s meggyőződésben is, azért még lehetnek barátok, tisztelhetik és szerethetik egymásban az embert. Kölcseyhez írott utolsó levelében is ott ez a nagylelkű gesztus: „Uramöcsém protestál, hogy tiszteletlenség nélkül szól. Én nem protestálok, mert mi *nagyon* szeretjük *egymást* és *ügyünket*. Ne profanáljuk a mi *szép* barátságunkat tartalékokkal. Mondjuk ki egymásnak minden érzésünket szabadon.” (Széphalom, 1817. jún. 14.)

Az irodalmi élet intézményesülése előtti korszak utolsó pillanatában hangzik el a felszólítás, de válasz már nem érkezik reá. Több, mint másfél század távolából egy olyan író panaszos jajdulását halljuk ki belőle, aki még nem szokott, s már nem tud hozzászokni a nyíltság és közvetlenség hiányához, az irodalmi életen belüli emberi viszonyok elidegenüléséhez.

De akárhogy érintette is az öregedő Kazinczyt ez a szakítás, két életpálya alakulására, s egy kor szellemi életének egészére mélyebben ható kapcsolat, mint kettőjüké, aligha volt irodalmunk történetében. Szenvedélyesebb barátság szövődhetett író és író között, mint amilyenné a mester és a tanítvány viszonya válhatott; az irodalmi élet pártharcaiban az övékénél elszántabb és fegyelmezettebb együttműködésre nem nehéz példákat találni későbbi korokban, s az is bizonyos, hogy két életmű esztétikai karakterének rokonsága nem az ő munkáikon tanulmányozható legeredményesebben. Kazinczy és Kölcsey találkozásá, közös harcaik és elválásuk mégis reprezentatív művelődéstörténeti esemény, melynek jelentőségét csak a kapcsolatuk utolsó szakaszával egybeeső korforduló jellegének ismeretében mérhetjük fel igazán. E korszakváltás irányát Szauder József jellemezte legtömörebben. „A nyelvi szempontú irodalmiság kora – éppen az írott nyelvi egységesülés bekövetkeztével – elmúlóban van, következik az irodalom tartalmi eredetiségére törekvő s ugyanakkor függetlenségi, demokratikus, evolucioner és népies vonások együttesében kibontakozó nemzeti romantika.” (*A magyar romantika kezdeteiről. A romantika útján.* Bp. 1961. 16.) Szauder megállapítása nem szorul kiigazításra. De nyitva hagyja a kérdést: mi az, amit a születő nemzeti romantika magával visz az „elmúló, nyelvi szempontú irodalmiság” korából, s mi az, amit megtagad abban, hogy helyébe új értékeket, új célokat és programot állítson. Alig szűkítjük le tartalmilag a kérdést, ha így tesszük fel: mit őriz meg a tízes évek végén elhallgató Kölcsey Kazinczy eszmei hagyatékából? – Ha pusztán a két író csaknem egy évtizedig tartó dialógusának írásos dokumentumaiban keressük a választ, s

különösen, ha Kölcseynek a szakításukat közvetlenül megelőző lasztóci leveleit idéznénk perdöntő bizonyítékul, igen szegényes eredményre jutnánk. De ha számításba vesszük azokat a szellemi impulzusokat is, amelyeket az ifjú Kölcsey – részint személyes találkozásai alkalmával, részint mások közvetítésével kapott Kazinczytól, s összetvetjük azokat a *Himnusz* és a *Zrnyi-dalok* költőjének, a *Töredékek*, a *Nemzeti hagyományok* és a *Parainesis* írójának szellemi magatartásával, sokkal közelebbi rokonságot fedezhetünk fel életműveik között, mint amelyet a nyelvújítási harcok során létrejött fegyverbarátságuk sejtetni engedett.

E továbbélő Kazinczy-hatásokkal behatóan foglalkozik Szauder József a *Romantika útján* és *A magyar romantika kezdetei* című tanulmányaiban. Én ezúttal csupán két – Szauder által csak részben érintett – mozzanattal kívánok foglalkozni. A két életmű mélyebb rokonságát mindenekelőtt a két író érték szemléletének hasonlósága bizonyítja. Annak a romantikus érték hierarchiájának, melynek csúcán majd a nemzeti eszmét fogjuk látni, s amelynek részint lírai, részint teoretikus-történetfilozófiai érveit Kölcsey fogja szolgáltatni, érzelmi és etikai alapjait Kazinczy vallomásaiban lephetjük fel. „Még a sírban is kinnal forgolódnék – írja a széphalmi mester Berzeviczy Gergelynek 1809 februárjában – ha sírom fölött fiam vagy unokám nyelvben és érületben *németül* és már nem *magyarul* tapodna.” Másutt pedig: „Én a hazám földjén kívül élni nem tudnék, s Ádám és Éva sem kesergettek inkább a paradicsomért, mint én fognék a hazám s nemzetem után, ha kitiltatnám innen.” (Zabolai Kis Sámuelnek, Széphalom, 1810. márc. 28.) Antik példákön nevelkedett patriotizmus? Lehetséges, hogy ennek a pusztán érzelmi kötődésnek ilyen ihletői is voltak. De a Berzeviczynek írott levelek tanúsága szerint Kazinczy haza- és nemzet-fogalma messze túlnőtt a polgáraitól csupán hűséget és áldozatot követelő pátria jelentéstartalmán. „Egy nemzet eltörlése politikai gyilkosság” – veti szemére ifjúkori barátjának, akinek – úgy látja – „mindegy, akár magyar légyen, akár német, vagy inkább österreicher, csak pénze legyen.” [Széphalom, 1809. febr. 5.] „Gondolkozhatik-e így egy emelt lélek?” – kérdi botránkozva, s kifejti a saját idealista-romantikus álláspontját: „nekem is kell az arany, mert tudom, hogy annak mily haszna van az eszes ember kezében, és hogy anélkül még a kultúra sem haladhat. De én az aranyat nem tartom sem *egynek*, sem *elsőnek* azok közt, amit keresnünk kell. Mind ezt, mind azt kell keresni, de úgy, hogy ahol az aranykeresés a nacionalizmusnak kárt teszen, ehhez kell állani, és azt keresni megszünni; eljő a boldogabb idő, s kereshetjük ismét azt.” [Széphalom, 1810. júli. 23.]

Sokat mondó ez az utolsó fél mondat! Mert – mai fogalmainkra fordítva Kazinczy szavait – a gazdasági és nemzeti érdek történelmileg változó viszonyát ragadja meg, a virtuális és empirikus értékek egymásra utaltságának, kölcsönös függőségének dialektikáját is felvillantva ezzel. Hogy e „nacionalizmus” már nem a rendi-nemesi hatalmi tudatból táplálkozik, s még nem a nemzeti fenyegetettségre reagáló politikai indulatok ideológiája, hanem közvetlen előzménye a Parainesis korszerű, emberiségbe ágyazott hazafogalmának, arról is Kazinczy szavai győznek meg. „Az én patriotizmusom nem ellenkezik a kozmopolitizmussal, s midőn a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt, amennyire tőlem kitelik elősegéleni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkra virágozzék az én nyelvem. (. . .) az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös.” (Musiczky Luciánnak, Széphalom, 1812. febr. 5.) Berzeviczyvel folytatott vitája arra is fényt derít, hogy milyen emberkép és történet szemlélet áll e „felvilágosult nacionalizmus” mögött. „Gyakran tettem föl magamban is a kérdést, milyen következményekkel járhat egy átalakulás a szellemi kultúra számára – ami az emberiség legmagasabb értéke. E tekintetben Önnel teljesen egy véleményen vagyok; csak azt hiszem, hogy nem elég csupán egyet (ez az „egy” a közgazdaságra utal) emelni ki abból a sokból, ami javításra vár. (. . .) Egy lesüllyedt nép egyes egyedül áltál emelhető fel, hogy ha őt önnön tiszteletére tanítják. Én úgy gondolkozom, mint Rousseau, és mindazok, akik népüket tiszteletesekké tették. Kívánjon ön neki *tudományos műveltséget*; a többi magától adódik majd. S jaj annak, aki idő előtt kap bele az előrelátható, fokozatosan működő természet útjaiba! Nem épít, hanem rombol.” [Széphalom, 1809. febr. 5.] Íme, a nemzeti romantika „evolucioner” vonása is Kazinczy-örökség! „Vigyázz, nehogy valaha szentségtelen kezekkel a történetek forgó kerekéhez nyulj!” – ismétli Kölcsey csaknem három évtizeddel később a mester szavait, de végigvonul ez a gondolat a *Töredékek* különböző időpontokban készült változatain is. „Az emberi nép időről időre revolúciókon megyen keresztül, s minden revolúció után bizonyos többé vagy kevésbé megváltozott formák közt marad. Hagyni kell őket azon formák között nyugodtan. Jaj annak, aki eléggé erős a maga egykorúit saját magasságához felvonni! Felvonhatta ugyan őket, de a szédüléstől meg nem óvhatta: s azon dicsőséggel szálland sírjába, hogy a századnak nyugalmit magával temette el.” [Töredékek a vallásról.]

Láttuk: Kazinczy felfogásában a „nép önnön tiszteletének” – tehát önmegbecsülésének, önértéktudatának – a műveltség, a szellemi kultúra a feltétele, s ez egyben az „emberiség legmagasabb értéke” is. Minden

változásnak, amely a társadalom szerkezetét, az emberi viszonyok történetileg kialakult formáit érinti, csak ebből szabad kiindulnia, s ez minden változás célja, végső értelme is. A *Parainesis* írója majd az ismeretekre való törekvést, a tudomány és a munkás élet egybekötését szabja meg a tetre való alkalmasság feltételül, de az ismeret, a tudás, önála sem a praxis szolgálójának a szerepét játssza, hanem egyszerre jelent eszköz- és célértéket, mert miként mondja – „Emberi tudomány legfőbb célja maga az ember. Ez a pont, mely körül mindenvizsgálataink, törekedéseink kisebb-nagyobb körben forognak.”

Másról, többről van itt már szó – Kazinczynál és Kölcseynél is –, mint nemzet és haladás konfliktusában a nemzet preferálásáról. Nem nacionalizmusuk a forrása kultúra-konceptiójuknak, hanem kultúra-fogalmuk sajátosságából fakad jellegzetes nemzet-felfogásuk is. Az egymással rokon két kultúra-konceptió pedig olyan történelmi mélyrétegekből ered, s hatásában annyira túllép korukon, hogy reménytelen vállalkozásnak látszik akár a felvilágosodás eszmeáramlataival, akár osztályuk, a középnemesség politikai törekvéseivel közvetlen összefüggésbe hozni. Ugyanazok a feszültségek, amelyek most gazdaság és kultúra, anyagi és szellemi értékek harcában jutnak felszínre, korábban nemegyszer tűntek fel „vallásos köntösben”, s nem sokkal később – Eötvös *Dózsa*-regényének utolsó lapjaira gondolok – politika és kultúra antagonisztikusnak tűnő ellentétévé fajulnak.

A napóleoni háborúk befejeztével baljós jelek tűnnek fel a politikai láthatáron. Alakul a Szent Szövetség. Kazinczy aggódva kérdezi: „mely képet vesz most magára Európa?” (Cserey Miklósnak. Széphalom, 1815. aug. 7.) „Most, amidőn a kard jármot vagdal szélylyel s jármot hoz (. . .), hol állunk meg? A két szélpont között-é, vagy ahol a századok előtt valánk?” (Hering Ignácnak. Széphalom, 1815. aug. 6.) – „Én régolta úgy nézem már a világ történeteit, mintha egy nem értett nyelven játszanának előttem egy theáteri darabot; csaknem minden megfoghatatlan előttem, s nem tudom, tragédia-e vagy vígjáték? Ki nem örülne annak, ha egy nemzet a más nemzetek jáрма alól ki – szabadul s mindenik megkapja a maga autonómiáját? De megkapja-e most? Szabad lesz-e most? mert aki csak jármot cserél, az még nem szabad!” (Majthényi Lászlónak. Széphalom, 1815. márc. 15.) – Ezek azok a kételyek, melyek az öregedő Kazinczyt végleg elfordítják a politikától. S minél kilátástalanabbnak ítéli a politikai helyzetet, annál szenvedélyesebben veti magát az irodalmi tevékenységbe. „Ahelyett, hogy azon törődjem, amit reám nem bíztak és amihez bizonyosan nem értek, ami erőm van, azt nyelvünk és literatúránk gyarapodására fordítom.” [Uo.]

Kölcsey – ezzel szemben – most kezdi szűknek érezni azt a mozgásteret, amit az irodalom kínál. „Érzékenység és spekuláció, s a történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket: csinálni, csinálni, csinálni kellene! A cselekedetek, a publicumban forgás formálnak hasznos embert” – veti papírra sokat idézett gondolatát az *Iskola és világ* című írásában. S hogy ez a még konkrét cél nélküli tettvágy – ha csak időlegesen is – rebellis politikai indulatokkal telítődik, azt az utolsó lasztóci levél előtt két héttel írott *Rákóczi, hajh!* című verse fogja bizonyítani.

Kazinczyból ezután sem lesz *csak* író, Kölcsey soha nem válik igazán politikussá; de a szépliteratúra művelőinek évtizedek óta érlelődő két típusa – az egyik, amelyik az irodalomban leli fel az egész világot, s a másik, amelyik az egésznek rendeli alá az irodalmat – most először fordul el egymástól teljes határozottsággal, hogy ki-ki a maga útján haladjon, pontosan csak kivételes pillanatokban látható céljai felé.

KULIN FERENC

KAZINCZY ÉS TOLDY FERENC

Kazinczy és Toldy Ferenc kapcsolata 1822 májusában kezdődött. 17-ik életévét még be sem töltötte – akkor még – Schedel Ferenc, amikor első könyvével, a latinból fordított *Isokrates Erkölcsei Intései*vel néhány soros levél kíséretében jelentkezett a széphalmi mesternél. „Mióta Tek. Úr érdemeit ismerni tanultam – írja –, égtem a kívánattól magamat levél által bemutatni.” Állásfoglalást, támogatást vár; mi másért mellékelte volna mindjárt „azon gúnyos versezetet” is, melyet Czinke Ferenc ellene írt, s az egyetemen a filozófia III. osztályában hallgatóinak diktált.

A pályakezdőket mindenkor szívesen segítő Kazinczy válasza ezúttal sem késett. A május 1-én írott levélre május 15-i keltezéssel érkeznek sorai: „Sok okoknál fogva érzem én magamat feléd vonszatni – írja –, s egyike ezeknek az, hogy Te ismered és kedveled a Régieket... S fordításod gondos, szerencsés, nyelved tanult s néked is nagy a Czinke és Verseghy ellenkezője, a mi Révaiink.” Már ebben a levélben megkezdte a nevelést, mérsékletre inti a munkája jegyzeteiben a révaiánusok ellenfeleit hevesen bíráló ifjú embert. Kazinczy az *Ortológus és neológus*...-ban lezárta a harcot, ragaszkodik megbékélési programjához,

Kölcsey – ezzel szemben – most kezdi szűknek érezni azt a mozgásteret, amit az irodalom kínál. „Érzékenység és spekuláció, s a történetek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket: csinálni, csinálni, csinálni kellene! A cselekedetek, a publicumban forgás formálnak hasznos embert” – veti papírra sokat idézett gondolatát az *Iskola és világ* című írásában. S hogy ez a még konkrét cél nélküli tettvágy – ha csak időlegesen is – rebellis politikai indulatokkal telítődik, azt az utolsó lasztóci levél előtt két héttel írott *Rákóczi, hajh!* című verse fogja bizonyítani.

Kazinczyból ezután sem lesz *csak* író, Kölcsey soha nem válik igazán politikussá; de a szépliteratúra művelőinek évtizedek óta érlelődő két típusa – az egyik, amelyik az irodalomban leli fel az egész világot, s a másik, amelyik az egésznek rendeli alá az irodalmat – most először fordul el egymástól teljes határozottsággal, hogy ki-ki a maga útján haladjon, pontosan csak kivételes pillanatokban látható céljai felé.

KULIN FERENC

KAZINCZY ÉS TOLDY FERENC

Kazinczy és Toldy Ferenc kapcsolata 1822 májusában kezdődött. 17-ik életévét még be sem töltötte – akkor még – Schedel Ferenc, amikor első könyvével, a latinból fordított *Isokrates Erkölcsei Intései*vel néhány soros levél kíséretében jelentkezett a széphalmi mesternél. „Mióta Tek. Úr érdemeit ismerni tanultam – írja –, égtem a kívánattól magamat levél által bemutatni.” Állásfoglalást, támogatást vár; mi másért mellékelte volna mindjárt „azon gúnyos verzetet” is, melyet Czinke Ferenc ellene írt, s az egyetemen a filozófia III. osztályában hallgatóinak diktált.

A pályakezdőket mindenkor szívesen segítő Kazinczy válasza ezúttal sem késett. A május 1-én írott levélre május 15-i keltezéssel érkeznek sorai: „Sok okoknál fogva érzem én magamat feléd vonszatni – írja –, s egyike ezeknek az, hogy Te ismered és kedveled a Régieket... S fordításod gondos, szerencsés, nyelved tanult s néked is nagy a Czinke és Verseggy ellenkezője, a mi Révaiink.” Már ebben a levélben megkezdí a nevelést, mérsékletre inti a munkája jegyzeteiben a révaiánusok ellenfeleit hevesen bíráló ifjú embert. Kazinczy az *Ortológus és neológus*...-ban lezárta a harcot, ragaszkodik megbékélési programjához,

elutasító álláspontját, ellenszenvét a másik tábor tagjai, így Batsányi iránt is belső ügyének kívánná tekinteni és Schedelhez is ilyen értelmű kéréssel fordul: „. . .becsüld igaz becsed szerint magadat, s ne köss belé és az ő formákba. Nem érdemlik, s a per alkalmasan el van döntve.”

Toldy jún. 2-án „örömtől magán kívül lévő szívének” meleg halálját küldi Széphalomra, és persze újabb munkáit „megrostálásokért” esedezvén.

Így indul tehát kapcsolatuk, 46 esztendő karkülönbségének terhével. A kölcsönös megbecsülés és tisztelet közelítő energiák hordozója, de a nézetek, elvek, irodalomlátás erősödő divergenciája távolító hatású. A szeretetet és ragaszkodást azonban az ellentétek jelentkezése, majd éleződése sem szünteti meg. Az első idők harmóniájának emléke, egymás érdemeinek, irodalmi fontosságának elismerése az 1826-tól kezdve gyakran feltörő, nézeteltéréseken alapuló indulatokat vissza-visszafogja. Törésre majd csak Kazinczy halála előtt nem sokkal, 1831 elején kerül sor. Kapcsolatuk lényegét az úgyszeretetre épülő szubjektív szimpátia és az objektív fejlődési törvényszerűségek alapján kibontakozó ellentétek egysége fejezi ki.

Irodalomtörténetünk e két kiemelkedő alakjának egymáshoz való viszonya két szuverén egyéniség emberi arcát is közelebbről ismerteti meg, ugyanakkor egy fontos korszakváltás idején bevilágít a múltba és a jövőbe.

A nyelvújítás eredményeit a romantika javára gyümölcsoztató új irodalom éppen akkoriban építi állásait Kisfaludy Aurórájában, amikor Schedel Ferenc is felnő, és Kazinczynál jelentkezik. Kazinczy az Auróristák mindegyikével váltott leveleket, az első időben tanítványainak, műve folytatóinak tekinthette is őket, de vezető írói közül egyik sem került olyannyira közel hozzá, mint éppen Toldy. Kazinczy Gábor szerkesztésében 1860-ban gyűjteményes kiadásban jelent meg „Kazinczy Ferenc levelezése Kisfaludy Károllyal és ennek körével”, azaz Toldyval, Vörösmartyval, Bajzával, Bártfayval. A Stettner-Zádor Györggyel folytatott levelezés külön kötetben, később jelent meg. Kisfaludy Károllyal nem sok levelet váltottak, de a többiekéhez képest is sokkalta gazdagabb, bensőségesebb s számszerűleg is magasan felettük áll a Kazinczy–Toldy levelezés. Az idős mestertől 70 levelet, Schedeltől 48-at olvashatunk itt.

Kazinczy olyan sokoldalú, sokféle érdeklődésű, széles körben tájékozott és hihetetlen nagy energiákkal megáldott vállalkozó szellemű fiatalembert segített indulásában, akiről hamar kiderült: nem elsősorban költői tehetség. Míg egyfelől kevesebb, más értelemben több annál. Nem kizárt, hogy éppen ezért tudott az Auróráskok közül Toldyval a

legtovább viszonylagos harmóniában megmaradni, mert az eredeti művek megítélésében jelentkező ízléskülönbségek nem válhattak személyes sérelmek alapjává. A zsengek költője pedig még nem lehetett túl érzékeny.

Miben kért és kapott a nagyratörő pályakezdő ifjú segítséget az irodalmi élet Nestorától? A kapcsolatfelvételt követő időből egyetlen levél maradt fenn, amelyben Kazinczy a „megrostálásra” küldött versekről nyilatkozik: „Te tűz vagy s ez nagyon jó dolog. Mit ér az ember tűz nélkül? mit az ifjú?” (1822. jún. 20.) De nem titkolja, hogy éretlennek tartja a gyűjteményt a kiadásra, és a zsebkönyvekhez utalja a kezdő versíró. Kifogásai nyelvi-prozódiai vonatkozásúak. – A következő köteg verséről mint vélekedett a széphalmi ítélő – nem tudjuk. Az első évekből kevés eredeti forrásanyagunk van, 1823 teljesen ki is marad, de 1824-ből igen fontos dokumentumok jelzik a kapcsolat alakulását. Februárban Toldy elküldi Schiller *Haramiák*jának 1823-ban megjelentetett s oly nagy közfelháborodást kiváltó fordítását. A szélsőséges érzelmek, indulatok kifejezésére szolgáló nyelvújítási szavak korlátot nem ismerő számban fordultak elő a közvéleményt programszerűen semmibe vevő 18 éves ifjú lázadónak a munkájában, és a botrány ennek megfelelően óriási volt. Kazinczy baráti intelme a tiltakozók oldalán mutatja őt is, de hangja szelíd, segítőkész: „Vonj fényt magadra s dicsőítsd meg nyelvünket. De engedj egyet kérdenem: Kell-e ez a sok?”

Amikor 1826-ban az orvosi diploma megszerzése közeledik, Schedel nevet változtat: „... ha kevés üres óráimban tehetek még valamit a mezőn, a haza *Toldy* név alatt fogja azt venni. Ezt azért is teszem, hogy összemarcanglott nevem ezentúli dolgozásaim olvasásától a publikumot el ne rettentse.” – írja Kazinczynak május 20-án. Két esztendő múlt el azóta, hogy semmit nem nyomtattatott ki, s érettebb fejlel gondol arra az időre, mikor még lírai elhivatottságában hitt. „Nem haladás-e már az is, ha átlátjuk, mire *nem* vagyunk hivatva?” Majd visszatér Kazinczy egykori intelmére: „Egy régi levelemben kérde: Minek az a *sok*? Akkor is éreztem én a kérdés súlyát, de még nem bírtam magamat hibáim alól felszabadítani. Igérem, hogy ha még írok, nem lesz botránkoztható, amit írok.” Ebben a levélben ismerteti a *Handbuch der Ungarischen Poesie* megírására vonatkozó tervét is, és Kazinczy segítségét kéri. Fontos felismeréseket és elhatározásokat bejelentő írására postafordultával jön a válasz. Kazinczy örül a névváltoztatásnak, régen óhajtotta ezt a magyarosítást, s üdvözli irodalmi terveit. Hanem ekkor a helyeslő, elismerő sorok nem okoznak örömet a címzettnek. Emberi hibát, őszintétlenséget sérelmez. Bajának számol be erről keserűséggel: „Kazinczyval közlöttem kézikönyvem plánomat; ő, amint, igen rosszul,

szokott, ezt írta egyebek közt: „Édes Barátom, írd, amit akarsz, tégy, ami tetszik, az mindég jó lesz, mert te nem vagy az, aki amit teszesz vagy írsz, sokszori figyelmes vizsgálat nélkül csinálja. . . . De Szemerének K(azinczy) azt írta, hogy vigyázzon fel rám, hogy valami helytelent el ne kövessék. . . . E mind jó, de én az utóbbit egészen össze nem tudom egyesíteni avval, amit nekem írt. Az utóbbit kell vala nekem írnia. Lchetetlen, hogy ezt az öreg úr előtt elhallgassam.” (*Bajza–Toldy Lev.*, 1826. jún. 11. 314.)

Ez idő tájt történik az is, hogy Kazinczy nyíltan fellép a romantika, az Auróra iránya ellen a Felső Magyar Országi Minervában. Barátságuk egén – és ez törvényszerű – kezdenek gyűlni a felhők.

Az új irodalomnak teljes szívvel, mély meggyőződéssel elkötelezett fiatal férfi, maga is vezéregyéniség immár, lelki vívódásoktól kísérve vitázik az egykori irodalmi vezérrel. Heves kifakadásai a Kazinczyhoz való ragaszkodással együtt fejezik ki valóságos érzelmeit. Elvei mellett kitart, ügy és személy szétválasztására törekszik – ez az, amit Kazinczy önmagáról is lépten-nyomon hangoztat –, de amikor az új iskolát éri támadás, Toldyt elragadja az indulat, és az ifjonti hév a kifejezéseit is szélsőségesekké motiválja. Igaz, akkor még nem a nyilvánosság előtt, nem is szemtől-szembe, hanem harcostársának, Bajzának nyilatkozik ekképp: „Az Auróra recenziója a Minervába nálam van. Gyalázatos. Kazinczy már egészen elvesztette szeretetemet. Ő meg fogja még érzeni ostromomat.” (*Bajza–Toldy Lev.*, 1826. aug. 10. 337.) Bajza nyugtatgatja: „. . . légy az erőtlén öreg iránt, aki már csak botorkálva lépdelhet, reméléssel.” (1826. aug. 23.) A figyelmet a cikkekre maga Kazinczy hívja fel, magyarázza is, véleményét is kér, s nem is csak Toldytól, hanem a körtől: „Hát az Auróra recenziójára mit mondotok?” (1826. aug. 12.) Toldy jó két hónap múltán válaszol erre, a maga nevében, nem indulatosan, de teljes határozottsággal. Nyíltan megmondja: Kazinczy elfogult és kritikátlan a régi ízlést képviselő Hébe megítélésében, az új irodalmat pedig lényegében agyonhallgatja.

A konfliktus elsimítására mindketten törekednek. Toldy arra kéri Kazinczyt, ne értse félre az ő nyíltságát, mert ez lelke nyugalmatól fosztaná meg. Amikor Kazinczy betegségről értesül, a legnagyobb melegséggel szól: „Buzgón kérem a végzetet, hogy még sokára nyújtsa drága életedet.” (1827. jan. 5.) És ez ugyanúgy igaz érzése, mint dűhe volt.

Egy időre azután ismét a *Handbuch* szerkesztésének kérdései kerülnek előtérbe, főként magának Kazinczynak az életrajza, pályája. Azt kéri Toldytól, hogy ami majd bekerül a könyvbe, ne szerezzen neki új ellenségeket, s a régieket ne dűhítse fel. „Ellenségeket csinálni Neked?

... Mérséklet és nyugalom fog elterjedni munkánkon” – siet amaz a megnyugtató válasszal. De a kettősség kapcsolatukban egyre szélesebb amplitúdóval jelentkezik.

Toldy az Élet és Literatúra 1826-os évfolyamáról írt recenziójában áttekinti az utolsó évtizedek irodalmi fejlődését. A folyamat értékelése során Kazinczyt sokszor, jelentőségének megfelelően emeli ki, de bírálja is. Egy folyóirat létrehozását javasolja, mely „céljává tenné a *Szépnek iskolája lenni*. S hogy erre napról-napra mind inkább szorulunk – írja –, mutatják azon paradoxonok, amikre most már oly értők tévednek, mint Kazinczy, s oly költők, mint Berzsenyi.” (Tud. Gyűjt. 1826. X.) A lap VIII. számának ismertetése során pedig szól arról az ünnepi érzésről, melyet Kazinczy több, mint félszázados működése ébreszt benne, s mintegy felkiáltás hangzik ki a sorok közül a „megbecsülhetetlen férfihoz” szóló felhívás: „Ne állj meg s légy a régi!” A „paradoxon” és a „légy a régi” szíven ütötték az öreg mestert, magyarázatot kér. Toldy elzárkózik a kifejtés elől: „Nem ereszkedem specifikumokba, mert e tárgyban nem tudok szenvedelem nélkül szólni, ami hozzám Veled szemben nem illik; bár másszor ne tettem volna, holott most is azt hiszem, igazat szoltam. Ha neked fáj, hogy publikum előtt mondtam ki ama szavakat, magamnak nem kevésbé fáj, hogy tettem. (1827. ápr. 9.) Hasonló szellemben nyilatkozik Bajzának, sőt! „Magamat ezennel Kazinczy legbuzgóbb védőjének deklarálom mindhalálig . . . azzal a vigyázattal, hogy a mívészség istennéjét meg ne sértsem. (1827. máj. 2.)

Visszaút tehát még innen is van. Kazinczy is békül, hiszi – írja –, hogy Toldy is sajnálja, ami történt, s ha ő igazán neheztelne, nem írt volna többet.

A személyes megismerkedésre Pesten, 1828 februárjában kerül sor. Toldy erre készülve romantikus lelkesedéssel kéri, szólítsa majd a találkozás szerencsés órájában úgy, mint atya fiát szokta. (1827. dec. 18.) Kazinczy ezt nem ígéri, hagyjuk ezt az időre – vélekedik. A találkozás után ő kedveskedik: „Szerettelek, minekelőtte láttalak, de látásod nevelte becsedet előttem, nem fogyasztotta. Te nemcsak tanult, munkás társam vagy, hanem oly szeretetre méltó ember azon felül, kit nem lehetne nem szeretni, ha semmit nem írt volna is.” (1828. júl. 16.)

Egy ideig nagyobb megrázkódtatások nélkül, munkáikkal, kiadványokkal kapcsolatos tárgykörben folytatódik a levelezés. 1828 elején, amikor a *Pályám Emlékezete* első része a már Vörösmarty-szerkesztette Tudományos Gyűjteményben megjelent, a következő fejezet pedig közvetlenül megjelenés előtt állott, Toldy – az utókor által alig túlbecsülhető – értékmentő felelősséggel, a politikai és irodalomközéleti helyzetet is figyelembe véve ad tanácsot az emlékező Kazinczy-

nak: „Ha nekem ifjúnak, s tanítványodnak, Neked, tisztelve szeretett mesterem, szabad valamit javaslanom, arra kérlek, folytasd azt úgy, mintha nem a veled élőknek írnád, hanem a jövődőségnek. Többet fogsz így mondhatni s kevesebb elfogódottsággal... Mert el lehet-e most mondanod fogságod történeteit, midőn még élsz? De még szabadabban szólhatsz így utolsó huszonöt évedről, anélkül, hogy az élők ellened felzendülnének. (1828. febr. 13.) Ez utóbbi korszak megírására, mint ismeretes, nem került sor, de a *Fogságom Naplója* még ebben az évben elkészült. Toldy érdeme nemcsak az tehát, hogy Kazinczy bizalmából őrizte a kéziratot; a mű létrejöttében is kezdeményező szerepe volt.

Nyugat-európai útjáról részletes beszámolókat küld Toldy Ferenc Széphalomra. Az 1830. márc. 15-én Londonban írt levél arról tanúskodik, hogy távol a hazától is itthoni tennivalók foglalkoztatják. Komolyan kéri Kazinczyt, gyűjtse össze minden eredeti versét, mivel nálunk csak azt tartják poétának, aki kötetben lép fel. Ő akar barátja műveinek kiadója lenni. Kazinczy erre a felhívásra is munkához lát, és újabb téma lesz közöttük a „hogyan”; a szövegek és az elrendezés körül kisebb összeütközések is támadnak. Ismét a korszerű és korszerűtlen kerül szembe.

Ebbe a sokszor megzavart, de alapjaiban meg nem ingott kapcsolatba villámcsapásként hasít bele 1831 elején az ún. Pyrker-pör. Toldy a nemzeti romantika zászlaját magasra emelve úgy fordította azt Kazinczy ellen, hogy – bár az igazság hazafiúi és esztétikai vonatkozásban egyaránt az ő oldalán állt – a „kedves nyájas öreget” (Toldy egykori szavai egy Bajzához írt levelében 1827. júl. 22-én) porig sújtotta. Köztudott, hogy a magyar születésű Pyrker László egri érsek német nyelven és hexameterekben megírt eposzát Kazinczy *A Szent Hajdan Gyöngyei* címen prózában magyarra fordította. A Kritikai Lapok első füzetében Bajza *Vezérszavának* szellemében, a személyekre való tekintet nélküli kérlelhetetlen kritika megvalósításának első példaként Toldy rejtőzködve, „G.” jellel aláírt cikkében Pyrkert is, Kazinczyt is keményen megtámadta.

Nincs itt mód arra, hogy ennek az irodalmi pernek a részleteit felidézzük. Toldy, akinek a tényekben igaza volt, azzal okozta Kazinczynak a legnagyobb fájdalmat, hogy olyan munkájáért marasztalta el nyilvánosan, amelynek készültéről korábban is tudott, de véleményét elhallgatta, sőt, volt amiben maga is segítette – mint Mailáth német nyelvű *Regéi* fordításának kiadásában –, most pedig emiatt is vádolja. – A mindig szelídségre törekvő öreg Kazinczy harci kirohanásra szánja el magát, és az *Út Pannonhalmára* című útleírásában – amely

1831. ápr. 30-án meg is jelent – lerántja az „istenfiakat” az Olymposról. Bajza kritikai irányát, Vörösmarty nemzeti romantikáját támadja. „Engem barátjoknak nézhetek ezek és mégse átalottak olyat tenni, holott azt kikerülhették volna, de mi ezeknek a nekidühülteknek a barátság? Közéjek kelle vágni, s jól tettem, hogy közéjek vágtam” – írja Guzmics Izidornak. (*Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc levelezése*, 1831. máj. 12.) – Toldynak magánlevélben még ekkor is mentséget kínál: „Inkább hiszem, hogy hol-mit a kör tétetett az Úrral, mint maga . . . Én cimborák játéka lenni nem akarok.” S búcsúként hat, mintegy lezárása egy hosszú esztendőkre visszanyúló barátságának az a vallomásszerű nyilatkozata, hogy minden társai közt őt, Toldyt szerette legjobban. Alig több, mint két hónappal ezután – Kazinczy halott.

Kazinczy Ferenc érdemeinek irodalomtörténeti megbecsüléséért, nyelvi-irodalmi fejlődésünkben határkövet jelentő szerepe kijelölésével, műveinek Bajzával közösen előkészített kiadásával, tanulmányokkal, a „Kazinczy megdicsőítésére” általa javasolt akadémiai százados ünnep megszervezésével 1859-ben – Toldy Ferenc igen sokat tett. Mindez külön elemzést is érdemelne. Felelősnek érezte magát a hagyatékért a maga és a nemzet nevében. Azt sem titkolta, nem tudja feledni, s évtizedek múltán is bánat tölti el amiatt, hogy oly kegyetlenül megbántotta egykori mesterét, atyai barátját. Amikor harminc esztendővel Kazinczy halála után 1861-ben Bajza felett kell emlékbeszédet tartania, részletesen szól mindkettejük szerepéről a Kazinczyval vívott kritikai harcokban. Idéz egykori „G.” jelű cikkéből is; az ott kifejtett tétel igaz, s igaz volt különösen „a mi sokképp mostoha állapotaink között” – vallja ekkor is –, de a meglett ember bölcsességével immár ezt fűzi hozzá: „Ha az ész javallható is a felszólalást, a szív hálátlanság nélkül nem hallgathata az észre, hol Kazinczy forgott szóban.” – Kazinczy halála után nem került többé választás elé irodalomtörténetírásunk atyja. Az ész parancsa és a szív hálája egy irányba hatott: megadni Kazinczy életművének a legteljesebb elismerést.

TAMÁS ANNA

KAZINCZY FERENC ÉS BAJZA JÓZSEF (AZ *EMILIA GALOTTI* KIADÁSTÖRTÉNETÉRŐL)

Amikor 1801-ben Kazinczy Ferenc státusfogyó 2387 napi rabsága után kilépett a munkácsi várbörtön kapuján, magával vitte didbáb papírosokra vasrozsdával írott börtönfordításait, közöttük Lessing

1831. ápr. 30-án meg is jelent – lerántja az „istenfiakat” az Olymposról. Bajza kritikai irányát, Vörösmarty nemzeti romantikáját támadja. „Engem barátjoknak nézhettek ezek és mégse átalottak olyat tenni, holott azt kikerülhették volna, de mi ezeknek a nekidühülteknek a barátság? Közéjek kelle vágni, s jól tettem, hogy közéjek vágtam” – írja Guzmics Izidornak. (*Guzmics Izidor és Kazinczy Ferenc levelezése*, 1831. máj. 12.) – Toldynak magánlevélben még ekkor is mentséget kínál: „Inkább hiszem, hogy hol-mit a kör tétetett az Úrral, mint maga... Én cimborák játéka lenni nem akarok.” S búcsúként hat, mintegy lezárása egy hosszú esztendőkre visszanyúló barátságának az a vallomásszerű nyilatkozata, hogy minden társai közt őt, Toldyt szerette legjobban. Alig több, mint két hónappal ezután – Kazinczy halott.

Kazinczy Ferenc érdemeinek irodalomtörténeti megbecsüléséért, nyelvi-irodalmi fejlődésünkben határkövet jelentő szerepe kijelölésével, műveinek Bajzával közösen előkészített kiadásával, tanulmányokkal, a „Kazinczy megdicsőítésére” általa javasolt akadémiai százados ünnep megszervezésével 1859-ben – Toldy Ferenc igen sokat tett. Mindez külön elemzést is érdemelne. Felelősnek érezte magát a hagyatékért a maga és a nemzet nevében. Azt sem titkolta, nem tudja feledni, s évtizedek múltán is bánat tölti el amiatt, hogy oly kegyetlenül megbántotta egykori mesterét, atyai barátját. Amikor harminc esztendővel Kazinczy halála után 1861-ben Bajza felett kell emlékbeszédet tartania, részletesen szól mindkettejük szerepéről a Kazinczyval vívott kritikai harcokban. Idéz egykori „G.” jelű cikkéből is; az ott kifejtett tétel igaz, s igaz volt különösen „a mi sokképp mostoha állapotaink között” – vallja ekkor is –, de a meglett ember bölcsességével immár ezt fűzi hozzá: „Ha az ész javallható is a felszólalást, a szív hálátlanság nélkül nem hallgathata az észre, hol Kazinczy forgott szóban.” – Kazinczy halála után nem került többé választás elé irodalomtörténetírásunk atyja. Az ész parancsa és a szív hálája egy irányba hatott: megadni Kazinczy életművének a legteljesebb elismerést.

TAMÁS ANNA

KAZINCZY FERENC ÉS BAJZA JÓZSEF (AZ EMILIA GALOTTI KIADÁSTÖRTÉNETÉRŐL)

Amikor 1801-ben Kazinczy Ferenc státusfogyó 2387 napi rabsága után kilépett a munkácsi várbörtön kapuján, magával vitte didbáb papírosokra vasrozsdával írott börtönfordításait, közöttük Lessing

Emilia Galotti c. szomorújátékának teljes magyar szövegét is. A fordítási szándék azonban jóval korábbi volt, hiszen már a Külföldi Játzósztín 1790-es tervében ott szerepelt a német dráma kiadása. A jozefinista Kazinczy nemcsak a vallási türelem és felvilágosultság bajnokaként csodálta már ifjú fejjel Lessinget, mint arra a *Pályám emlékezete* – a Göttingát járt és Lessinget mégis a vallás ellenségének tekintő kassai német prédikátor elítélésével – utal, hanem az is szinte szükségszerű, hogy a Schröder-féle *Hamlet*-átdolgozás, a Külföldi Játzósztín megvalósult egyetlen kötete (Kassa, 1790) szomszédságában mindjárt felbukkanjon az *Emilia Galotti* is. Hiszen a felvilágosodás kori, boldog végkifejletű, az új uralkodói erkölcsöt hozó Hamlet trónraléptével záruló Shakespeare-átdolgozás mellett Lessing drámája indirekt módon, a befolyásolható, gyenge fejedelmű ábrázolásával ugyanezt a problémakört, a hatalom gyakorlásának témakörét tárgyalja. Az 1790-ben munkába vett Lessing-fordítás befejezéséhez azonban – a Martinovics-per és a raboskodás miatt – több, mint egy évtized kellett. Ezalatt Kazinczy véleménye csak erősödött: „A Német Theatr. nem ismér elsőbb darabot, mint *Emília*. Bizony ezt mondhatni a fordításáról is. A Magyar Literatúrára nézve nincs ebben az *Emília* fordításánál *elvégeztettebb, gondosabb, kigyalultabb* darab.” (József öccsének 1798–99-ben, *KazLev.* II. 427.) Ugyanakkor illúziói sem voltak, sőt fordítása jövőjét, várható hatását kimondottan borúlátóan ítélte meg. Akár két évtizeddel korábban a *Hamlet* esetében, úgy vélte még 1810-ben is, hogy a magyar vándorszínészet számára az *Emilia Galotti* szintén a túlságig nehéz feladat lesz. (*KazLev.* VIII. 78.) (Tartozunk az igazságnak, hogy megemlítsük: az *Emilia Galotti* Kótsi Patkó János színész fordításában 1804 óta szerepelt a műsoron.)

Jelenlegi ismereteink szerint a Kazinczy-fordításnak legalább három autográf példánya létezett, amelyek megkezdték szokott, levélmellékletként befutott pályájukat. Az egyik 1803-ban sikerrel járta meg a nagyváradi cenzort; a másik Pestre került, ahonnan a fordító Virág Benedek és Schedius Lajos véleményére volt kíváncsi. A harmadik 1805-ben Kis János gyönyörködésének tárgya lesz. (*KazLev.* III. 134., 41–2., illetve 378.) Kazinczy először 1805 márciusában említette Cserey Farkasnak, hogy öt kötetben tervezi kiadni fordításait, és a harmadikban jönne az *Emilia Galotti*, a *Minna von Barnhelm* társaságában, báró Vay Miklós hitvesének ajánlva. (Uo. 305.) A tervből, mint tudjuk, egy kötet valósult meg, a *Kazinczynak fordított egyveleg írásai* 1808. évi kiadása, Marmontel *Szívképző regéivel*. 1811-től újra szerepelt drámánk a fordítások kiadásának ismét felbukkanó tervében. Még 1814 inárciusában is olvasható a Hazai és Külföldi Tudósítások előleges

jelentésében Lessing neve, a *Kazinczy Ferenc munkái* c. kilenckötetes vállalkozásban, mégis csupán a mesék fordítása került be, és amikor Kazinczynak döntenie kellett, Trattner Mátyásnak írott 1814. július 29-i levelében (*KazLev.* XI. 472.) szomorúan bár, de a régi okfejtéssel döntött: a tizenhárom éve várt *Bácsmegyei levelei* jöjjön inkább a kevesektől igényelt drámafordítás helyett. Ezenközben Kazinczy állandóan csiszolt és javított szövegén. 1815-ben például Kölcseynek számolt be örömmel, hogy tájnyelvi szót hallott az 'indifferens' magyartására, 1817 decemberében pedig Rummy Károly Györgynek említette, hogy az előző két hónap során átdolgozta Lessing-fordításait, így az *Emília Galottit* is. (*KazLev.* XII. 562. és XV. 388.) Az 59 éves író azután, noha a meg-megújuló kiadói tervek sorra-rendre meghíúsultak, kéziratban forgott és így valamelyes irodalmi hatást mégiscsak tett fordításairól szelíd öntudattal írhatta Dessewffy Józsefnek: „Sem talentomom, sem neveltetésem, sem Nyelvünk és Literaturánk kora nem engedék, hogy originális nagy Munkákat tegyek, s úgy hittem, hogy a Nemzet szükségei inkább kívánták, hogy a mások nagy Munkájikat tegyem által Magyar Munkákká . . .” (*KazLev.* XV. 397.)

A magyar irodalom következő nemzedéke, amelynek Bajza József is tagja volt, szintén felvette pantheonjába Lessinget. Bajzával Toldy Ferenc ismertette meg a szerzőt, aki már 1822-ben, lefordítandó drámát keresve, és mit sem tudva Kazinczy fordításáról, gondolt az *Emília Galotti* átültetésére, de figyelmesen újraolvassa a darabot, kedvét veszette (*Bajza József és Toldy Ferenc levelezése*, Bp. 1969. 37.). Ugyancsak Toldy fogalmazta meg az egész generáció Lessing-felfogását még 1823-ban; előbb, mintsem Bajza első Lessing-olvasmányát, a *Hamburgi dramaturgiát* kézbe vette volna: „Lessing a kritikában Genie, a költésben csak talentum – az obiectívában nagy, a subiectívában hátulad áll.” (Uo. 75.) Ami Kazinczynak még – a műgond szép példájaként – „elvégzett, gondos, kigyalult” volt, az a romantika nemzedékének már kiszámított, sőt némileg unalmas. Az ő „pöreikhez”, a polgári értelemben vett irodalom normáinak és gyakorlatának kialakításához már nem az *Emília Galotti*, hanem a *Hamburgi dramaturgia* szerzője kellett példaképnek. Bajza éppúgy kész volt Toldytól kapott hiányos példányát kéziratot másolattal kiegészíteni, mint ahogyan néhány év múlva Egressy Gábor másolja majd le – nyelvgyakorlati és esztétikai leckének – a *Hamburgi dramaturgiát*.

A klasszikus drámafordítások kiadására tervezett Külföldi Játékszín sorozata már a megindulás előtt darab- és fordítóihiányban szenvedett. Az Auróra-kör a *Handbuch* számára megküldött adatokból tudott Kazinczy *Emília Galotti*-fordításáról, és Kisfaludy Károly, Bajza meg

Toldy egyetértett abban, hogy a széphalmi mesteren kívül jó, az eddig meghirdetett minőségi kritériumoknak megfelelő fordítást nem találunk. A sorozat 1830-ban megjelent első kötetébe így Lessing mellé szükségből került be Schröder *A gyűrű* c. ötfelvonásos vígjátéka. Ezt Bajza fordította, pontosabban magyarította, azaz hazai környezetbe, Pestre plántálta át.

A helyzet sajátos: Bajza előtt egy negyven évvel és egy nyelvújítással korábban kezdett, első befejezett változatában harminc esztendő és legutóbb tizenkét éve átdolgozott alapszöveg feküdt. A kéziratot Kazinczy maga kopizálta, javítgatott is rajta, de mivel német eredeti nem volt kezénél, ez csak stilisztikai változtatásokat jelenthetett. Ezért maga kérte az eredetivel való egybevetést, Bajza József dramaturgiai és stilisztikai és Zádor-Stettner György nyelvtani megjegyzéseit (*KazLev.* XXI. 90.) Bajza felfogása szerint az író ortográfiája fontos stíluszajátosság, amelyet meg kell őrizni. Álláspontja érthető az irodalmi nyelv fejlődésének egy olyan, átmeneti szakaszában, amikor a nyelvújítás már lezajlott, de a normatív szabályozás (nyelvtan- és szótárszerkesztés, helyesírási szabályzat kiadása) még nem történt meg. E tekintetben Kazinczy álláspontja tűnik mai véleményünkhöz közelebb állónak: „Hogy minden Írónk más meg más Orthographiával él, az jól csak nem esik, mert gyanút támaszt, hogy a dolog egész világosságra nem jutott. Igyekeznünk kellene, hogy valaha már közelítsünk egymás felé. S mint tehetnénk azt jobban, mint ha magunkat azokhoz csatoljuk, a kiket egygy, Literaturánknak kedvező történet Pesten egyyüvé hozott . . .” (*KazLev.* XXI. 237.) Zádor Györgynek persze bőven volt megjegyezni valója: a nyelvújítás előtti stílus és íráskép megváltoztatása érdekében az archaikus és a tájnyelvi alakok egész sorának kiiktatását javasolta, amit Kazinczy nagyrészt el is fogadott. A széphalmi mester feltétlen javára kell írunk, hogy más esetekben viszont, kitűnő nyelvérzékétől vezéreltetve, ő adta meg a máig helyes megoldást, például a tárgyas és tárgyatlan igék ragozási kérdéseiben, a mássalhangzó-kivetés jelöletlenségében stb. Ilyen finom az a különbségtétel is, hogy Kazinczy a drámai dialógusban a gondolatjelet következetesen szándékos szünet jelölésére, a három ponttal vagy három kötőjellel jelölt megszakítást pedig a beszélő nem akart elakadásának jelzésére használta, s ezt az egységesíteni akaró Zádorral szemben is megvédte. Teljes mértékben igaznak bizonyult tehát Bajza 1824-es megállapítása, amikor Toldynak fejtegette, hogy Kazinczy műfordításainak tanulmányozása teszi a fiatal író nyelvét magyarossá, gördülékennyé (*BTLev.* 157.).

Bajza nagy figyelemmel tanulmányozta, az eredetivel kezében a fordítást és megjegyzései kiválóan példázzák a romantikus Lessing- és

általában drámafelfogás lényegi vonásait (*KazLev.* XXI. 214–7.). Mindenütt helyreállította például a szövegösszefüggést, ahol Kazinczy tollhibából vagy más okból valamit kihagyott vagy összevont. Rögtön az I. felvonásban a Fejedelem így szól az Orsinától levelet hozó komornyikhoz: „Der Orsina? *Legt ihn hin.*” Ez utóbbi mondat Kazinczynál hiányzott. Bajza rögtönzött elemzése: „... elmaradnia nem igen lehet, mert az utána következő 'Ihr Läufer wartet' egyedül emiatt van mondva. Ha amaz elmarad, ennek is el kell, vagy nem lesz logikai rend a beszédben. Ezen felül az a *legt ihn hin* karaktert is fest s mutatja mingyárt a dráma elején milly egykedvűleg (gleichgültig) van a fejedelem Orsina iránt.” Ugyancsak az I. felvonásban Kazinczy erősen összevonta a Fejedelem minősítő jelzőit Appianiról. Bajza itt és más helyeken is, miközben az eredeti szöveg helyreállítását szorgalmazza, nem mulasztja el megjegyezni: „Lessing nem az az író, ki valamit hiába mondana, kivált Galotti Emiliában nem az, hol minden, még olly csekélység is czirkalommal van kimérve, és czirkalommal mértén motiválva.” A klasszikus szöveg ilyen tisztelete – jegyezzük meg – nem Bajza és a romantikusok új felfogása, hanem tökéletesen egybevág Kazinczynak még 1803-ban leírt véleményével, mely szerint Lessing, Goethe és hasonló nagyságú íróknál a pontos fordítást ajánlotta, vígjátékokban azonban megengedte a szabadabb átültetést és a magyarítást, amellyel, mint láttuk, Bajza is élt a Schröder-vígjáték fordításakor. Így könnyen érthető, hogy Kazinczy ezeket a javítási javaslatokat örömmel fogadta és készséggel végrehajtotta. Új szempont viszont Bajzánál a színpadi mondhatóság követelménye. Egy példát ezekből is! „*Ich bin zufrieden, sagte die Gräfin, wenn ich nicht hässlicher aussehe*” – idézi az I. felvonásban Conti a festő, Orsina szavait. Kazinczy fordításában: „*Ám, mondá a grófné, ha nem vagyok még útálatosabb, mint itt a képen.*” Bajza nemcsak azt kifogásolta, hogy az *ám≠ich bin zufrieden*, hanem: „Olvasásra még hagyján, de theatrumi előadásra épen nem alkalmas az illy beszéd.” Nemcsak Zádornál, de Bajzánál is érvényesül bizonyos normatív tendencia, például a családi és utónév magyaros sorrendjében vagy ugyanazon kifejezés mindig azonos szóval történő fordításának igényével. Kazinczy – a német eredetihez egyébként hűen – meghagyja a *Contessa* Orsina és a *Gróf* Appiani rangbéli kettős megnevezést. Bajza ezt, vita után, kijavította. Ugyanígy a fordító nem látta véteknak, hogy az egyik helyen *esti társaságot* írt, a másik helyen pedig az olaszos *veghhiát* hagyta meg. (Az eset ironiája, hogy Beimel igen rossz és alkalmasint nem magyar anyanyelvű szedői a nyomtatás során a leg-
elemibb egységesítés ellen is vétettek: poesis ~ poézis, próza ~ prósa váltogatja egymást.)

Ezzel elérkeztünk Bajza javításainak utolsó szempontjához, amelyet Kazinczy az első levélbeli célzásokból nemigen érthetett, míg nem szerkesztője 1830. április 6-i levelében nyíltabban fogalmazott. Az irodalompolitikai harcokat vívó, éppen a lexikonpörben küzdő Bajza úgy vélte, hogy támadási felület lehet Döbrenteiék javára a nem egysegésített szóalak éppúgy, mint a szereplők nevének idegenes sorrendje – hiszen mindez a szerkesztő és sajtó alá rendező felületességét, hozzá nem értését bizonyítaná. Ezért az *Emilia Galotti* kiadása ügyében írott két utolsó levelében (*KazLev.* XXI. 266. és 333–6.) Bajza hangneme megváltozott, élesebb lett a mindvégig tekintetes úrnak aposztrofált Kazinczyval szemben. Az utolsó, 1830. július 6-án kelt és a kötet megjelenését másnapra ígérő levél indulata más okból is érthető: Bajza ebben köszönte meg *A szent hajdan gyöngyeit*, Kazinczy Pyrker-fordítását, a következő nagy irodalmi pör kiváltóját.

Az irodalom republikájáért vívott kritikai harc izgalma vibrál az első magyar Lessing-életrajzban is, amelyet Bajza négy oldal terjedelemben Kazinczy fordításához fűzött. Ebben nemcsak megismételte, hogy Lessing nagyobb esztéta és kritikus volt, mint drámaíró, hanem az ő példájával és a *Hamburgi dramaturgia* August Wilhelm Schlegel és Tieck fölé emelt jelentőségével igyekezett cáfolni azt a tévhitet, hogy az elvi alapon álló, módszeres és alapos kritika gúzsba köti a zseni alkotóerejét. A példázat világos, önmagáért beszél: „A német literatura talán egyedül maga az, mellynek kritika tette-le alapjait. (. . .) Íróji utánazásra ragadtattak; a mi örökre meggátolja vala tudományi s művészi emelkedéseket ha egy jobb sors a kritikát közöttök fel nem támasztotta volna. Kritikának kelle előlépnie s a pályatért az utánazás kórságaitól megtisztogatnia, hogy ott eredetiség és sajátság foghassanak helyt. Lessing az, kinek Németország e tekintetben annyit köszönhet, mennyit senki másnak nem.”

Bajzának igaza lett, Kazinczy fordítása klasszikus értékűnek bizonyult. Még akkor is, ha a romantikus színjátszás Lessing életművéből más darabokat és Lessing helyett más szerzőket favorizált inkább. A következő egy-két évtizedből, írói könyvtárakból, diáktársaságok és kaszinók bibliotékájából vannak adataink a kötet meglétére, amelynek kiadástörténete – úgy véltük – jellemző nemcsak a két kiemelkedő irodalmi személyiség munkakapcsolatára, de a magyar klasszicizmus és romantika irodalomszemléletére is, és sokat megmutat azokból a szellemi értékekből, tudásból, fogékonyságból, sőt rugalmasságból, amelyeket az agg széphalmi mester élete legvégén is megőrzött.

KERÉNYI FERENC

KAZINCZY ÉS SZÉCHENYI (SZÉCHENYI ÉS KAZINCZY)

Hajnali három órakor érkezett 1831. április 7-én Kazinczy Ferenc a pesti hajóállomásra, hogy gőzhajóval Gönyün át Győrbe menjen. Pannonhalmára igyekezett, barátjához, levelezőtársához Guzmics Izidorhoz. A fedélzeten valami kapitánnyal ismerkedett meg, akivel „kitaláltta nevét”, s mert a kapitány felismerte őt, a hetvenéves életteli aggastyán vidáman kezdett időt mulató beszélgetésbe. Gondolkodó emberek közt ez idő tájt beszédtéma Széchenyi István sajtó alól nemrég kijött új munkája, a *Hitel*. Egy harmadik utazó, aki csatlakozik Kazinczy társaságához, „magasztalá gróf Széchenyit és a *Hitelt*, míg a kapitány a gróf Dessewffy felén áll a *Taglalat*nak adá az elsőséget. Hallgattam, nem tartalékból, mert a nemeslelkű két férfi különböző gondolkozásom által megsértve magát bizonyosan nem érzéné; hanem azért, mert azok közt, kiket lelkem szeret, csudál, áld, bíró lenni, nagy szükség nélkül, nem akarok. Tudnám én szeretni, csudálni, áldani egyikét és másikat, bár világos tévedésben, bár világos vétekben látnám.”¹ Néhány nappal később Pannonhalmáról Kis Jánosnak ír Sopronba², s említi örömteli hajóújtját, amelynek egy hibája volt csupán: korábban remélte, együtt utazhat Széchenyivel, de a gróf nem volt a hajón. Indulása előtt, március 24-én Toldy Ferenchez írott levelében említi,³ hogy készül Széchenyi Istvánhoz episztolája, amelyet szeretne hamarost befejezni. A fennmaradt kézirat⁴ bizonyítja: nem sikerült e művet teljessé tenni, a vers kurtán-furcsán véget ér, töredék marad.

Talán az elmaradt találkozás fakasztotta rosszkedv szakasztotta félbe az episztolát? Miért hallgatott Kazinczy, amikor útítársai a *Hitel* és a *Taglalat* mellett s ellenében vitáztak? Ha Széchenyi a hajón lett volna, Kazinczy a *Hitel* mellett voksol? S ha csak alkalmi útítársakkal beszélget az ember, nem fontos határozottan kimondani véleményét oly dologban, mely a kor legégetőbb kérdését summázza?

¹ Kazinczy (Ferenc) *Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra*. Pesten. Megjelent 1831. április 30. 11–12.

² *Kazinczy Ferenc levelezése*. Közzéteszi Dr. Váczy János. I–XXI. Bp. 1890–1911. (Továbbiakban: *KazLev.*) XXI. 526.

³ *KazLev.* XXI. 498.

⁴ Kazinczy Ferenc: *Gróf Széchenyi Istvánhoz*. Töredék. A vers első ízben kötetben megjelent: *Kazinczy Ferenc Eredeti poetai munkái*. Összeszedék Bajza és Schedel. Budán, 1836. 246–249. Szerkesztői jegyzet a vershez nem készült. E költeménye az utolsó Bajza és Schedel kiadása szerint.

1816-ban, Erdélyben jártakor, Wesselényiek kertjében barátságos beszélgetés közben az öreg Wesselényi tetteiről esik szó, nagy érdemeiről, nagy hibáiról. Barátai Kazinczyt az öreg Wesselényi portréjának megrajzolására kérik, de Kazinczy óvatoskodik: „Higgy nekem, okosabb osztályrész nincs, mint hallgatni, vagy aszerint változtatnunk színeinket, mint a kaméleon.”⁵ A zsidói kertben ülő tekintetek nem gondolják Kazinczy szavait komoly vallomásnak, s tény: Kazinczy enged nógatásuknak, megírja az öreg Wesselényi élettörténetét.⁶

De most, 1831 áprilisában *hallgat*; hallgat olyan kérdésben, amelyben a véleménymondást helytállásnak, az állásfoglalást kötelességnek tartja minden hazája, nemzete sorsáért aggódó magyar. Kazinczy hallgat, s töredékben marad a Széchenyi Istvánhoz írott költői levél. A félbeszakadt utolsó sorok sejtetik: a nyelvújítás értékét szentesítő védőírártá szélesedhetett volna e költemény s talán kár, hogy Kazinczy e költői hitvallást nem írta meg.⁷ De nem a meg nem írott rész miatt töredék e költemény; Kazinczyban törmelékes a mondanivaló, amely szóra bírta a vers megkezdésekor: az episztola kínosan őszinte feltárulkozás, visviszekció – nem folytatható.

A vers a *Hitel* és a *Lovakrul* megjelente után keletkezett. Kazinczy csak a Lovakrul írójához fordul, érdemének mondva a nagy gondolatot s elszánást, hogy méneseinket javítani angol mintákat mert Széchenyi említeni, s az angol példa követésére nógatta szakértelem nélküli méneszgazdáinkat. Hasonlóan őhozzá, aki a magyar nyelv jobbítása, pallérozása érdekében idegen példákra volt bátor hivatkozni. S amint Széchenyi angomániával, őt német-rajongással, francia-imádattal vádolták. Kazinczy a maga és Széchenyi *tettét* azonos értékűnek ítéli, ám *helyzetüket* gyökereiben különbözőnek. Széchenyi gróf és nagyméltóságú úr, gazdag, tisztelet övezi, s bár kicsinyes irigyek angomániával vádolják, attól még a grótot bántó rontás nem érheti. „Te nyugalomban még a fényes úton . . . / . . . nyugalomban könnyű menni néked, / Nagysága s fénye védik a dicsőt.”⁸ Ám őt, a „homály fiát” nem védi semmi, szabad préda, gúny tárgya, megfricskázhatja bárki.

⁵ *Kazinczy Ferenc Eredeti munkái*. II. Utazások. Budán, 1839. 356. (in: *Erdélyi levelek*)

⁶ Uo. 356–364.

⁷ Vö. Kazinczy Ferenc *Összes költeményei I–II*. Kiadja Abafi Lajos. Bp. 1879. II. 274.; Kazinczy Ferenc *Válogatott művei I–II*. Szerk. Szauder József. Bp. 1960. II. 636.

⁸ *Kazinczy Ferenc Eredeti poetai munkái*. Budán, 1836. 247–248.

Megfelejtkezik Széchenyiről. Magáról ír: bántották, gúnyolták, számárra ültették (a Mondolat címlapján), lassan kiszorították az irodalmi élet rangosai közül. Széchenyinek a *Lovakrul* (s most már a Hitel) révén dicsőség, elismerés jut; az ő fejről letépték a koszorút. Írná tovább a nyelvújítás dicséretét, de elakad a toll . . . hisz nem a nyelvújítást kívánna védeni, hanem önmagát. A grófnak írott episztolában! Kis János felsőfokon ajánlotta őt Széchenyinek, s mégsem ő, hanem Döbrentei lett az Akadémia titkára.⁹ Nem Széchenyi nagyságát vitatja Kazinczy; a rajta esett sérelmet panaszolná, az igazságtalanságot: a *homályt*, amely neki hetvenévesen jutott.

Ez idő tájt két levelet kap Gróf Dessewffy Józseftől;¹⁰ nemrég szép episztolában üdvözölte Kazinczy a grófot, régi barátját. Erdélyi leveleit neki ajánlotta. Talán ezért hallgat a hajófedélzeten: érzelmek, s nem eszmék között kellene nyíltan állást foglalnia.

Mindennek ellenére: levelezése tanúsítja, hogy a sértések, mellőzések, bántások bár megviselték, de hetvenévesen, régi életkedvéből mit sem veszítve jön-megy az országban (1831-ben Pestre kocsizik, majd Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra, később Nógrádba), két útirajzot ír, tömérdék levelet, baráti vacsorákon mulat, pohár bor mellett emlékezik, két barátjának is részletes megbízó levelet küld újonnan megjelent kötetecskéjének sorsáért aggódva, s a tisztelet- és ajándékpéldányok elosztásáról külön, s roppant megfontoltan intézkedik.¹¹

(Széchenyi – bár Kazinczy a *nyugalom* útján haladni látja őt – 1829-ben naplója tanúsága szerint, mélyülő válsággal küszködik, s miközben írja a *Hitel* oldalait, társadalmi kirekesztettségének érzete jobban gyötri, mint korábban bármikor. Csak áhítja a nyugalmat, nem élvezi!¹²

⁹ Kis János levele megjelent: Gróf Széchenyi István *Naplói*. Harmadik kötet (1826–1830) Szerk: Vizsota Gyula. Bp. 1932. 676–680. Döbrenteiivel állandó, bár nem harmonikus személyes és levelező kapcsolata volt Széchenyinek. (vö. *Gróf Széchenyi István levelei*. Szerk. Majláth Béla. I–III. Bp. 1889–1891.)

¹⁰ *KazLev.* XXI. 550. és 618–619.

¹¹ *KazLev.* XXI. 271–273. és 295–296.

¹² 1829. szeptember 19.: „Nincs már bennem semmi könnyedség! Az élet minden nappal utáltabb nekem. Mindent szürkének látok. Semmiben sincs örömöm. Teljes levertség. Lakásomat borzalmasnak találtam – lovaimat rossznak – embereimet ostobának – minden ki-zökken a kerékvágásból, – szétesik – sem barátaim, sem hazám –” (Széchenyi István: *Napló*. Bp. 1978, 613.)

Ismeretes Kazinczy három Széchenyi Istvánhoz írott levele; egy esetben, 1829 decemberében Széchenyi udvarias válaszevelet küld Kazinczy soraira,¹³ de nincs nyoma, hogy a grófot Kazinczy személye különösebben foglalkoztatta. Naplójában Kazinczy neve egyszer s mellékesen fordul elő. (1832. október 10-én: „Bowring elküldte nekem az emlékkönyvét, írjak bele. Megtaláltam Kazinczyt latinul! Több más magyart! Mik vannak. Ez legalább jó társaság! Virágtól ezt Nehéz jó hazafinak lenni, de nem lehetetlen! Én a következőket írtam be A nemzetiség angyala összeköt minden nemesb embert, habár nyelve bár hazája különböz is. S im ezért mint a Magyarnak lelki rokonát. Éljen nemzetednek, éljen az emberiségnek mint eddig s hervadhatatlan babér zöldend boldog halántékid körül.”¹⁴ Széchenyi az emlékkönyvbe írott saját sorait német nyelvű naplójában *magyarul* idézi, Virág Benedek mondatát szintén!)

Kazinczy levelezésében a húszas évek végén sűrűsödik Széchenyi nevének említése. 1822-ben csak véletlenszerűen hivatkozik rá Igaz Sámuel („A múlt éjjel 12 órakor indult el B. Wesselényi Miklós London felé Gróf Széchenyivel a Kapitánnyal”¹⁵), majd hirtelen többször felbukkan Széchenyi neve a Kazinczynak küldött levelekben: 1825 novemberében.¹⁶ Kazinczy decemberben egy óda írására készül, melynek végén a „négy fundátort”, köztük Széchenyit készül megénekelni.¹⁷ De 1827 decemberéig Széchenyi István neve Kazinczy levelezésében jobbra csak az őhöz írott levelekben, akadémiával kapcsolatos hírekben megemlítve bukkan elő. Az *Erdélyi levelek* 1827-ben készült változatában Kazinczy még mindig csak mint a nagy Széchenyi nagy fiát említi – mellékesen.¹⁸ Ám 1827. december 29-én kelt Toldy Ferenc levele, amely Széchenyi elmarasztaló véleményét tudatja Kazinczyval: „Az a szeretet, mely Hozzád kapcsol, hagyja

¹³ *Gróf Széchenyi István levelei*. Szerk: Majláth Béla. I. Bp. 1889. 136.; *KazLev.* XXI. 4.; 150–152.; 154–155.; 316–317.

¹⁴ *Gróf Széchenyi István Naplói*. Szerk: Dr. Vízota Gyula. IV. (1830–1836) Bp. 1934. 312. (előzmény: *KazLev.* XXI. 316–317.)

¹⁵ *KazLev.* XVIII. 39.

¹⁶ Hárman is tudósítják – Barkassy Imre, Comáromy István és Kazinczy András – Széchenyinek az Akadémia alapítására tett felajánlásáról. (*KazLev.* XIX. 447., 450. és 452.)

¹⁷ *KazLev.* XIX. 487.

¹⁸ *Kazinczy Ferenc Eredeti munkái*. II. Utazások. Budán, 1839. 352. A Széchenyire vonatkozó utalás forrása nyilvánvalóan Igaz Sámuel 1822-ben kelt, s Kazinczyhoz írott levele.

nékem, hogy elbeszéljem, gróf Széchenyi István mit monda Rólad a minap. Én úgy adom betűről betűre, mint hallám; néha legalább nem *árt* annak szavait is tudnunk, ki nem oly jártas a literatúrában. »Ejnye, hogy ereszkedhetik olyan ember mint K. abba, hogy a Pantheont dicsérgesse? Mindent dicsérni!« Ne neheztelj, hogy közlöm. Te fogod tudni legjobban, ér-e ily beszéd valamit, vagy sem. Az a Széchenyi az, aki az akadémiának egyik fundátora.»¹⁹ Tűszúrás, de mélyre megy. Kazinczy két levelében is visszatér rá. Toldy Ferencnek azt írja: bizony a Magyar Pantheon csúnyára, olykor bosszantóan nevetségesre sikerült mű, de *megjelent*, a szándék jó s ezért elismerést érdemel; mindamellett ő az élethű ábrázolást hangsúlyozta, a bátorságot, mert a művész nem idealizálta tárgyát: a politikusokat – ezért Széchenyi engesztelődhetne! Néhány nappal később Dessewffynek: Széchenyi – „írják” – neheztel rá a Pantheon okán, de ő magát nem érzi vétkesnek, mert élethűségükért dicsérte a képeket, s hátha épp ily rútak, akiket a művész lerajzolt. Dicséretet érdemelne Széchenyitől, nem elmarasztalást.²⁰

1828-ban Kazinczy megismeri személyesen Széchenyit,²¹ s ezt követően leveleiben személyéről a legnagyobb tisztelettel, elismeréssel szól, 1829 májusában már szinte negédes közvetlenséggel – „a mi Istvánunk”²² –, de Széchenyi alakja mindig akadémiai ügyek kapcsán kerül szóba. Kazinczyt – érthetően – ez idő tájt az Akadémia megalakulása, életrehívás után a keresztelés, a királyi jóváhagyás izgatja; Széchenyit az Akadémia is – és még számtalan más: híd, hitel, hajózás, lovak.

Személyes kapcsolatuk szívélyes, udvarias – semmitmondó. Nem egyenrangúak. Akadémiai ügyekben találkoznak, értekezleteken, vacsorákon; a Casinóban, amikor Széchenyi vendégül látja az akadé-

¹⁹ *KazLev. XX. 443.* Széchenyi megjegyzése Kazinczynak *A művészség barátjaihoz* című, a Felső Magyarországi Minervában (1827. augusztus. 1339–1342.) megjelent írására vonatkozott.

²⁰ *KazLev. XX. 448. és 453–454.*

²¹ Kazinczy így jellemzi Széchenyit: „Gróf Szécsényi István vékony testű, igen fekete hajú s szemű, vastag fekete csaknem összenőtt szemöldökű fiatal, de grávis, azonban szép tónusú s nyájas Úr. Igen tiszta magyarsággal és igen bölcsen, de *nem lángoló* beszéddel szólla sokszor tanácskozásinkban. A *nem lángolás* alatt csak azt értem, hogy beszéde *nem sietve* megyen. Mert a beszéd *értelme* igen is láng.” (*KazLev. XX. 499.*)

²² *Kazinczy Ferenc levelezése. XXII. Közzéteszi Harsányi István Bp. 1927. 426.*

mikusokat. (Kazinczy indulatosan említi a roppant éttermi árakat, amelyeket legfeljebb a kiváltságosok tudnak kifizetni.^{2 3})

1831-ben ez a szívélyes és udvarias viszony mintha hidegülne; Kazinczyban megsoványodik a rajongás. „Az Akadémia tehát constituálá magát, azaz megválasztotta társait. Sok olyan ment be, akit nem óhajtottam, s sok kimaradt, amit nem lehet nem sajnálnom. De annak amit én akarok, nem *kell* meglenni, s szerényen tűröm, amit nem szeretek. Az első lépést azokhoz amik itt estek, a Pozsonyi Ülés tette; az pedig nem ismerte úgy, ahogy óhajtanunk kellett volna, a felveendőket. Telekinék örök dicsősége, hogy még azt sem erőltette amit bizonyosan nem akart; Széchenyi pedig itt is megdicsőítette magát. Én a halhatatlanságnak ezt a fíját mindég egy pontocskává sorvadva tekintem, s csudáalom mint lehet valaki oly magával-eltölt, hogy az ő kegyei által annyira ragadtathatik, hogy magát *Ehhez* hasonlónak képzelheti s képzeli. — De a pávatoll végre is vagy kihull vagy kitépetik a varjúcskából.”^{2 4} Wesselényi Miklósnak szolt e levél; ez idő tájt hidegül Széchenyi és Wesselényi legendás barátsága;^{2 5} Döbrentei az Akadémia titkára; befejezetlen marad a Széchenyihez írott Kazinczy-episztoła.

Kazinczy és Széchenyi; Széchenyi és Kazinczy. Személyes kapcsolatban nyomasztó teher társadalmi helyzetük hatalmas különbözősége. Kazinczy szegény, Széchenyi gazdag. Életkori különbség: a hetvenéves aggastyán megharcolt élete utolsó éveiben jár, a negyvenedik életévét még be sem töltött Széchenyi pályájának fölfelé ívelő szakaszában, annak is legelején. Kazinczy akkor kezdett politizálni, amikor Széchenyi született, Széchenyi akkor kezd politikával foglalkozni, amikor Kazinczy már irodalmi vezérként kihunyó csillag. Érdekeik, életkoruk, lehetőségeik különbözők, olykor ellentétesek. Nem barátok, s bár Széchenyi tiszteli Kazinczyt, udvarias egymásra figyelésnél közelebb nem jutnak.

^{2 3} *KazLev.* XXI. 515.

^{2 4} *KazLev.* XXI. 483. Feltűnő a stiláris bizonytalanság, a szöveg kétféleképpen értelmezhetősége. A *varjúcska* kifejezés kapcsán egy furcsa véletlenről: Széchenyi István 1822-ben, Erdélyben nehezményezi, hogy az erdélyiek rossz katonának tartják a törököket, s lenézik e balkáni népet. Széchenyi nem így gondolja, általában sem szereti az ilyes elfogultságot s a farkasvakságú erdélyiekről írja: „Így találna egy varjú is magánál szebbnek egy papagájt — ha nem ostoba és önző szemmel nézné.” (Széchenyi István: *Napló*. Bp. 1978. 224.)

^{2 5} 1831. december 5-én írott levele tanúsítja, már egyértelműen látja Széchenyi az elvi különbséget, amely őt Wesselényi politikai programjától elkülöníti. (*Gróf Széchenyi István levelei*. i. k. I. 208–209.)

Életművük összevetése kínálkozóbb hasonlítás: Kazinczy a nyelvet újította meg, Széchenyi a gazdaságot. Kemény Zsigmond – igaz, közvetlenül az eltaposott forradalom s szabadságharc után – látszólag logikusan kapcsolja egybe a két életművet: „S ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem »volt« de »lesz«; kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtettek irodalmat közönség nélkül, harcoltak a neologizmusért majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva . . . (. . .) Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítóknak előkészítői. Ők termékenyítették meg, ők tették a változásra hajlékonyá, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet. A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szélsőségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.”²⁶

Ebben az összekapcsolásban a *változás* a kulcsszó. Kazinczy és Széchenyi változást – tehát nem forradalmat, szabadságharcot – akart, s ebben a gondolatban-tettben azonosak, rokonok.

A változás (politikussabb nyíltsággal: reform) *egyfvű* és termékeny 1841-ig; kezdődött a nyelvújítással, folytatódott a gazdasággal. S megakasztotta e gyümölcsöző fejlődést a sietős politika (nyíltabban: forradalom), amely termékeny változás helyett pusztító robbanást eredményezett!

Kemény Zsigmond 1851-ben látta így Kazinczy és Széchenyi kapcsolatát! De Kazinczy már 1831-ben hangsúlyozta kettejük reformtevékenységének közös gyökereit. S hasonlóan ítélte meg a nyelvújítás jelentőségét: hazánkban a politikus gondolkodás, a szellemi hajlékonyság, a gazdaság felvirágzására s felvirágoztatására érzékeny elmék megszorodása e nagy szellemi beháború következménye. Úgy érzi: Széchenyi átvette tőle, (hangsúlyosabban: *rőle* vette át) a stafétabotot.

Igaz volt-e Keménynek? S Kazinczynak?

Két történelmi hatalmasságot személyes kapcsolatukban, tetteikben illendő s szokás vizsgálni. Politikus és literátus ember életművének összevetésekor különösen fontosnak látszik személyes kapcsolatuk, ítéletük egymás tetteiről, kortársak véleményében a róluk megfogalmazott kép.²⁷

²⁶ Kemény Zsigmond: *Széchenyi István* (in: *Magyar szónokok és statusférfiak*. Kiadja: Csengeri Antal. Pesten, 1851. 455.)

²⁷ Vizota Gyula: *Széchenyi és Kazinczy*. Akadémiai Értesítő, 1909. 20–27. Vizota a szövegeket, leveleiket s az episztolát – prózában! – közli.

Induljunk most kerülő úton. Egyéniségük *különbözőségét* kutatva figyeljünk e két szellemi hatalmaság életútján egy olyan pillanatra, amikor még egymásról kölcsönösen semmit nem tudnak. Amikor Kazinczy már *van*: szellemi vezér, de Széchenyi látószögén még kívül-esik a magyar irodalom beháborúja, így Kazinczy alakja is. S Kazinczy legfeljebb ha annyit tud a majdani „legnagyobb magyar”-ról, hogy Széchenyi Ferenc grófnak, a könyvtár- és a múzeumlapító grófnak van egy huszártiszt fia is.

Vége felé jár a 19. század második évtizede.

1816-ban Kazinczy Erdélyben utazgat s leveleket ír, kiadásra készülő útirajzot. 1821-ben Széchenyi Erdélyben utazgat, naplójában szokatlanul terjedelmes beszámolót készít útiélményeiről, s a lap szélén külön fejezetcímet ad – *Utazás Erdélybe* – e feljegyzéseknek.²⁸

Az országutakon, városok között zötykölődő kocsikban töltött órák, napok mindkettejük életéhez hozzátartoztak. Ilyenkor mindkettő többnyire könyvet tartott kezében, olvasott.²⁹ Utazásaikról feljegyzést készíteni s kiadásra szánni – hasonlóan közös gondolatuk.³⁰ De *utazni* mindkettő másképp utazott. (Nem a körülményeket tekintve most, bár utazási kényelmük – helyzetükből következően! – roppant különböző.) Erdélyben készült feljegyzéseik egyéniségük, személyiségük mély különbözőségét bizonyítják.

Kazinczy tudós literátor, mielőtt Erdélybe indul könyvekből tanulmányozza történelmét, gazdaságát, művészetét. S levelei elé historikus bevezetőt illeszt. Széchenyit a múlt, a régiség nem érdekli, általában

²⁸ Kazinczy *Erdélyi levelek* című írásának kiadástörténete: Váczy János: *Kazinczy Erdélyi levelei*. Bp. Szemle. 1906. 127. kötet 33–62. Az Erdélyi leveleket Bajza és Toldy (Schedel) kiadása alapján idézem; Széchenyi írását: *Naplói*. II. (1820–1825) Bp. 1926. 173–199.

²⁹ Széchenyi 1828-ban szemérveti Döbrenteinnek, hogy az általa szerkesztett Felső Magyarországi Minerva előnytelen formájával, kezét piszkoló külsejével alkalmatlan arra, hogy utazás közben, kocsiban olvasni lehessen. (Felső Magyarországi Minerva, 1828. szeptember. 1883.)

³⁰ Kazinczy már 1789-ben írott úti leveleit (*Magyarországi utak*) közzétette, e műhöz csatlakozott később az *Erdélyi levelek* s az *Utazás Pannónhalmára*. Széchenyi fiatalkori útinaplói egyértelműen mutatják, hogy írójuk azokat nyilvánosságra szánta, s apjának 1819 áprilisában írott levele bizonyítja: gondolt naplójegyzetei kiadására. (Széchenyi István *Naplói*. I. Bp. 1925. Vízota Gyula: *A Naplók története* (IX.–XIII.)

sem rajong a történeti emlékekért³¹ s a véletlen úgy hozza: felkészületlenül kényszerül indulni erdélyi körútjára. De míg Kazinczy számára *felkészülni* annyit jelent: olvasni, tájékozódni múlttól, művészeti emlékekről s előzetesen mindent megtudni, amit lehet, Széchenyi számára a felkészülés *munkaterv*: merre induljon, hasznos újdonságokról hol szerezhet tudomást, melyek a legfontosabb látnivalók.

Utaznak; Kazinczy tájakat lát, elsuhanó hegygerincet, mezőséget, hangulatos falucskát, girbe-gurba utcákat, szellő borzolta búzaföldet. Széchenyi rosszul vagy jól megépített épületeket, gyárakat, düledező műhelyeket, istállókat,³² elhanyagolt birtokot, amelyből okos gazdálkodással paradicsomot lehetne varázsolni. Kazinczy felfigyel egy szépen faragott lépcsőkorrátra, díszes könyvespolcra. Széchenyi megjegyzi: *karcolatlan* ezüsttel terítettek előkelősködő házigazdái. Kazinczy könyvtárakban tölt órákat, régi könyveket forgat, bibliafordítások óborzamatú nyelvezetét hasonlítja össze; Széchenyi az utak állapotát. Kazinczy grófokkal szeret beszélgetni, Széchenyi okos emberekkel. Kazinczy régi nagyok s dicső halottak portréját festeti, könyvekből, emlékezésekből, emlékeiből eleveníti a múltat. Széchenyi házigazdáiról karcol néhány mondatos pontos jellemrajzot. Barátságos beszélgetések, hangulatos vacsorák, séták, széptevések, új ismeretségek melegítik Kazinczy szívét. Széchenyi száguld, mindent megfigyel, mindent észrevesz, de sehol nem inelededik meg.

Kazinczy kialakult egyéniség, nem változik. Értékrendje szilárd; utaztában arra figyel: amit lát s újat megismer, miként simul várakozásaihoz, hogyan lesz sajátja. Magához hasonítja a világot, utazik, figyel, leltároz – személyiségén átszűrve megméri a 19. századot.

Széchenyi magához töri a világot, magát töri a világhoz: alakít és alakul; minden új, amit megismer, ítéleteinek újraformálására készíti.

Kazinczy hazafi lelke megszorul a szászok takaros kőházait látva, de barátságosabbnak, családiasabbnak ítéli a magyarok vályogfalú, zsúpfődeles házait. Széchenyi arra gondol: a kőház tartós, a vályog összedől. Nem szászokat s magyarokat hasonlít össze, hanem vályog- s kőházat. A

³¹ *Széchenyi István Naplói*. I. i. k. 78. (1815. január 8.); uő. *Hitel*. Pesten, 1830. XIV–XV.

³² Kazinczy, amikor Wesselényiék istállóiban jár, a ménés pontos történetét írja meg (*Utazások*. i. k. 349–354), szinte leltárt készít a lovakról. Széchenyi több ménest megtekint, a lovak állapotáról nyilatkozik, csak a hasznosíthatóság érdekli.

kőházat itéli megfelelőbbnek, hasznosabbnak. Természetesen a magyarok számára is.

1816-ban Erdélyben éhínség pusztított. Kazinczy erről nem tesz említést. Amerre ő járt, jutott az asztalra enivaló. Széchenyi – öt évvel később – terített asztalok mellett az éhínség következményeiről gondolkodik. Elsőként humanizmusa szólal meg: „az bizonyos, hogy több száz embernek teli magtárak küszöbén kellett éhhalált szenvednie”; aztán a közgazdász mérlegel: „nem sínyli meg az ország, s következésképp a császár is, ha a paraszt megkárosodik?”; végül a politikus jajdul: „Mikor a császár az országba jött, a kormányzat . . . az éhezőket . . . bezárta, avégett, hogy a császár a nyomorúságot az országban ne lássa!”³³ Patyomkin-ország Erdélyben, 1816-ban!

Kazinczy magához s magával méri a világot: felvilágosodáson érlelődött, megkövült értékrendhez viszonyít. Széchenyi a szentszövetségi Európa Magyarországon sárbaragadottságában szemléli a két hazát, s nincs elragadtatva; „Mucsa teljes pompában – szikrázik majd 1829-ben a Pest vármegyei házi nagygyűlésen –, két párt, érdem nélkül etc., és egy sereg tudatlan – kik közül egyesek kölcsönösen a legtúlzottabb és undorítóbb hízelgésekben vetélkedtek . . .”³⁴

A szélsőséget, hangoskodást, ostoba megfontolatlanságot, kivagyizást, a bundás indulatokat egyikük sem kedveli. Kazinczy így fogalmaz: „A bölcsesség középen áll, nem szélen.”³⁵ Számára a közép – egyeztető középpont, bölcs középpút. Sokak számára járható országút. Széchenyi számára a közép dinamikus középpont (középerértékképzési formának mondanák ma a szociológusok³⁶), amely nem kizárja, hanem magába olvasztja a termékeny szélsőségeket. Kazinczy *többet* kíván annál, ami van. Széchenyi *többet* és *mást*. Kazinczy a lehetséges utat szélesíti s teszi tömegek számára járhatóvá. Széchenyi szükségszerű új csapást vág, kockázatos követni őt.

³³ Széchenyi István: *Napló*. Bp. 1978. 231.

³⁴ Uo. 587.

³⁵ *Kazinczy Ferenc Eredeti poetai munkái*. Budán. 1836. 228. Széchenyi így ír: „nehogy . . . a jobbítás passziójából újítsunk, anélkül, hogy jobbítanánk, s ellenben nehogy az újítás félelme miatt ne jobbítsunk, ahol szinte minden újítás hasznot hajtana.” (Széchenyi István: *Lovakrul Pesten*, 1828. 11.)

³⁶ Vö. Széchenyi István: *Hitel*. Pesten, 1830. XV.; a kérdés szociológiai hátteréhez: Csetri Elek–Imreh István: *Erdély változó társadalma 1767–1821*. Bukarest, 1980.

„Ne vegyük a dolgot, amint lennie kellene, hanem amint van, s úgy az embereket.”³⁷ Ebben Kazinczy és Széchenyi egyetértének. De „a dolog . . . amint van” – 1810 táján – a *lehetséges* út: nyelv s szellem megújítása, gondolkodásunk, érzékenységünk, vállalkozókedvünk csiszolása, gyarapítása. 1830-ban a *szükségszerű* út: a magyar feudalizmus gyökereinek felszámolása – új út. 1810-ben az értékek megújítása jelentette az értékek lehetséges megőrzését. 1830-ban az értékek megőrzése szükségszerűen új értékek teremtését követelte. Kazinczy egyénisége a múlt értékeiben gyökerezett: 1810-ben vezére lett a lehetséges úton haladni akaró magyaroknak. Széchenyi a jövőre figyelt: „Sokan azt gondolják: »Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: lesz!»”³⁸ 1830-ban mögötte sorakoztak a szükségszerűséget felismerő, új Magyarországot teremteni akaró elszántak.

SZIGETHY GÁBOR

ZÁRSZÓ

Köszönetet kell mondani mindazoknak, akik mint előadók és hallgatók részesei voltak ennek a szellemi stafétafutásnak. 1981-ben emlékezünk meg Kazinczy halálának százötvenedik évfordulójáról; ez a mi emlékülésünk amolyan előkészítésnek tekinthető, a Kazinczyról való gondolkodás felfrissítésének, hogy annál tartalmasabb legyen majd annak idején az országos emlékezés, a bizonyára megrendezendő tudományos ülésszak. Egy ilyen néhány órába sűrített irodalomtörténeti váltófutás nem adhat teljes képet Kazinczy sokoldalú életművéről, de felhívhatja a figyelmet a további kutatás, értékelés némely feladataira. Amellett, hogy ezek az itt elhangzott kiselőadások kiemelték annak a kapcsolatrendszernek a jelentőségét, amely Kazinczy tevékenységének közege volt, jelezték a Kazinczy-kutatás néhány további lehetőségét is. Az elhangzott előadások egy csoportja megerősíthette mindazoknak a meggyőződését, akik már korábban is hangsúlyozták a 19. század első két évtizedének irodalomtörténeti jelentőségét, e bonyolult szellemi

³⁷ Széchenyi István: *A Minerva Redakciójához küldött sorai*. (Felső Magyarországi Minerva. 1828. szeptember. 1884.) „Csakhogy a dolgot úgy kell venni, mint van, s nem mint lennie kellene” – írja 1830-ban a *Hitelben*. (i. k. 39.)

³⁸ Széchenyi István: *Hitel*. i. k. 270.

„Ne vegyük a dolgot, amint lennie kellene, hanem amint van, s úgy az embereket.”³⁷ Ebben Kazinczy és Széchenyi egyetértének. De „a dolog . . . amint van” – 1810 táján – a *lehetséges* út: nyelv s szellem megújítása, gondolkodásunk, érzékenységünk, vállalkozókedvünk csiszolása, gyarapítása. 1830-ban a *szükségszerű* út: a magyar feudalizmus gyökereinek felszámolása – új út. 1810-ben az értékek megújítása jelentette az értékek lehetséges megőrzését. 1830-ban az értékek megőrzése szükségszerűen új értékek teremtését követelte. Kazinczy egyénisége a múlt értékeiben gyökerezett: 1810-ben vezére lett a lehetséges úton haladni akaró magyaroknak. Széchenyi a jövőre figyelt: „Sokan azt gondolják: »Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: lesz!»”³⁸ 1830-ban mögötte sorakoztak a szükségszerűséget felismerő, új Magyarországot teremteni akaró elszántak.

SZIGETHY GÁBOR

ZÁRSZÓ

Köszönetet kell mondani mindazoknak, akik mint előadók és hallgatók részesei voltak ennek a szellemi stafétafutásnak. 1981-ben emlékezünk meg Kazinczy halálának százötvenedik évfordulójáról; ez a mi emlékülésünk amolyan előkészítésnek tekinthető, a Kazinczyról való gondolkodás felfrissítésének, hogy annál tartalmasabb legyen majd annak idején az országos emlékezés, a bizonyára megrendezendő tudományos ülésszak. Egy ilyen néhány órába sűrített irodalomtörténeti váltófutás nem adhat teljes képet Kazinczy sokoldalú életművéről, de felhívhatja a figyelmet a további kutatás, értékelés némely feladataira. Amellett, hogy ezek az itt elhangzott kiselőadások kiemelték annak a kapcsolatrendszernek a jelentőségét, amely Kazinczy tevékenységének közege volt, jelezték a Kazinczy-kutatás néhány további lehetőségét is. Az elhangzott előadások egy csoportja megerősíthette mindazoknak a meggyőződését, akik már korábban is hangsúlyozták a 19. század első két évtizedének irodalomtörténeti jelentőségét, e bonyolult szellemi

³⁷ Széchenyi István: *A Minerva Redakciójához küldött sorai*. (Felső Magyarországi Minerva. 1828. szeptember. 1884.) „Csakhogy a dolgot úgy kell venni, mint van, s nem mint lennie kellene” – írja 1830-ban a *Hitelben*. (i. k. 39.)

³⁸ Széchenyi István: *Hitel*. i. k. 270.

terep – s benne a Kazinczy-tevékenység alaposabb feltárásának fontosságát. Elvászthatatlan mindez a nyelvújítás további kutatásától és értelmezésének továbbfejlesztésétől. Afelől sem maradhat kétségünk a hallottak után, hogy mérlegre kell tennünk az öreg Kazinczy tartalmas erőfeszítéseit és tévedéseit, elkezdve vagy folytatva Kazinczy alkonyának korszerű értelmezését és értékelését. Aligha szorul itt részletes magyarázatra az az állítás, hogy a kései Kazinczyt éppen úgy nem lehet megragadni *csakis* a szerencsétlen Pyrker-ügy oldaláról, mint a Széchenyihez való vonzalom aspektusából. De a Pyrker-ügy is, a Széchenyivonzalom is jellemzője az öreg Kazinczynak, az összegező tekintetnek mindkettővel számolnia kell.

Ezek az itt elhangzott előadások és az előadásokat előkészítő újraolvasások megerősítettek bennünket abban a korábbi keletű sejtésünkben vagy meggyőződésünkben, hogy a levélíró, emlékiratíró, tanulmányíró Kazinczy jelentősebb a lírikus Kazinczynál. Senki sem kívánja kisebbiteni a költő érdemeit, hiba lenne hallgatni arról, hogy az epigrammák és epistolák nélkül nem alkothatunk teljes képet Kazinczy művészi gondolkodásáról sem. De az életmű súlyosabbik felét a levelezés, a *Pályám emlékezete*, a *Fogságom naplója*, az úti levelek, a tanulmányok teszik. Erről győzheti meg az olvasót a Szauder Józsefné által válogatott új, kétkötetes Kazinczy-kiadás is.

Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Kazinczy műveiből nemcsak egy életét a kultúrának, az irodalomnak szentelő ember képe bontakozik ki, nemcsak a lázasan kíváncsi és nem kevésbé hiú *szellemi mozgató* egyénisége mutatkozik meg, hanem annak az embernek intellektuális lényege is, aki sokféleképpen, sok vonatkozásban s pályája különböző szakaszain fejezte ki – az öntudat nyomatékával – azt a felismerését, hogy tevékenységi köre szerves kapcsolatban áll a hazai fejlődéssel, előmozdítója az emelkedésnek, a kulturális – és nemcsak kulturális – haladásnak. Kazinczy nem volt forradalmár, még csak forradalmasítónak sem nevezném, legalábbis olyan értelemben nem, ahogyan ezt a megjelölést Katonával kapcsolatban használhatjuk. Ám tagadhatatlan, hogy Kazinczy össztevékenysége – minden tévedésével, túlzásával, hallás-zavarával együtt is – a tudatosság nem lebecsülhető szintjén szolgálta a magyarság szellemi emelkedését. Széphalomról, 1810. július 23-án írta Berzeviczy Gergelynek: „... a história bizonyítja, hogy ha valahol a *Jó* gyökeret vert, ott mindig a *Szép* készítette az utat.” S tegyük hozzá, hogy ugyanebben a levelében olvashatjuk a híres mondatokat: „Herder hamis próféta. A magyar nyelv és nép elenyészni nem fog soha, míg philosophiai lélek fogja kormányozni Európának dolgait, mint most kormányozza.” A „Szép” előmunkálatán

Kazinczy nemcsak az irodalmat értette, hanem a képzőművészetet, a színházat, a zenét is, az ízlés finomodását, s újra és újra: a nyelv korszerűsítését. Hogy tanácsait nemcsak esztétikai és nyelvformálási telitalálatok jellemezték, az közismert a literátusok körében. De mindezzel együtt is drámaian igaz a Petőfi megfogalmazta elismerés: „. . . csak fél századig / Tartá vállán, mint Atlasz az eget, / A nemzetiségnek ügyét. / Magyar nemzet, most nem volnál magyar, / Ő akkor volt az, midőn senki sem volt, / Midőn magyarnak lenni / Szégyen vala.” (Széphalmon) Költői fogalmazás ez, nem teoretikus szövegezés; ami egyrészt azt jelenti, hogy a vers értelmezése csakis a költői sajátosságok figyelembevételével érvényes, másrészt azt, hogy Petőfi költeményében e sajátosságok Kazinczy szerepének lényegét emelik poétikus fénybe.

Talán érdemes itt felhívni a figyelmet arra, ami expressis verbis nem szerepelt az itt elhangzott előadásokban, de benne volt az emlékülés levegőjében: újraértékelő igénnyel kellene foglalkozni Révai József Kölcsény-tanulmányával, adott összefüggésben annak Kazinczy helyét kijelölő néhány oldalnyi szövegével. Nem kívánok most belebocsátkozni abba, amit Révai itt „A haladó gondolat három típusá”-ról mond, e zárszó nem alkalmas keret a bővebb fejtegetéshez. Azt azonban talán jelezhetem, hogy az irodalomtörténészeknek mindenképpen figyelembe kell venni a Berzeviczy Gergellyel kapcsolatos korrekciós észrevételeket, s nem lenne helyes, ha elzárkóznánk Kazinczy helyének, szerepének, felfogásának árnyaltabb megrajzolásától. Mindez azonban aligha fogja megváltoztatni azt a Révai által körvonalazott nézetet, miszerint Kazinczy nyelvújító, irodalomszervező, ízléscsiszoló törekvései (a történelmileg igazolódott és nem-igazolódott elképzeléseivel együtt), ha mégoly közvetett módon is: a hazai polgárosulás feltételeinek megteremtését készítették elő, Révai szavaival: „a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcai általános nemzeti mozgalmak voltak, nem abban az értelemben, mintha széles tömegek vettek volna részt bennük – hiszen Kazinczy is két évtizedig fáradozott, levelezett, szenvedett, míg egy szűk írói tábor és egy szűk olvasótábor maga köré tudott gyűjteni – hanem abban az értelemben, hogy (ezek a küzdelmek. P. P.) valóban beleestek a nemzeti fejlődés csak jóval később kiszélesülő sodrába . . .”

A nyelvi és irodalmi viták – ideológiai vonatkozásban többnyire nem közvetlen – szerepe a hazai polgárosulásban, s Kazinczy centrális helye ebben a szellemi mozgásban (főleg a 19. század első két évtizedében) nem adhat felhatalmazást a pusztá Kazinczy-apológiára. Meg kell, meg kellett védeni a széphalmi Mestert a különféleképpen devalváló értékelésekkel szemben, de nem kell, nem lehet figyelmen kívül hagyni saját tévedéseit, tévedéseinek rendszerét. Ma már világos számunkra,

hogy költőtársainak nemcsak találó ízléscsiszolásra adott tanácsot Kazinczy, hanem olyan változtatási javaslatokat is tett – kiváltképp Csokonai verseit olvasva –, amelyek értetlenséget bizonyítanak a költő eredeti értékei iránt. S tudjuk azt is, hogy Kazinczy nem tartotta számon tehetsége rangja szerint Fazekast, nem vette észre Katonát, nem tartozott Vörösmarty igazi felfedezői közé. S kimutatható Kazinczy írásaiból a formátumtévesztő túlértékelések sora is. Kazinczy igazán jelentős tévedéseinek többsége nem véletlen, nem esetleges, nem partikuláris elfogultságból ered. Rendszert alkotó tévedések ezek; például Csokonai és Fazekas esetében a korszerűsítő ízléscsiszoló ellenérzése nyilvánul meg – nem értve *annak* a korszerűségét – a plebejus világból újító költői-stiláris ízléssel szemben. Az irodalomtörténetírás közhelye ez. Annyit azonban tegyünk hozzá mindehhez, hogy jelentős, tartalmas tévedések csak jelentős, tartalmas szellemi tevékenység kísérőjelenségei lehetnek a teoretikus, esztétikai munkában. Másrészt pedig: a *művészi* igényű alkotást tönkretetheti, annullálhatja a súlyos tévedés, ízléstévesztés, az egynemű közeg megtörése vagy hiánya. A jelentős *teoretikus* (esztétikai stb.) tevékenység önnön szerves részeként, „alkotóelemeként” őrzi meg a valóban jelentős tartalmas „tévedéseket”, egy szemlélet történelmi-társadalmi korlátait. A levelezés sajátos változata a teoretikus-szellemi-kritikai tevékenységnek. Kétségtelen, hogy a levelezés közelíthet a művészi alkotás természetéhez is. Kazinczy levelezése kritikai-gondolati-informatív jellegű. A Mester „tévedéseit” ebben a keretben kell érzékelnünk.

Végül a mai emlékülés előadássorozatának módszertani oldaláról szeretnék tenni egy-két megjegyzést. Ismeretes, hogy a hatvanas évek első felétől kezdve mind élénkebben jelentkeztek a megújulás igényei és az új módszerek, kísérletek irodalomtörténetírásunkban. Egyrészt érthető visszahatás volt ez a korábbi évek nemcsak vulgarizmust produkáló, de a vulgarizálásnak jelentős teret engedő gyakorlatára. Másrészt tudományágunk természetes fejlődési igényei megkövetelték a világban jelentkező új törekvések megismerését, s minden reális eredmény beillesztését a marxista művészetszemléletbe. E beillesztés, azaz a kritikai átvétel elmaradása, vagy bizonyos irányzatok divatszzerű favorizálása természetesen okkal keltett ellenvéleményeket is.

E nagyon is leegyszerűsítően jellemzett folyamatról azt is el kell mondanunk, hogy nagy hangsúlyt kapott e szellemi-módszertani törekvésekben a *műközpontúság*, ami csakis helyeselhető, ha a műközpontúság nem a *történetiség* kiszorítását jelenti. *Műközpontúság* és *történetiség* nem pusztán a szándékok síkján alkothat egységet; a műalkotás természete követeli e két igény egységét, ebben „jelölve meg” a

mű saját világa feltárásának, értelmezésének és értékelésének kulcsát. Éppen ezért nem fogadhatjuk helyeslően a műközpontúság olyan értelmezéseit sem, amelyek leépítenék az irodalomtörténetírás némely szerves feladatát, amilyen – például – a biográfia, a szellemi élet viszonyainak vizsgálata, az írói kapcsolatok feltárása stb. E feladatok elvégzése külön-külön, de együttesen sem helyettesítheti magát az elmélyült műelemzést. De nem képzelhető el autentikus műelemzés ezeknek az alkotás születésének emberi-szellemi közegét megvilágító vizsgálatoknak az elvégzése nélkül. Az itt elhangzott előadások tulajdonképpen Kazinczy kapcsolat-világát, illetve e világ néhány sávját mutatták meg, s talán meggyőzték tisztelt hallgatóinkat arról, hogy e kapcsolatok vizsgálata nélkül aligha lehet érvényesen szólni – például – Kazinczy ízlésének alakulásáról, ízlésvilágának konfrontálódásairól a más ízlésűekkel, nyelvi és esztétikai normáinak kialakulásáról stb. Senki sem állíthatja azt, hogy az írói kapcsolatrendszer vizsgálata önmagában beteljesülése az irodalomtörténetírás igényeinek. De túlzás nélkül állíthatjuk, hogy – többek között – a kapcsolatvizsgálat is olyan feladata az irodalomtörténésznek, amelynek mellőzése a szakmai tevékenység sorvadását jelentené.

PÁNDI PÁL